

2018. XX. évfolyam, 2. szám

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

---

*Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés
elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből*

*ELTE Bölcsészettudományi Kar
Fordító- és Tolmácsképző Tanszék*

Kéziratok beküldése:

Klaudy Kinga főszerkesztő
ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék
1088 Budapest, Múzeum krt. 4., „F” épület
Telefon: 4116500/5894 Fax: 4855217
E-mail: klaudy.kinga@btk.elte.hu

A folyóirat megvásárolható vagy megrendelhető:

Bertalan Zoltánné
ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék
1088 Budapest, Múzeum krt. 4., „F” épület
Telefon: 4116500/5894 Fax: 4855217
E-mail: bertalan.zoltanne@btk.elte.hu

ISSN 1419 7480

Felelős kiadó:
ELTE Bölcsészettudományi Kar
Fordító- és Tolmácsképző Tanszék

Tördelés: Pavelus Bt.
Nyomtatás: Robinco Kft.
Felelős vezető: Kecskeméthy Péter

Tartalom

Fordításkutatás

- Fischer Márta
Elméleti és módszertani adalék a terminológia oktatásához III. Európai uniós terminológia 5
- Dudits András
Az átváltási műveleteken túl. A fordítási műveletek és eljárások taxonómiája 27
- Élthes Ágnes
Szakfordítás a műfordításban Zola két regénye alapján 52
- Vermes Albert
Pragmatikai explicitáció a Dhammapada magyar fordításaiban 74

Konferencia-beszámolók

- Siklósi Panka
Terminológiasztratégiai kihívások a magyar nyelvterületen (Budapest, MANYSI, KRE, MATT, OFFI 2018. március 9.) 99
- Kovács Tímea
Status and Recognition of Legal Interpreters and Translators Today (Szófia, EULITA, 2018. március 16–17.) 104
- Seidl Péch Olívia, Kóbor Márta
Fordításkutatás – Fordítóképzés (Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2018. május 24–26.) 111

Recenziók

- Szakály Szilvia
Károly Krisztina: Szövegkoherencia a fordításban 117

Mány Dániel <i>Paul-Otto Schmidt: Sur la scène internationale avec Hitler</i>	121
Ésik Szandra <i>Robin Edina, Zachar Viktor (szerk.): Fordítástudomány ma és holnap</i>	127
Fordítási projektek	
Robin Edina <i>Beszámoló egy hallgatói projektről: Fordítástudomány – fordításban</i> ..	132
Levelezés	
Rohonyi Borbála <i>Chilei könyvtárélmények I-II.</i>	138
Summaries in English	144
Útmutató a <i>Fordítástudomány</i> szerzői számára	146

Elméleti és módszertani adalék a terminológia oktatásához III.

Európai uniós terminológia

Fischer Márta

E-mail: marta.fischer@inyk.bme.hu

Kivonat: A tanulmány az *Elméleti és módszertani adalék a terminológia oktatásához* című cikksorozat újabb állomásaként az európai uniós terminológia oktatásához és fordításához kíván elméleti ismereteket és módszertani ötleteket adni. A tanulmány első részében bemutatom az európai uniós kontextusnak a fordító számára releváns elemeit, majd ismertetem az ebből adódó fordítási buktatókat: a terminologizáció, a poliszémia (köznyelvi szavak és terminusok uniós terminussá válása) és a szinonímia jelenségét, a francia nyelv máig érezhető hatását és az uniós terminológia helyesírási buktatóit. A tanulmány második része angol, német és francia nyelvű példákkal nyújt módszertani ötleteket az uniós háttérismeretek közvetítéséhez és rendszerezéséhez, különös tekintettel az uniós intézményekre és dokumentumtípusokra, valamint az uniós terminológia kereséséhez elengedhetetlen adatbázisokra. A tanulmány a hazai felhasználók szempontjából vizsgálódik, fókuszában az uniós terminusok felismerése és megfeleltetése áll, így csak annyiban tér ki a terminusalkotás folyamatára, amennyiben az releváns a hazai fordítók számára.

Kulcsszavak: európai uniós terminológia, terminológiaelmélet, fordítás, uniós ismeretek, módszertan

Bevezető

Az *Elméleti és módszertani adalék a terminológia oktatásához* című cikksorozat első részében azokat a terminológiai alapkérdéseket vettem számba – különös tekintettel a terminus fogalmára – amelyekkel a fordítók bármely szöveg, bármilyen nyelvű fordítása során találkozhatnak (Fischer 2012). A cikksorozat második részében általános módszertani ötleteket, tippeket mutattam be, amelyek megkönnyíthetik a terminológia oktatását, a szövegek terminológiai feldolgozását, növelik a motivációt, és fejlesztik a hallgatók ön- és társas értékelését (Fischer 2015). A cikksorozat harmadik részében egy konkrét szakterületre helyezem a hangsúlyt, és az európai uniós terminológia oktatásának tartalmi és módszertani kérdéseivel foglalkozom.

Előljáróban fontos hangsúlyozni, hogy nem célom az európai uniós terminológia teljes körű bemutatása, hiszen e tanulmány keretei erre nem adnak lehetőséget. A tanulmány az oktatásban és a fordítói gyakorlatban is jól hasz-

nosítható elméleti ismereteket, módszertani ötleteket kíván adni. Ezért nem az uniós intézményekben dolgozó fordítók és terminológusok, hanem a hazai felhasználók szemszögéből releváns kulcsfogalmakat, a terminológiai és fordítási szempontból problematikusabb, kevésbé ismert területeket tekintem át. Így nem térek ki részletesen az uniós intézményekben folyó fordítási-terminológiai munkára, az uniós terminusalkotás sajátosságaira. Azokkal az uniós terminusokkal foglalkozom, amelyekkel a hazai fordító már „készen” találkozhat a szövegben. Tapasztalatom szerint a fordítók és hallgatók még ma sem rendelkeznek átfogó európai uniós ismeretekkel, ezért számba veszem azokat a kulcsfogalmakat is, amelyek segíthetnek e terminusok felismerésében és helyes fordításában. A módszertani ötletek bármely nyelvre alkalmazhatóak, ahol indokolt, ott a példákat angol, német és francia nyelven is megjelenítem. A bemutatás során nagyban támaszkodom a témában korábban írt kutatásaimra és tananyagaimra (Fischer 2009, 2016, 2017, Trebits és Fischer 2009, 2010).

1. Az európai uniós kontextus

Az Európai Unió nem hasonlítható klasszikus nemzetközi szervezetekhez, és nem tekinthető önálló államnak sem. Sajátos képződmény, ahol a tagállamok lemondtak szuverenitásuk egy részéről, így a szervezet ötvözi a kormányközi és a nemzetek feletti (szupranacionális) jelleget. Német nyelvterületen önálló terminust is alkottak e formáció sajátosságainak leírására, hiszen a *Staatenverbund* éppen a lazább *Staatenbund* és a szoros *Bundesstaat* közötti állapotot jelöli (Fischer 2010a: 130). A nemzetek feletti és a kormányközi jelleg ötvöződése tükröződik az EU működésében, intézményrendszerében és többnyelvű nyelvhasználatában is.

Közismert tény, hogy az Európai Uniónak a nemzetközi szervezetek között páratlanul sok, 24 hivatalos nyelve van. Tény az is, hogy az európai integráció egyre szorosabbra fonódó gazdasági és politikai együttműködést, új területek közös politikák alá vonását hozta magával, ami újabb és újabb fogalmak megjelenését eredményezi. A nyelvnek követnie kell e változásokat, hiszen az új fogalmakról valamennyi hivatalos nyelven, így magyar nyelven is tudnunk kell kommunikálni. Mivel az Unióban nincs olyan közös nyelv, amely kizárólag e fogalmakat írná le, így ezt a funkciót a tagállami hivatalos nyelveknek kell betölteniük.

Kutatások igazolják, hogy e kettős funkciónak köszönhetően a hivatalos nyelveknek kialakult egy „uniós rétege”. Így az európai integráció egy sajátos uniós nyelv – pontosabban uniós nyelvek, azaz EU-magyar, EU-angol, EU-német – kialakítását is eredményezi. E sajátosságok nagy része a folyamatosan születő új, uniós terminusokban érhető tetten, ami e tanulmánynak is témája. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy a hivatalos nyelvek eme „uniós rétege” nem merül ki az uniós terminológiában. A szövegek mondatfűzése, szerkezete, egyéb lexikai elemei is olyan sajátosságokat mutatnak fel, amelyek csak az uniós szövegekre jellemzőek (vö. Klaudy 2004, Trebits 2008, Jablonkai 2009). Így például olyan kötőszavak, mint a *with a view to, to this end, as*

regards, so as to, in particular jóval gyakrabban jelennek meg az angol nyelvű uniós szövegekben, mint a brit nemzeti korpuszban. Természetesen ez a tény nem csak a fordítók, hanem a nyelvtanulók, a később uniós közegben dolgozni kívánó munkavállalók számára is nagy jelentőségű, hiszen számos olyan (nem csupán terminológiai) sajátossággal találkozhatunk, amelyek nem jelentek meg korábbi angol nyelvi tanulmányaikban – lévén, ezek csak az uniós szövegekre jellemzőek.

A hivatalos nyelvek közötti egyenrangúság elméletben azt feltételezi, hogy az új fogalmak megnevezése közel egy időben történik. Ez azonban a gyakorlatban megvalósíthatatlan lenne. Így a nyelvek többsége számára e tevékenység folyamatos fordítási kötelezettséget, egyfajta „célnyelvi státuszt” jelent (Fischer 2008: 386). Az uniós kommunikáció fő nyelve ma már az angol, így elsősorban e nyelvről kell megalkotni – fordítás révén – a magyar megfelelőket. Fontos hangsúlyozni, hogy a tagállam csatlakozásával e területen is új szakasz kezdődik. Míg a csatlakozás előtt több ezer oldalnyi dokumentum fordításáról a tagállamnak kell gondoskodnia, ezt követően a fordítási tevékenységet már az uniós intézmények koordinálják. Az uniós intézményekben folyó fordítási munkáról lásd Farkas (2007), Lesznyák (2007), Rádai-Kovács (2010) és Villányi (2015) munkáit.

A nyelvtervezés szempontjából mindez azt jelenti, hogy uniós kontextusban a státusztervezés (a nyelvek hivatalos státuszának meghatározása) a Tanács egyhangú szavazása révén tagállami hatáskör, a korpusztervezés mindkét lépése (a kidolgozás és a kodifikáció) azonban kikerül a tagállamok kezéből (Fischer 2008). A tagállamok elsősorban a fordítók révén kapcsolódhatnak be a nyelvtervezésbe, hiszen azok a hazai intézmények, amelyeknek ez általában feladata (akadémiák, nyelvi intézetek, szakmai közösségek), közvetlenül nem koordinálják e folyamatot. A kodifikáció eszköze az EU intézményközi terminológiai adatbázisa, a IATE (*Interactive Terminology for Europe*), amelyet ugyancsak az uniós intézmények fordítói és terminológusai töltenek fel új terminusokkal. Mindez kiemelten fontossá teszi a hazai szakértők, fordítók és a kinti fordítók, tolmácsok közötti együttműködést, és a hazai szakértői gárda szerepét e folyamatban.

E kihívások mellett a fordítási kötelezettség nyelvünk számára nem csupán folyamatos változást, hanem lehetőséget is jelent. Az uniós fordítási kötelezettség számos szakterületen teszi szükségessé a magyar megfelelők megalkotását, a különböző szesziesital-fajtáktól kezdve a tagállamok oktatási, társadalombiztosítási, közigazgatási rendszereinek terminusain át az atlanti halászat terminusaiig. Ez a tény felmérhetetlen lehetőséget jelent, amikor egyre többet hallani egyes szakterületek „elangolosodásáról”, egyes nyelvek tudományos közbeszédből való fokozatos kiszorulásáról, és ezzel a nyelv bizonyos funkcióinak elvesztéséről (*domain loss*) (Fischer 2018). Ezért joggal mondhatjuk azt, hogy uniós fordítóinknak/tolmácsainknak – és velük együttműködésben a szakembereknek – katalizátor szerepe van mind az uniós, mind a nem uniós szakterületek terminológiájának kialakításában. És azért van felelőssége az oktatási intézményeknek is abban, hogy a végzett hallgatók ismerjék e kontextust, az uniós terminológia sajátosságait.

2. Az európai uniós terminológia fordítási buktatói

2.1. Mit is tekintünk uniós terminológiának?

Az uniós nyelvhasználattal összefüggésben olvashatunk *eurolektusról*, *euronyelvről*, *euroszlengről*, *eurozsargonról*, a terminológiával kapcsolatban pedig *EU-terminusról*, *euoterminusról*, *uniós terminusról*, sőt *EU-reáliákról* is (vö. Balázs 2003, Rádai-Kovács 2009, Várnai 2004, 2005, Villányi 2015, Klaudy és Gulyás 2015). A megnevezések mindegyike jól tükrözi azt a feltételezést, hogy a nyelvhasználatnak, illetve a szakterületek terminológiájának van egy „uniós rétege”. Az írásokat olvasva ugyanakkor hamar kiderül, hogy e megnevezések hol ugyanazon, hol más-más fogalmakat jelölnek.

Összességében egy tág és egy szűk megközelítéssel találkozhatunk (Fischer 2010a). Tág megközelítésben uniósnak tekintenek minden olyan terminust, amely az uniós szövegekben előfordul, azaz az uniós terminus kritériumát az európai uniós intézmények által kibocsátott szövegekben való előfordulás jelenti. Szűk megközelítésben pedig csak szorosan az EU működéséhez és intézményéhez kapcsolódó, azaz a jogi és intézményspecifikus terminusokat tartják uniós terminusnak. Erre jelentenek példát az uniós tisztségek (*rapporteur*, *draftsman*, *commissioner*), bizottságok és eljárások (*catch the eye procedure*), különböző munkacsoportok (*study group/working group/drafting group*, *contact committee*, *high level technical group*), dokumentumtípusok (*briefing note*, *non-paper*, *policy paper*), az uniós költségvetés egyes sorai (*budget line*, *budget heading*), amelyek magyar megfelelőinek megalkotása – keletkezésük idején – nagy fejtörést okozott az uniós fordítóknak, folyamatos muníciót adva a HUTERM fórum szakmai vitáihoz (Fischer 2010b).

A csatlakozó országok számára e kifejezések jó része általában újnak, idegennek számít, és fordítási kihívást jelent. Ezért Gulyás és Klaudy szerint ez esetben EU-reáliákról lehet beszélni, amelyek azonban fordításukat követően gyorsan terminologizálódnak, terminussá válnak. Az EU-reáliák közé sorolhatóak olyan kifejezések is, mint a *Justus Lipsius* (a Tanács székhelye) vagy a *Berlaymont* (az Európai Bizottság székhelye), amelyet csak az uniós kontextusban jártas beavatottak ismernek (lásd erről részletesen Klaudy és Gulyás 2015).

Rádai-Kovács Éva (2009: 86) hívja fel a figyelmet arra, hogy az uniós terminológia ez utóbbi jogi és intézményspecifikus terminusokon kívül más, az uniós szakterületekhez kötődő terminusokat is magában foglalhat. Ez utóbbira mutatnak példát az 1. táblázat terminusai. Olyan terminusokról van tehát szó, amelyek uniós kontextusban az EU egy adott szakterületéhez kötődő – a tagállamtól akár eltérő – fogalmat írnak le. A táblázatból jól látszik az is, milyen hatással van az angol nyelv a többi célnyelvi megfelelő alkotására, és ez hogyan eredményez közvetlen átvételt (*flexicurity*), illetve tükörfordítást (*inkluzív növekedés*) (Fischer és Lesznyák 2013). Láthatunk azonban példát ennek ellenkezőjére is a *második anyanyelv* vagy a *támogatások függetlenítése* terminusok esetében.

1. táblázat

Példa a szakterületekhez kötődő uniós terminusokra

UNIÓS TERMINUS				SZAKTERÜLET
EN	DE	FR	HU	
flexicurity flexisecurity	Flexicurity Flexibilität und Sicherheit	flexicurité flexisécurité	rugalmas biztonság flexicurity	foglalkoztatás
personal adoptive language	persönliche Adoptivsprache	langue personnelle adoptive	második anyanyelv	nyelvpolitika
irregular migrant	irregulärer Migrant	migrant irrégulier	irreguláris migráns	migráció
inclusive growth	integratives Wachstum	croissance inclusive	inkluzív növekedés	gazdaság
cabotage	Kabotage	cabotage	kabotázs	közlekedés
decoupling of aid	Entkopplung der Direktzah- lungen	decouplage des aides	a támogatások függetlenítése	közös agrárpolitika

A fenti gondolatmenetet követve magam is mindazon lexikai egységeket uniós terminusnak tekintem, amelyek uniós fogalmat írnak le, függetlenül attól, hogy jogi, adminisztrációs vagy más szakterülethez kötődnek, európai uniós vagy más szövegekben fordulnak elő, illetve milyen regiszterben jelennek meg. Ez magában foglalja az uniós reáliákat, az uniós zsargon elemeit is, amelyek az uniós tisztviselőknek, a tagállamok küldötteinek és a média képviselőinek egymás közötti (elsősorban szóbeli) kommunikációjában fordulnak elő, és a nagyközönség számára ezért nehezen érthetőek. Ez a megközelítés egyben a terminus tág, fordításközpontú megközelítésének is megfelel, amelynek fő kritériuma nem a definiáltság foka, hanem a kötött célnyelvi megfelelő, azaz a fordító korlátozott szabadsága (vö. Fischer 2012). Mivel az *uniós* jelzővel írom le a kontextus valamennyi elemét, ezért következetesen az *uniós terminus* és *uniós terminológia* megnevezéseket használom.

E megközelítésnek azért van a fordítás szempontjából jelentősége, mert más-más stratégiák kapcsolódnak az uniós és a nem uniós terminusok fordításához. Ha abból indulunk ki, hogy az uniós terminus mind a 24 nyelven ugyanazt a fogalmat írja le – márpedig ezt az egységes uniós jog miatt vélelmeznünk kell –, akkor a fordító feladata annak felkutatása, létezik-e elfogadott magyar megfelelője (megfelelő) az adott uniós terminusnak az IATE adatbázisban vagy a jogszabályokban. Ha pedig létezik, akkor a fordítás egyszerű behelyettesítést jelent.

Az uniós terminológia fordítása a felhasználók, a hazai fordítók számára tehát fogalmi szinten kevésbé jelent problémát, hiszen mind a forrás-, mind

a célnyelven egy- és ugyanazon (uniós) fogalomról van szó. A nem uniós terminusok esetében más a helyzet, hiszen itt előfordulhat, hogy a forrás- és a célnyelvi fogalom között nincs ekvivalencia, például a gazdasági társaságok, iskolatípusok vagy egy más tagállami alrendszer terminusainak fordítása során. Ekkor kell dönteni a honosító vagy idegenítő stratégia követéséről (lásd Fischer 2012). Uniós terminusok esetében erről nincs szó. Itt a kérdés leegyszerűsítve az, hogy egy uniós szövegben fel tudja-e ismerni a fordító, hogy a *communication*, a *regulation* vagy *decision* szavak uniós fogalmakra utalnak, és emiatt kötött magyar megfelelővel rendelkeznek. A továbbiakban ezeket az eseteket veszem számba.

2.2. A felismerés nehézsége: terminologizáció

Az európai uniós terminusok felismerésében az egyik legnagyobb nehézséget az jelenti, amikor köznyelvi szavak kapnak új uniós tartalmat (azaz terminologizálódnak), és ezért magyar megfelelőjük is kötötté válik. Ez a jelenség arra a tényre vezethető vissza, hogy nincs közös nyelv az új uniós fogalmak leírására, ezért szükségképpen a meglévő nyelvi eszközöket, köznyelvi szavakat kell használni az uniós tartalmak leírására is.

Az uniós dokumentumtípusok megnevezésének jó része ilyen fordítási buktatókat rejt, különösen angoloról és franciáról történő fordítás során. A *regulation*, a *decision* és a *communication* esetében könnyen gondolhatja a fordító, hogy egyszerű szabályozás, döntés és kommunikáció van e szavak mögött. Ha azonban e megnevezések az EU két jogi aktusát, illetve az Európai Bizottság egy dokumentumtípusát jelölik, akkor *rendelet*, *határozat* és *közlemény* a helyes magyar megfelelő. Hasonló a helyzet a *directive* esetében, amely ráadásul nem direktíva – ahogyan a hírekben is gyakran hallhatjuk –, hanem *irányelv*. A német *Richtlinie* pedig könnyen lehetne *iránymutatás* is, ha azonban uniós jogi aktusról van szó, akkor itt is *irányelv* a helyes megfelelő.

2. táblázat

Példák a terminologizációra uniós kontextusban: dokumentumtípusok

FNYI-I TERMINUS	CNY-I TERMINUS	BUKTATÓ
regulation (EU jogi aktus)	rendelet	nem szabályozás
directive / Richtlinie (EU jogi aktus)	irányelv	nem iránymutatás és nem direktíva
decision (EU jogi aktus)	határozat	nem döntés
communication (az Európai Bizottság dokumentuma)	közlemény	nem kommunikáció/ közlés

Különösen nagy nehézséget jelent, ha ezek a megnevezések egy mondatba kerülnek, és a mondaton belül utalnak más-más fogalmakra. Erre mutatnak példát az alábbi mondatok.

3. táblázat

Példa a terminologizációból eredő fordítási buktatókra
Trebitts és Fischer (2009) alapján

FNY-I MONDAT	CNY-I MONDAT
The <i>regulation</i> of the Council introduces stricter <i>regulation</i> in this policy area.	A Tanács <i>rendelete</i> szigorúbb <i>szabályozást</i> vezet be e területen.
It was hard to take a <i>decision</i> but, finally, the Council adopted the <i>decision</i> .	Nehéz volt <i>döntést</i> hozni, de végül a Tanács elfogadta a <i>határozatot</i> .

A fentiekkel összefüggésben fontos arra is felhívni a hallgatók figyelmét, hogy uniós kontextusban nem beszélhetünk *törvényekről*. Más szóval az EU-ban nincs olyan jogszabálytípus, amely a *törvény* nevet viselné. És ez nem véletlen. A tagállamok és uniós polgárok egy része ugyanis ódzkodna attól, hogy bármilyen, a nemzeti szuverenitáshoz szorosan kapcsolódó kifejezés kerüljön uniós szintre. Ezt jól mutatja az a tény, hogy a két népszavazáson elutasított, és végül kudarcba fullt Alkotmányszerződés javaslatát, amely bevezette volna az *európai törvény* és *kerettörvény* fogalmát (a *rendelet* és az *irányelv* helyett), a kompromisszumként született Lisszaboni Szerződés már nem vette át. Tette ezt éppen azért, hogy az európai polgároknak e nemzeti kötődésű fogalmak még véletlenül se keltsék egyfajta szuperállam képzetét. Ha tehát angol nyelven az *EU law* kifejezéssel találkozunk, akkor csak *EU-jogról* vagy *EU-jogszabályról* beszélhetünk, és a szóösszetételekben is kerülni kell a *törvény* szót.

4. táblázat

Az angol law fordítási buktatói uniós kontextusban

FNYI-I TERMINUS	CNYI-I TERMINUS	BUKTATÓ
EU law	EU-jog	nem törvény
EU laws	EU-jogszabályok	
EU legislation	EU-jogalkotás /az uniós jogszabályok	

A köznyelvi szavak terminussá válásának további szép példáját adják a csatlakozási folyamatot leíró ország-megnevezések. Az alábbi táblázat azt a folyamatot mutatja, amelynek során egy országból tagállam válik, és ahol minden egyes újabb szakaszban az adott ország más-más megnevezést kap. Első látásra az olyan megnevezések mint a *potential candidate country* és az *applicant country* vagy az *acceding country* és az *accession country* szinonimáknak tűnnek – és lehetnének is egy másik kontextusban. E megnevezések itt azonban különböző uniós fogalmakat, az uniós csatlakozási folyamat más-más szakaszait írják le, ezért célnyelvi megfelelőjük kötött, a fordító szabadsága korlátozott. E termi-

nusok egységes rendszert alkotnak, így ha egy szövegben a fordító más-más megfelelőket kezd el használni, akkor a szöveg kohéziója is sérülhet, hiszen ezek a terminusok felelnek az egységes, összefüggő tartalomért.

5. táblázat

Példák a terminologizációra uniós kontextusban: a csatlakozás szakaszai

FNYI-I TERMINUS	CNYI-I TERMINUS	MAGYARÁZAT
potential candidate country	potenciális tagjelölt ország	az ország EU-tagságot kérelmezhet
applicant country	csatlakozni kívánó ország	az ország benyújtotta a csatlakozási kérelmet
candidate country	tagjelölt ország	az EU elfogadta a csatlakozási kérelmet
accession country	csatlakozásra váró ország	megkezdődtek a csatlakozási tárgyalások
accessing country	csatlakozó ország	lezárultak a csatlakozási tárgyalások
Member State	tagállam	az ország az EU tagja

Hasonló példát mutat a jogalkotási eljárások rendszere az EU-ban. A *special legislative procedure* (és ennek részeként a *consent* és a *consultation procedure*) vagy az *ordinary legislative procedure* szókapcsolatról könnyű lenne azt gondolni, hogy egy adott szövegben a szerző éppen *speciálisnak* vagy *hagyományosnak* gondolja az adott jogalkotási eljárást, és ennek megfelelően a fordító tetszőlegesen, a szótárban talált magyar megfelelőket illesztheti a szövegbe. Mindkét esetben azonban uniós fogalmat írnak le e megnevezések, amelyek fordítása kötött: az EU *különleges jogalkotási eljárásáról* (és ennek részeként *egyetértési* és *konzultációs eljárásról*) és *rendes jogalkotási eljárásról* van szó. A fenti esetek mindegyikében az uniós háttérismeretek segíthetik a fordítót a felismerésben.

Mindemellett vannak olyan terminusok, amelyek nem rejtik a fenti buktatókat. Így a *financial framework* akkor is várhatóan *pénzügyi keret* lesz a szövegben, ha a fordító nem tudja, hogy itt egy konkrét uniós fogalomról, az EU többéves pénzügyi keretéről van szó. Ehhez hasonlóan a fordító a *Verordnung* magyar megfelelőjeként is valószínűleg a *rendelet* megfelelőt adná, még ha nem is tudja, egy uniós jogi aktus van e mögött! Mindez azt is jól alátámasztja, hogy ha fordítóknak beszélünk terminológiáról, akkor más megközelítést kell alkalmazunk. A fordítás kontextusában mindig más példák, más terminusok lesznek relevánsak az adott nyelvpártól függően.

2.3. A felismerés nehézsége: poliszémia

Előfordulhat az is, hogy nem köznyelvi szavak kapnak uniós tartalmat, hanem olyan terminusok, amelyekhez egy tagállami fogalom már kötődik. Ez elsősorban az angol–magyar nyelvpárban okoz nehézséget, hiszen az uniós fordítások forrásnyelve legtöbbször az angol. Az új uniós fogalmak tehát legtöbbször angol nyelven születnek, míg a többi nyelv számára a terminusalkotás másodlagos, fordítási tevékenység eredménye. Ez másképp megfogalmazva azt jelenti, hogy az angol nyelvet folyamatosan használják és alakítják az uniós tartalmak leírására, így tagállami (brit) fogalmakat leíró terminusok elkezdnek uniós fogalmakat is leírni. Ezt illusztrálja az *entrepreneurship* terminus, amely uniós kontextusban (*vállalkozói készség*) a tagállami fogalomnál (*vállalkozás*) jóval tágabb fogalmat takar. Bár ezt a brit kollégák a Tanács egy ülésén jelezték, addigra az angol uniós terminus már meghonosodott, ezért nem alkottak új megfelelőt (Fischer 2007). A többi nyelven még volt lehetőség egy olyan megnevezést alkotni/választani, amely csak erre az új uniós fogalomra utal, az angolban azonban már nem.

Az angollal ellentétben a többi nyelven tehát tudatos döntést lehet hozni arról, milyen célnyelvi megnevezés írja le az adott uniós fogalmat. E nyelveken az uniós fordítók és terminológusok folyamatosan vizsgálják is, hogy az adott uniós fogalomhoz társítandó célnyelvi megnevezés nem „foglalt-e” már, azaz nem jelöl-e már egy más tagállam-specifikus vagy univerzális fogalmat. Ez összehasonlító terminológiai munkát jelent, amelynek során az uniós fogalmi rendszer és a tagállami fogalmi rendszer összevetésére kerül sor, és amelyet *vertikális összehasonlító terminológiai munkának* nevezek (Fischer 2010a). E munka során kiderülhet, hogy a javasolt megnevezés jelöl már egy tagállam-specifikus vagy más, univerzális fogalmat. Ekkor kétféle döntés születhet.

Egyrészt a megnevezés maradhat ugyanaz. Ekkor az adott terminus poliszém lesz, hiszen egyazon megnevezés egy uniós és egy tagállami (vagy más, univerzális) fogalmat is jelölni fog. Sandrini (2010: 147) szerint a nyelvi eszközök korlátozottsága miatt ez nem is kerülhető el. Erre jelenthet példát a *rendelet*, amely hazai kontextusban egy kormányrendeletre vagy miniszteri rendeletre, uniós kontextusban azonban egy uniós jogi aktusra utal. Ez magyar–angol nyelvpárban jelent kihívást, hiszen ha tagállami fogalomról (miniszteri vagy kormányrendeletéről) van szó, akkor a rendelet angol fordítása *decree*, ha pedig uniós fogalomról, akkor *regulation*. Erre azért fontos felhívni a figyelmet, mert ha a hallgatók egyszer megtanulták, hogy a *regulation* uniós jogi aktus *rendelet*, akkor hajlamosak azt hinni, hogy a magyar miniszteri és kormányrendeletnek is ez a bevett angol megfelelője! Időbe telik tudatosítani bennük, hogy egyrészt kontextustól (tagállami vs. uniós) függ, éppen melyik megfelelőt kell használni. Másrészt jelentősége van a fordítás irányának: az angol–magyar nyelvpárban megtanultak (*regulation* = *rendelet*) nem ültethetőek át automatikusan a magyar–angol nyelvpárra (*rendelet* = *regulation* VAGY *decree*).

6. táblázat

Példa a tagállami és uniós fogalmat egyaránt leíró (poliszém) terminusra

FNYI-I TERMINUS	TAGÁLLAMI KONTEXTUS	UNIÓS KONTEXTUS
rendelet (HU)	miniszteri rendelet / kormányrendelet (EN: <i>decree</i>)	uniós jogi aktus (EN: <i>regulation</i>)

A fentiekkel ellentétben születhet arról is döntés, hogy az adott uniós fogalmat egy más, akár teljesen új megnevezéssel írják le. Ennek eredményeként jöhetnek létre a fülnek gyakran idegenül hangzó megnevezések, amelyeknek éppen az a célja, hogy egyazon nyelven belül világosan elkülönítsék az uniós fogalmakat leíró terminusokat más, a tagállami fogalmi rendszerhez kötődő fogalmaktól. Így alakulhat ki az egyes nyelveken belül egy, kizárólag az EU-fogalmi rendszert leíró réteg, amely a sajátos megnevezések révén is jelzi, hogy a tagállamitól elkülönülő fogalmakról van szó. Erre mutatnak példát az alábbi terminusok.

A *főtanácsnok* terminus az Európai Bíróság azon jogászáira utal, akik a Bíróság munkáját véleményükkel függetlenül és pártatlanul segítik. A legtöbb magyar terminushoz hasonlóan e terminus is fordítás révén született. Így az angol forrásnyelvi *Advocate-General* megnevezésből könnyen lehetett volna *főügyész*. Mivel azonban a főügyész már jelöl egy, a tagállami fogalmi rendszerbe illeszkedő fogalmat, ezért egy új megnevezés, a *főtanácsnok* alkotására került sor (Trebits és Fischer 2009: 188). Fontos azonban megjegyezni, hogy ez a megnevezés nem új a magyar jogrendben. Valójában egy „kiüresedett”, régi megnevezésről van szó, amelyet újra feltöltöttek (uniós) tartalommal (Somssich 2012: 26). Erre más nyelveken is számos példa van. Kierzkowska (2000: 23) sorol fel olyan lengyel megnevezéseket, amelyek a háború előtti lengyel jogrendben már léteztek, és amelyek az uniós szabályozással – új uniós tartalommal – egyszerűen újra bekerültek a hatályos lengyel jogba.

Hasonló példa a *hozzáadottérték-adó* terminus. Míg az angol uniós terminológiában a *value added tax* terminus jelöli mind az uniós szintű adótípust, mind ennek tagállami, konkrét megvalósulását, addig a magyar terminológiában a megnevezések szintjén is különbséget tettek e két fogalom között. Míg az uniós szintű adótípust egy új megnevezés, a *hozzáadottérték-adó* (héa) jelöli, addig az *általános forgalmi adó* (áfa) terminus a konkrét adónemre utal (Trebits és Fischer 2009: 184). Az egyes tagállamok adónemei (MwSt, VAT, TVA, áfa) tehát az uniós fogalomnak (héa), a közösségi adótípusnak a konkrét megvalósulási formáit jelentik. Ugyanígy nem szabad összekeverni az *egyéni vállalkozó* és az *önálló vállalkozó* megnevezéseket, hiszen míg előbbi a magyar jog, addig utóbbi az uniós jog egy konkrét fogalmát írja le (Somssich 2012: 27).

7. táblázat

Példák az uniós fogalom tagállami fogalomtól való elkülönítésére a magyar terminológiában

FNYI-I TERMINUS	CNYI-I TERMINUS	
	TAGÁLLAMI KONTEXTUS	UNIÓS KONTEXTUS
value added tax (VAT)	általános forgalmi adó (áfa)	hozzáadottérték-adó (héa)
Advocate-General	főügyész	főtanácsnok
self-employed person	egyéni vállalkozó	önálló vállalkozó
entrepreneurship	vállalkozás	vállalkozói készség

2.4. A felismerés nehézsége: szinonímia

A fentiekben bemutatott kötött célnyelvi megfelelők nem zárják ki azt lehetőséget, hogy egy uniós fogalmat több megnevezés is leírjon, akár a forrás-, akár a célnyelven. A szinonimák egy része gyakran könnyebbé is teszi az egyes terminusok mögötti fogalom megértését. Erre példa a *Council of Ministers* (*Miniszterek Tanácsa*), amely jól kifejezi, hogy a *Council of the European Union* (*az Európai Unió Tanácsa*) lényegében a tagállami miniszterek tanácsát jelenti. Ehhez hasonlóan segíti a megértést a *Member of the European Commission* (*az Európai Bizottság tagja*) is, amely a *commissioner* (*biztos*) mögötti fogalmat magyarázza.

Az uniós terminológiában gyakran találkozhatunk olyan szóösszetételekkel is, amelyeknek egyik eleme városnév. Ez általában azt a helységet jelöli, ahol a dokumentumot aláírták, vagy ahol döntöttek az adott kérdésről (lásd még Trebits és Fischer 2009).

8. táblázat

Példák a szinonímia jelenségére az uniós terminológiában: városnevek

FNYI-I TERMINUS		CNYI-I TERMINUS	
convergence criteria	Maastricht criteria	konvergencia-kritériumok	maastrichti kritériumok
accession criteria	Copenhagen criteria	csatlakozási kritériumok	koppenhágai kritériumok
Treaty on European Union	Treaty of Maastricht	az Európai Unióról szóló szerződés	Maaastrichti Szerződés

A fenti példák fordítási szempontból kevésbé okoznak nehézséget, hiszen a forrásnyelvi szinonimáknak van „párja” a célnyelven. Találkozhatunk azon-

ban olyan esettel is, amikor nincs bevett magyar megfelelő, és ezért a forrásnyelvi terminus felismerése is nehézséget okoz. Erre példa az uniós újságírásban bevett *EU Executive*, amely az EU egyik intézménye, az Európai Bizottság (*European Commission*) végrehajtó szerepét hangsúlyozza, és a Bizottságot az EU „kormány”-ának tekinti. E megnevezéssel német (*EU-Exekutive*) és francia (*EU-Exécutif*) nyelven is találkozhatunk. Ez a megnevezés az EU intézményei által kiadott hivatalos dokumentumokban szinte egyáltalán nem szerepel, az uniós hírójságokban azonban rendkívül gyakori. Fordítási szempontból e jelenség azért jelent kihívást, mert magyarul nem használjuk az „EU-végrehajtó” megnevezést – ekkor tudni kell, hogy itt az *Európai Bizottság* a helyes megfelelő.

9. táblázat

Példa az aszimmetrikus szinonímia jelenségére az uniós terminológiában

FNYI-I TERMINUS	CNYI-I TERMINUS
European Commission	Európai Bizottság
EU Executive (újságírónyelvben)	

2.5. Francia az uniós terminológiában

Miközben az uniós intézmények belső kommunikációja ma már elsődlegesen angol nyelven folyik, a francia nyelv hatása máig tetten érhető az uniós terminológiában. Franciaország az alapító tagok között foglalt helyet, így a francia már a kezdetektől az EU hivatalos és munkanyelve volt. Így nem véletlen, hogy az angol, de akár magyar nyelvű uniós dokumentumokban és kommunikációban számos francia eredetű kifejezéssel, rövidítéssel találkozhatunk. Könnyen azt feltételezhetnénk, hogy ezek csak az eurokraták zsargonjában fordulnak elő. Ez azonban korántsem igaz, hiszen a hivatalos uniós terminológiában is találhatunk francia eredetű terminusokat.

Az egyik legismertebb francia terminus az *acquis*, amely az Európai Unió joganyagára utal, és találkozhatunk vele mind angol, mind magyar nyelvű dokumentumokban. A Lisszaboni Szerződést megelőzően az *acquis communautaire* is bevett volt, hiszen akkor még Európai Közösségekről beszéltünk – erre utalt a *communaautaire* szó. A Lisszaboni Szerződés azonban megszüntette az EU pillérstruktúráját, így ma már a *közösség* szó nem használatos. Ha jobban megvizsgáljuk, milyen gyökerei is vannak e kifejezésnek, akkor még a francia nyelvet nem beszélők is könnyen felfedezhetnek benne egy, a franciához nagyon hasonló angol igét. Ez ugyanis az *acquire* (franciául *acquérir*), azaz a megszerez ige. Az *acquis* az ige harmadik alakja, amely az Európai Unió története során létrehozott, „megszerzett” alapszerződésekre, azok módosításaira és egyéb jogi aktusokra utal. Ennek ismeretében érthetjük meg a terminus hivatalos magyar megfelelőjét (*uniós vívmányok*) is, amely szép példáját adja e nehéz fordítási feladatnak. Fontos megjegyezni, hogy az angolban hivatalos megnevezésként is ezt használják, amely további szókapcsolatokban is megje-

lenhet (például *Schengen acquis*), az uniós joganyag (az uniós vívmányok) egy-egy szeletére utalva.

Vannak emellett olyan francia megnevezések, amelyeket a mindennapos uniós kommunikációban használnak. Erre példa a *concours* (*open competition/versenyvizsga*), a *stagiaire* (*trainee/gyakornok*) vagy a *stage* (*work placement/gyakorlat*), amelyek az uniós intézményekben való foglalkoztatáshoz kötődnek, és francia nyelven terjedtek el. Bár e megnevezéseket az uniós zsargon részeként tekintik, már intézmények hivatalos megnevezésében is megjelennek (például: *Office of the Association of Stagiaires*). Hasonló példa a *rapporteur*, amely az Európai Parlamentben, a Régiók Bizottságában, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságban egy jelentés vagy vélemény elkészítésével megbízott képviselőre, tagra utal. Bár magyarul *előadó* a hivatalos megnevezés, igen elterjedt a francia megfelelő használata is. Az angolban pedig a hivatalos (IATE) terminológiában is a *rapporteur* használatát ajánlják a *draftsman* helyett.

Az uniós intézménynevek közül jól ismert a *SCIC*, azaz az Európai Bizottság *Tolmácsolási Főigazgatósága*, hiszen ez az a szervezeti egység, amely lehetővé teszi a többnyelvű szóbeli kommunikációt, és konferenciák szervezéséről is gondoskodik. Bár a rövidítés francia eredetű (*SCIC = Service Commun Interprétation-Conférences*), a belső kommunikációban ezt használják, legyen szó akár az angolról, akár a magyarról, akár más uniós hivatalos nyelvről. A francia gyökerek további intézmények elnevezésében is tetten érhetők, ahol a francia rövidítés hivatalossá is vált. Így az *OLAF* (*Office européen de lutte antifraude*) valamennyi hivatalos nyelven az *Európai Csalás Elleni Hivatal* (angolul *European Anti-Fraud Office*) rövidítése. Hasonló a helyzet a *Coreper* (*Comité des Représentants Permanents*) rövidítéssel is. Ez az *állandó képviselőknek* (lényegében a tagállamok EU-nagyköveteinek) bizottságát jelenti, amely az EU Tanácsának

10. táblázat

Példák francia megnevezések használatára az uniós terminológiában

FRANCIA MEGNEVEZÉS/ RÖVIDÍTÉS	MAGYAR MEGFELELŐ	MEGJEGYZÉS
acquis	uniós vívmányok	az acquis is elfogadott
concours	versenyvizsga	uniós zsargon
stage /stagiaire	gyakorlat/gyakornok	uniós zsargon
rapporteur	előadó	uniós zsargon
SCIC	Tolmácsolási Főigazgatóság	nem hivatalos rövidítés, belső használatra
OLAF	Európai Csalás Elleni Hivatal (OLAF)	hivatalos rövidítés, a 24 hivatalos nyelven
Coreper	Állandó Képviselők Bizottsága (Coreper)	hivatalos rövidítés, a 24 hivatalos nyelven

(a Miniszterek Tanácsának) üléseit készíti elő. Bár e bizottságnak van magyar (*Allandó Képviselek Bizottsága*), angol (*Permanent Representatives Committee*) és minden további nyelven megfelelője, az EU valamennyi hivatalos nyelvén *Coreper* a bevett (francia) rövidítés.

2.6. Helyesírási kérdések

Az angol nyelv hatását különösen a magyarra fordított terminusok helytelen írásmódjában érhetjük tetten. Angol nyelven az uniós funkciókat általában nagybetűvel írják (*European Ombudsman, European Data Protection Supervisor*), azonban a magyarban helyesen kisbetűvel írandó az ekvivalens terminus (*európai ombudsman, európai adatvédelmi biztos*). A leggyakoribb tévesztés a *Member States* magyar megfelelőjében fordul elő, amelyet helyesen nem nagybetűvel, hanem kisbetűvel írunk (*tagállamok*). Hasonló a helyzet a rövidítésekkel is. Míg az angolban a *VAT* (*value added tax*), az *SME* (*small and medium-sized enterprise*) mind nagybetűs rövidítés, addig a magyarban a *héta* (*hozzáadottérték-adó*) és a *kkv* (*kis- és középvállalat*) kisbetűvel írandók.

Problémát jelenthet emellett a *euro* és szókapcsolatai (*euro area, euro coin*) magyar megfelelőjének helyesírása. A magyar megfelelőben ugyanis hol hosszú *ó* (*euró*), hol rövid *o* (*euro*) szerepel. Ez azon ritka esetek egyike, amikor mindkét írásmód elfogadott, az adott kontextustól függően. A IATE adatbázis szerint az uniós hivatalos szövegekben, különösen a Hivatalos Lapban egységesen a rövid *o* követendő (*euro*), a szóösszetételekben is (*euroövezet, euróérme*), míg a nem uniós szövegekben elfogadott az *euró, euróövezet, euróérme* írásmód. Fontos arra is felhívni a figyelmet, hogy e szóösszetételekben nincs kötőjel, egyszerű egybeírásról van szó.

Végül van a helyesírási buktatóknak egy olyan csoportja, ahol a tévesztések túlmutatnak a nyelvhelyességen, és a fogalomra is hatással vannak. Így az *európai* jelzőben az *i* betűnek nagy szerepe van két intézmény elkülönítésében (*Európa Tanács* vs. *Európai Tanács*). Az Európa Tanács egy regionális nemzetközi szervezet, az Európai Tanácsot pedig az uniós *állam-, illetve kormányfők* alkotják. Az angol eredeti (*heads of state and government*) tükörfordításaként könnyen beszélhetnénk állam- és kormányfőkről. Az illetve szócskának itt azonban fontos szerepe van a magyarban, hiszen arra utal, hogy az alkotmányos berendezkedéstől függően vannak országok, ahol az államfő (pl. Franciaország), és vannak (pl. Németország és Magyarország), ahol a kormányfő vesz részt az ülésen.

3. Módszertani ötletek a buktatók elkerülésére

Láthattuk, hogy az uniós terminusok nagy részének már van hivatalos magyar megfelelője, amelyek az IATE adatbázisban vagy az EUR-Lex jogi adatbázis párhuzamos szövegeiben megtalálhatóak. Ezen terminusok esetében a hazai felhasználó, a fordító nem végez alkotási tevékenységet, a fordítás lényegében behelyettesítést jelent. Mindez azt is jelenti, hogy a már meghonosodott uniós terminusok magyar megfelelőinek jó része egyszerűen megtanulható. Ha ehhez

alapvető uniós háttérismeretek is társulnak, akkor a fordító számára a felismerés sem jelent problémát. Természetesen felmerül a kérdés, hogyan lehet rövid idő alatt átadni olyan ismereteket, amelyekről a hallgatók féléves kurzusokon tanulnak az egyetemen. A titok a leegyszerűsítésben és a fordítás szempontjából releváns kulcsfogalmak kiemelésében rejlik (vö. Fischer 2016, 2017). Az alábbiakban erre mutatok példákat.

3.1. Uniós háttérismeretek, kulcsfogalmak

3.1.1. A „három Tanács”

Az uniós szövegek fordítása során a tévesztések egyik leggyakoribb forrása abból adódik, hogy Európában három Tanáccsal is találkozhatunk, amelyek elkülönítése gyakran még a híradásokban is keveredik. Beszélhetünk *Európai Tanácsról* (*European Council/Conseil européen/Europäischer Rat*), az *EU Tanácsáról* (*Council of the EU/Conseil de l'UE/Rat der EU*) és *Európa Tanácsról* (*Council of Europe/Conseil de l'Europe/Europarat*) is.

A három fogalom elkülönítésében a következők segíthetnek. Először az Európa Tanácsot és az Európai Uniót mint két, egymástól független nemzetközi szervezetet kell különválasztanunk (Fischer 2017). Ebben segíthet annak a történelmi ténynek a felvázolása, hogy a két szervezet más-más alapokon jött létre. Az Európai Unió alapját kezdetektől egy nemzetek feletti, szupranacionális együttműködés adta, amelynek lényege, hogy a tagállamok lemondanak szuverenitásuk egy részéről, és a hatáskörök egy részét közös intézményekre ruházzák. Ez először csak egy szektorban, a szén- és acélipar területén (Európai Szén- és Acélközösség) indult el, majd a gazdaság egészére kiterjedt (Európai Gazdasági Közösség). Ezzel szemben az Európa Tanács egy klasszikus kormányközi együttműködésen alapszik (hasonlóan az OECD-hez, az ENSZ-hez és más nemzetközi szervezetekhez). Egy teljesen önálló, 1949-ben alapított intézményről van tehát szó, amelynek 47 tagállama között – az EU-val ellentétben – lazább együttműködés van, ezért is hallunk róla kevesebbet a hírekben. További kapcsolódási pontot jelenthet az Európa Tanács strasbourg-i székhelyű Emberi Jogok Európai Bírósága, illetve a bármely nyelvtanuló számára jól ismert KER-szintek (Közös Európai Referenciakeret A1-C2), amelyek kialakítása ugyancsak az Európa Tanácshoz kötődik.

Ezt követően kerülhet sor a két EU-intézmény elkülönítésére. Leggyakrabban az Európai Tanáccsal, azaz az állam-, illetve kormányfők csúcstalálkozóival találkozhatunk: itt döntenek az EU jövőbeni irányairól, ezt kíséri kiemelt médiafigyelem, és erről készül a jól ismert családi fotó (lásd még a 3.3. pontot). Ezzel szemben az EU Tanácsa az EU jogalkotó szerve (az Európai Parlamenttel karöltve), és ülésein a tagállamok miniszterei vesznek részt, ezért is nevezik Miniszterek Tanácsának vagy röviden Tanácsnak. Ehhez az intézményhez kötődik a soros elnökség is, azaz amikor egy tagállam fél éven keresztül tölti be az elnökséget. A fenti ismeretek már elegendő muníciót biztosítanak ahhoz, hogy az európai kontextusban használt három különböző „Tanács”, ne okozzon fejtörést a használatban, és a fordító felismerje, majd megfelelően használja e terminusokat.

11. táblázat

A „három Tanács” (Fischer 2017 alapján)

FNYI-I TERMINUS	CNYI-I TERMINUS	AZ ELSAJÁTÍTÁST SEGÍTŐ KULCSFOGALMAK
Council of Europe/ Conseil de l'Europe/ Europarat	Európa Tanács	nemzetközi szervezet, kormányközi együttműködés, KER-szintek, Emberi Jogok Európai Bírósága
European Council/ Conseil européen/ Europäischer Rat	Európai Tanács	EU-intézmény, EU-csúcs, állam-, illetve kormányfők találkozója, családi fotó, médiafigyelem
Council of the EU/ Conseil de l'UE/ Rat der EU	Az EU Tanácsa (Miniszterek Tanácsa/a Tanács)	EU-intézmény, tagállami miniszterek találkozója, soros elnökség, Coreper

3.1.2. Uniós dokumentumtípusok, jogi aktusok

Az uniós dokumentumtípusok kiválóan alkalmasak az európai uniós ismeretek felvezetésére. Izgalmas ötletelés indítható arról, hány dokumentumtípus létezik az EU-ban, és miről lehet legtöbbet hallani a hírekben. Míg a tippek általában 10–15 dokumentumtípus között mozognak, egyikük sem közelíti meg a tényleges számot. Jablonkai Réka disszertációjában összesen 36 (!) dokumentumtípust azonosít (Jablonkai 2010). Ha ezt a listát kiegészítjük további, az EU-honlapon könnyen fellelhető dokumentumokkal, akkor ez a szám még magasabb is lehet. Az előzőekben láthattuk, hogy gyakran éppen e dokumentumok felismerése és fordítása jelent nehézséget. Ezért célszerű e dokumentumokat rendszerezni, és egy-egy dokumentumhoz kapcsolódóan a hallgatók számára is releváns, további ismereteket nyújtani.

A dokumentumok csoportosíthatóak a szerint, hogy melyik intézmény bocsátja ki őket. Így a széleskörű konzultációt indító *zöld könyv* (*green paper*), a konkrét jogalkotási javaslatokat tartalmazó *fehér könyv* (*white paper*) vagy a *közlemény* (*communication*) egyértelműen az Európai Bizottsághoz köthető dokumentumok. A *rendelet* (*regulation*) és az *irányelv* (*directive*) jogi aktusok az Európai Parlamenthez és az EU Tanácsához kötődnek, hiszen ez a két intézmény ma már társ-jogalkotó. A *következtetések* (*conclusions*) az Európai Tanácsnak a dokumentumtípusa, a *határozat* (*resolution*) pedig az Európai Parlamentnek egy jellemző dokumentuma. Hatalmas területet ölelnek fel az EU-támogatásokhoz köthető dokumentumok is, így például a *támogatási szerződések* (*grant agreement*) vagy a *pályázati felhívások* (*call for proposals*).

A *zöld könyv* és a *fehér könyv* kiváló példáját adja annak a jelenségnek is, hogyan hatnak egymásra a különböző jogrendszerek (az angolszász és a kontinentális jog) az Európai Unióban. E két dokumentum ugyanis elsődlegesen az angolszász országok jogához kötődik, legalábbis uniós meghonosodásukat megelőzően. Kibocsátásukra egy jogszabály kidolgozását megelőzően kerül sor. A zöld könyv egy vitaindító dokumentum, amely széleskörű konzultációt kíván

elindítani egy fontos kérdésben. Ezt követi általában egy fehér könyv, amely már konkrét intézkedési, jogalkotási javaslatokat tartalmaz az adott területen. Nem véletlen, hogy e dokumentumokat uniós kontextusban az Európai Bizottság bocsájtja ki, hiszen ez az az uniós intézmény, amely az EU kvázi „kormányként” *kezdeményezési joggal* (*right of initiative*) rendelkezik, azaz jogszabályalkotásra tehet javaslatot. Ez az eredetileg angolszász, ma pedig uniós gyakorlat a tagállamok egy részében is meghonosodott, gondoljunk csak a Magyarországon kiadott *Fehér Könyv az Oktatásról* című dokumentumra.

A *rendelet* és az *irányelv* esetében fontos rávilágítani arra, hogy mindkét jogi aktus kötelező. Bár az irányelv megnevezésében azt a látszatot keltheti, mintha nem lenne kötelező érvényű, ez koránt sincs így. A két jogi aktus közötti különbség annyi, hogy az irányelv lehetővé teszi a tagállamok számára azt, hogy a megvalósítás formáját és eszközét maguk határozzák meg (azaz például alkotnak egy törvényt az uniós irányelvben kitűzött cél elérésére). A rendelet ezzel szemben automatikusan a nemzeti jog részévé válik, nincs szükség „átültető” mechanizmusra. Az Európai Unió éppen ebben különbözik leginkább a többi, tisztán kormányközi alapon működő nemzetközi szervezettől (például az Európa Tanácstól). Van tehát egy olyan jogszabálytípus, a rendelet, amely hatályba lépését követően automatikusan a nemzeti jog részévé válik.

Ezzel magyarázható el a hallgatók számára az is, miért van szükség ennyi hivatalos nyelvre az Európai Unióban. Ha a hivatalos nyelvek száma korlátozott lenne, akkor a rendeletek nem az adott tagállam hivatalos nyelvén (például Magyarországon magyarul), hanem egy idegen nyelven (franciául vagy angolul) épülnének be a tagállam jogrendjébe. A jogszabályok egy részének közvetlen alkalmazandósága tehát az egyik tényező, amely indokolja a hivatalos nyelvek nagy számát és egyenrangúságát. Emellett természetesen a demokratikus működés alapelve az is, hogy a jogszabályok és más dokumentumok azon a nyelven is olvashatóak legyenek, amelyeken azt az Unió polgárai megérthetik – azaz legalábbis a tagállamok hivatalos nyelvén, nyelvein.

3.2. Kulcsfogalmak rendszerezése

Az európai uniós terminológia elsajátítását nagyban segíti a kulcsfogalmak rendszerezése. Ennek az egyik legcélszerűbb formája az, ha a főbb intézményekhez kötjük e kulcsfogalmakat, és a hallgatók így sajátítják el mind a forrásnyelvi, mind a célnyelvi megfelelőket. Fordítóhallgatókról lévén szó, célszerű először magyar nyelven elsajátítani ezeket, hiszen a hallgatóknak gyakran ez is új információt jelent. Egy második lépésben hívható fel a figyelem a fordítási buktatókra. A hallgatók számára további támpont adható az uniós terminusok felismeréséhez, ha a hírekben is gyakran hallott személyeket kötjük az intézményekhez (természetesen mindig ellenőrizve, hogy valóban az adott személy tölti be a posztot). Az alábbi táblázat már a feladat megoldókulcsát tartalmazza, ez alapján tetszőleges feladatok készíthetőek, úgy mint kulcsfogalmak párosítása az intézményekhez, idegen nyelvű megfelelők kipontozása stb. (vö. Fischer 2016, 2017).

12. táblázat

Feladatminta (megoldókulcs) a kulcsfogalmak rendszerezésére

	EURÓPAI BIZOTTSÁG	EURÓPAI PARLAMENT	AZ EU TANÁCSA	EURÓPAI TANÁCS
<i>Kulcsfogalmak</i>	biztosok (commissioners) kezdeményezési jog (right of initiative) főigazgatóságok (Directorates-General)	képviselők (MEPs) politikai csoportok (political groups) társ-jogalkotó (co-legislator) egyetemes választójog (universal suffrage)	tagállami miniszterek (Member State ministers) soros elnökség (rotating Presidency) társ-jogalkotó (co-legislator)	állam-, illetve kormányfők (heads of state and government) családi fotó (family photo) EU-csúcs (EU summit)
<i>Személyek</i>	Jean-Claude Juncker (elnök) Navracsics Tibor (biztos)	Antonio Tajani (elnök)	Varga Mihály (pénzügy-miniszter)	Donald Tusk (elnök) Angela Merkel (kormányfő) Emmanuel Macron (államfő)
<i>Épületek</i>	Berlaymont		Justus Lipsius	Justus Lipsius

3.3. Audiovizuális eszközök, adatbázisok

Az EU audiovizuális adatbázisa (<https://ec.europa.eu/avservices>) kiapadhatatlan forrást kínál az uniós ismeretek elsajátításának megkönnyítésére. A fényképek lehetőséget adnak a fontosabb személyek és épületek azonosítására. A kulcsfogalmak rendszerezése (3.2.pont) így jól kiegészíthető azzal a feladattal, hogy a személyeket és az épületeket is párosítjuk az intézményekhez. Ezek közül egyet emelek ki: az adatbázisból letölthető az EU-csúcsok, azaz a tagállamok állam-, illetve kormányfőinek ülései után készített *családi fotó*. Ez a fotó, illetve maga a fotózás a híradásokban is gyakran megjelenik, és segít a hallgatóknak beazonosítani, hogy itt az Európai Tanácsról van szó. Jól tesztelhető e képpel az is, a hallgatók mennyire olvassák, nézik naponta a híradásokat. Minél több tagállami vezetőt ismernek fel, annál jobban valószínűsíthetőek a naprakész ismeretek. Gyakran ennél a feladtnál áll össze a diákok fejében az is, hogy a hazai miniszterek (szakterületüktől függően) a Tanács ülésein vesznek részt. További fényképek, videók letöltéséhez kiváló forrást jelent még az EU önálló youtube csatornája, az EUTube (www.youtube.com/user/eutube).

A hivatalos célnyelvi megfelelők felkutatásához egy további adatbázis, az Európai Unió hivatalos, a 24 hivatalos nyelv mindegyikén megjelenő terminológiai adatbázisa, az IATE (<http://iate.europa.eu>) nyújt segítséget. Egy fordítói adatbázisról van szó (vö. Sermann és Tamás 2010), amely Tamás Dóra (2012) kreativitás-skáláján középtájon foglal helyet, így hagyományos (klasszikus) adatbázisnak tekinthető. Felépítéséről és az uniós terminológusok munká-

járól Lesznyák Ágnes (2010) részletes áttekintést ad, így a továbbiakban csak a hallgatók számára legrelevánsabb jellemzőket emelem ki. Ezek közül az első az, hogy az adatbázisban uniós és nem uniós terminusok egyaránt megjelennek. Az adatbázis tehát nem csak olyan terminusokat tartalmaz, amelyek uniós fogalmat írnak le, hanem olyanokat is, amelyek a tagállami fogalmi rendszerekhez kötődnek, így folyamatosan figyelni kell arra, milyen fogalmi rendszerhez kötődik az adott terminus által leírt fogalom! Ha a fogalom nem az uniós, hanem a tagállami fogalmi rendszerhez kötődik, akkor ez utóbbi tény az adatbázisban a megjegyzésben jelöl(het)ik, de ez nem mindig történik meg.

Minderre azért fontos felhívni a hallgatók figyelmét, mert gyakran hajlamosak az adatbázisban megjelenő információkat bármilyen kontextusra alkalmazni. Mindeközben a tagállami terminusok megfeleltetése esetében nincs mindig teljes ekvivalencia az egyes nyelvek között, de e tény az adatbázis nem jelöli. Erre példa a *private company limited by shares* megfeleltetése a német *Gesellschaft mit beschränkter Haftung* terminussal. Honosító stratégiát követve, funkcionális ekvivalensként a két terminus megfeleltethető egymással, a részleges egyezés ellenére is (hiszen a GmbH-nak nincs részvénye), de lehetnek helyzetek, amikor idegenítő stratégiát kell alkalmazni, azaz amikor nem tehető egyenlőségjel a két terminus közé (vö. Fischer 2012).

További fontos információ, hogy az adatbázis fordítók számára készült, így tágan értelmezi a terminus fogalmát. Ezért fordulhat elő az, hogy teljes mondatok, sőt címek is szerepelnek az adatbázisban, tehát olyan lexikai egységek, amelyek a szűk megközelítés szerint nem tekinthetők terminusnak, de kötött a célnyelvi megfelelőjük, ezért kerültek be a fordító számára releváns terminusként az adatbázisba. A terminusok mellett megjelenő csillagok a megbízhatóság fokát mutatják, a három csillag már megbízhatónak tekinthető, bár ezt a jelölést a korábbi adatbázisok összevonása után számos terminus automatikusan megkapta, függetlenül ezek előzetes validálásától. A további, fontos jelöléseket a 13. táblázatban foglalom össze.

Az adatbázis 2018. november 12-től megújult formában érhető el. Az átalakításnak köszönhetően a felület még felhasználóbarátabb, sőt a leírás szerint az adatbázis a nyelvészeti kutatásokat is segíteni kívánja, további szűrő és letöltési felületek beépítésével. A korábbiaktól eltérően részletes információt adnak az adatbázis felépítéséről, a használt jelölésekről és statisztikai adatokról – egyelőre angol nyelven.

Végül ne felejtjük el, hogy a fordítók számára nagy segítséget nyújt az a tény is, hogy a dokumentumok egyszerre több nyelven is megjeleníthetők az EU jogi adatbázisában, az EUR-Lex-en (<http://eur-lex.europa.eu>). Az adatbázis használatával összefüggésben fontos jogi kulcsfogalmak is bevezethetők. Egyrészt fontos felhívni a figyelmet arra, hogy ezen az oldalon érhető el az EU valamennyi hivatalos nyelvén megjelenő *Hivatalos Lap* (*Official Journal/Journal officiel/Amtsblatt*), amely a hazai Magyar Közlönyhöz hasonló gyűjtemény, hiszen itt jelennek meg az uniós jogszabályok és egyéb közlemények, felhívások. 2013. július 1-től e Lap elektronikus kiadása is *hiteles* (*authentic/verbindlich/faisant foi*), azaz joghatással bír. Másrészt a jogszabályok kereséséhez fontos kulcsfogalom az *egységes szerkezetbe foglalt változat* (*consolidated version/ version consolidée/ konsolidierte Fassung*), amely a jogszabály korábbi módosításait is tartalmazó változat. A módosítások mindegyike ugyanis egy-egy külön jogszabályt jelent – gon-

13. táblázat

Gyakori jelölések az IATE adatbázisban – példákkal

ANGOL TERMINUS	MAGYAR TERMINUS	A IATE-BAN ALKALMAZOTT JELÖLÉS	MAGYARÁZAT
European law	európai törvény	OBSOLETE	elavult (mivel ezt a terminust az Alkotmány szerződés vezette volna be, amely végül meghiúsult)
Europe 2020 strategy	Európa 2020 stratégia	PREFERRED	ajánlott (bár az adatbázis feltünteti az <i>EU 2020 strategy / stratégia</i> terminusokat is, a <i>Europe/Európa 2020</i> megnevezés ajánlott)
comitology	komitológia	DEPRECATED	kerülendő (a <i>comitology</i> helyett a <i>committee procedure</i> , a <i>komitológia</i> helyett pedig a <i>bizottsági eljárás</i> használandó)
flexicurity	flexicurity	ADMITTED	elfogadott (a magyar terminológiában is bevett angol terminus)
OLAF	OLAF	MUL	valamennyi hivatalos nyelven ez a rövidítés a hivatalos

doljunk csak az alapszerződéseket módosító Maastrichti, Nizzai, Amszterdami, Lisszaboni Szerződésekre. Ezek azonban csak azt tartalmazzák, melyik paragrafus helyére melyik lép, mit töröltek, és mi került be újonnan a jogszabályba. Ha tehát azt halljuk, hogy Lisszaboni Szerződés, akkor csak egy *módosító szerződésről* (*amending treaty/ traité modifiant.../ Änderungsvertrag*) van szó, ebből még nem tudjuk megismerni az Európai Unió mai működését. Ehhez az egységes szerkezetbe foglalt változatot kell az adatbázisban megkeresnünk.

Összegzés

Az európai integráció egy olyan új, egyedülálló helyzetet teremt, amelyben – közös nyelv hiányában – 24 nyelvnek kell leírnia mind a tagállami fogalmi rendszereket, mind az uniós fogalmi rendszert. Ennek eredményeként a hivatalos nyelvek mindegyikében létrejön egy olyan réteg, amely az uniós fogalmakat írja le, és amelyet tag megközelítésben uniós terminológiának nevezhetünk.

A tanulmányban az uniós terminológia azon sajátosságait és fordítási buktatóit vettem számba, amelyekkel a hazai felhasználók találkozhatnak. Számukra a fogalmi szint kevésbé jelent problémát, hiszen bármely nyelvpárról is van szó, feltételeznünk kell, hogy az adott uniós terminus egy és ugyanazon uniós fogalmat írja le. A fő kihívást a felismerés, majd a helyes magyar megfelelő alkalmazása jelenti. Az uniós terminusok felismerésében segíthet, ha a fordító rendelkezik uniós háttérismerettel, azaz ismeri mindazon kulcsfogalmakat, amelyek az Európai Unió működésének, tevékenységének vázát adják. A helyes megfelelő alkalmazásához pedig egyrészt terminológiaelméleti ismeretek, másrészt a források, adatbázisok ismerete nyújthat támpontot. A tanulmányban

a jelenségek ismertetésével, a kulcsfogalmak rendszerezésével kívántam adalékokat nyújtani az uniós terminológia megfelelő alkalmazásához és oktatásához.

Mindemellett nem szabad elfeledkeznünk arról a tényről, hogy az európai uniós szövegek nem kizárólag uniós terminusokat tartalmaznak. Az uniós fordítások lényege éppen az, hogy a felszínre hoznak olyan más, tagállami fogalmakat, amelyekre magyarul is meg kell alkotni/találni a megfelelőket. Ez pedig – ahogyan korábban rámutattam – a fordító számára már fogalmi szinten is kihívást jelenthet. Ekkor ugyanis már nem egy, azaz az uniós fogalmi rendszeren belüli, hanem két tagállami rendszer közötti mozgást és különböző fordítási stratégiák (honosítás vs. idegenítés) alkalmazását feltételezi. Az uniós szövegek fordításához tehát mind az uniós terminológia ismeretére, mind általában terminológiaelméleti ismeretekre (vö. Fischer 2012) szükség van.

Irodalom

- Balázs G. 2003. Euroterminológia és a magyar nyelv. Szaknyelvi kommunikáció és nyelvstratégiai munka. *Magyar Orvosi Nyelv* 1. évf. 1. szám. 9–26.
- Farkas I. 2007. A fordítói szabadság korlátai az EU intézményeiben. *Fordítástudomány* 9. évf. 2. szám. 98–105.
- Fischer M. 2007. Fordítás(politika) és terminológia az Európai Unióban. In: Heltai P. (szerk.) *Nyelvi Modernizáció. Szaknyelv, fordítás, terminológia. A XVI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásai*. Vol. 3/1. Pécs-Gödöllő: MANYE – Szent István Egyetem. 806–811.
- Fischer M. 2008. Az európai uniós fordítás és terminusalkotás magyar vonatkozásai. *Magyar Nyelvőr* 132. évf. 4. szám. 385–402.
- Fischer M. 2009. Európai uniós tartalmak közvetítése idegen nyelve(ke)n. In: Silye M. (szerk.) *Porta Lingua – 2009. Szaktudás idegen nyelven*. Debreceni Egyetem Agrártudományi Centrum: Debrecen. 31–39.
- Fischer M. 2010a. *A fordító mint terminológus, különös tekintettel az európai uniós kontextusra*. Doktori disszertáció. Budapest: ELTE
- Fischer M. 2010b. Európai uniós terminológia egy levelező fórum tükrében. In: Fóris Á., Károly K. (szerk.) *Nyelvek találkozása a fordításban. Doktori kutatások Klauzy Kinga tiszteletére*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. 87–101.
- Fischer M. 2012. Elméleti és módszertani adalék a terminológia oktatásához I. Terminológiaelméleti alapkérdések a fordításban. *Fordítástudomány* 14. évf. 2. szám. 5–30.
- Fischer M. 2015. Elméleti és módszertani adalék a terminológia oktatásához II. Általános módszertani ötletek. *Fordítástudomány* 16. évf. 2. szám. 55–70.
- Fischer M. 2016. *Az Európai Unió dióhéjban – The European Union in a Nutshell. Munkafüzet*. Kaposvár: SKIK http://www.skik.hu/upload/skik/kiadvanyok/EU_Dióhéjban_Munkafüzet_teljes/index.html
- Fischer M. 2017. *Az Európai Unió dióhéjban – The European Union in a Nutshell*. Kaposvár: SKIK http://www.skik.hu/upload/skik/kiadvanyok/SKIK_EU_2017_19%20kicsi/index.html
- Fischer M. 2018. Magyar szaknyelvek – uniós terminológia – kihívások. In: Bódi Z., Hegedűs R., Szöllősy-Sebestyén A. (szerk.) *Magyar szaknyelvek a Kárpát-medencében. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 202*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 45–53.
- Fischer M., Lesznyák Á. 2013. A befogadó növekedéstől az inkluzív növekedésig. Terminusalkotás európai uniós kontextusban. In: Klauzy K. (szerk.). *Fordítás*

- és tolmácsolás a harmadik évezred elején. *Jubileumi Évkönyv 1973-2013*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. 107–129.
- Jablonkai R. 2009. In the light of: A corpus-based analysis of two EU-related registers. *Working Papers in Language Pedagogy (WoPaLP)* Vol. 3. 1–27.
- Jablonkai R. 2010. *A corpus-linguistic investigation into the lexis of written English EU discourse: An ESP pedagogic perspective*. Doktori disszertáció. Budapest: ELTE
- Kierzkowska, D. 2000. National Language Law versus International Unification of Law. *Across Languages and Cultures* Vol 1. Nr. 1. 19–29.
- Klaudy K. 2004. A kommunikatív szakaszhatárok eltűnése a magyarra fordított európai uniós szövegekben. *Magyar Nyelvőr* 128. évf. 4. szám. 389–407.
- Klaudy K., Gulyás R. 2015. Terminusok és reáliák az európai uniós kommunikációban. In: Bartha-Kovács K. et al. (szerk.) *Transfert nec mergitur. Albert Sándor 65. születésnapjának tiszteletére*. Szeged: JATE Press. 7–84.
- Lesznyák Á. 2007. Justitia foglyai? Fordítói munka az Európai Bizottságnál. In: Heltai P. (szerk.) *Nyelvi modernizáció. Szaknyelv, fordítás terminológia. A XVI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásai. Vol. 3*. Pécs-Gödöllő: MANYE – Szent István Egyetem. 193–198.
- Lesznyák Á. 2010. Az európai uniós intézmények terminológiai adatbázisa: a IATE. *Magyar Terminológia* 3. évf. 2. szám. 161–181.
- Rádai-Kovács É. 2009. *Az euroterminus, avagy az európai uniós terminológia jellemzői, különös tekintettel az újlatin nyelvekben megjelenő sajátosságokra*. Doktori (PhD) disszertáció. Budapest: ELTE.
- Rádai-Kovács É. 2010. Az Európai Unió szaknyelve és terminológiája. In: Dobos Cs. (szerk.) *Szaknyelvi kommunikáció*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 343–359.
- Sandrini, P. 2010. Rechtsübersetzen in der EU: Translatio Legis Pluribus. In: Zybatow, L. (Hrsg.) *Translationswissenschaft – Stand und Perspektiven*. (Innsbrucker Ringvorlesungen zur Translationswissenschaft VI.). Frankfurt a.M.: Peter Lang. 143–157.
- Somssich R. 2012. Ekvivalencia az uniós jog és a nemzeti jog fogalmainak szintjén. In: Dróth J. (szerk.) *Szaknyelv és szakfordítás. Tanulmányok a szakfordítás és a fordítóképzés aktuális témáiról*. Gödöllő: Szent István egyetem GTK. 21–31.
- Tamás D. 2012. Legyünk kreatívak: milyen is az igazi terminológiai adatbázis? *Fordítástudomány* 14: évf. 1. szám. 5–20.
- Sermann E., Tamás D. 2010. Hogyan definiálhatjuk a fordítói adatbázist? Egy olasz és egy spanyol fordítói terminológiai adatbázis vizsgálata. In: Károly K., Fóris Á. (szerk.) *Nyelvek találkozása a fordításban. Doktori kutatások Klaudy Kinga tiszteletére*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. 101–116.
- Trebts A. 2008. English Lexis in the Documents of the European Union – a Corpus-Based Exploratory Study. *Working Papers in Language Pedagogy (WoPaLP)* Vol. 2. 38–54.
- Trebts A., Fischer M. 2009. *EU English. Using English in EU Contexts with English-Hungarian EU Terminology*. Budapest: Klett Kiadó.
- Várnai J. Sz. 2004. A magyar eurozargonról és euroterminológiáról. *Magyar Nyelvjárásk* 42. évf. 83–91.
- Várnai J. Sz. 2005. Európai uniós terminológia és fordítás – múlt és jelen. *Fordítástudomány* 7. évf. 2. szám. 5–15.
- Villányi J. 2015. Az uniós joganyag fordítása: sajátosságok és kihívások. In: Dróth J. (szerk.) *Szaknyelv és szakfordítás. Tanulmányok a szakfordítás és a fordítóképzés aktuális témáiról 2014-2015*. Gödöllő: Szent István Egyetem GTK. 34–41.

Az átváltási műveleteken túl

A fordítási műveletek és eljárások taxonómiája

Dudits András

E-mail: dudits@lit-u-szeged.hu

Kivonat: Annak tudatában, hogy a fordítási műveletek és a fordítási eljárások alapvető jelentőségűek a fordítási folyamat szempontjából, valamint a fordítók képzésével összefüggésben, a tanulmány egy átfogó taxonómiát mutat be, amely a fordítási műveletek és a fordítási eljárások osztályozására szolgál. A bevezetésben felvázolt fogalmi keret ismertetése nyomán a tanulmány fő részében a nyelvi dimenziójában vizsgálta, illetve a nyelvi recepcióra, produkcióra és transzferálásra összpontosítva értelmezett fordítási folyamat-hoz köthető számos jelenség meghatározására kerül sor – köztük olyan jelenségek definiálására is, amelyeknek eddig nem szenteltek kellő figyelmet a fordításkutatók (elsősorban a professzionális fordításban szerepet játszó olvasási műveletek és eljárások vonatkozásában). A komplex fordítási folyamatban potenciálisan megnyilvánuló receptív, produktív és transzferálási műveletek és eljárások pontos fogalmi rendszerbe foglalása és hierarchikus osztályozása főként a témával kapcsolatos további kutatások koherens elméleti alapjaként hivatott szolgálni.

Kulcsszavak: fordítási műveletek, fordítási eljárások, nyelvi folyamatok, kognitív folyamatok, fogalmi osztályozás

1. Bevezetés

A magyar felsőoktatási intézményekben működő fordítóképzésekben az általános fordításelméleti és fordítástechnikai kurzusok tananyagának az 1990-es évek óta elengedhetetlen eleme az átváltási műveletekkel kapcsolatos ismeretanyag. Klaudy Kinga az általa átváltási műveleteknek nevezett fordítási műveleteket rendszerbe foglaló átfogó taxonómiájával (Klaudy1999) leendő fordítók, gyakorló fordítók és fordításkutatók több generációjának segített és segít a fordítási folyamat kulcsmozzanatának, a transzfer jelenségének alaposabb megismerésében. Különösen figyelemre méltó, hogy Klaudy osztályozási rendszere nem korlátozódik a fordítási problémák tudatos megoldását implikáló műveletekre, és a kutató kellően tágan értelmezi az átváltási művelet fogalmát ahhoz, hogy rendszere a vonatkozó jelenségek minél szélesebb körének osztályozására alkalmas legyen:

Az átváltási művelet terminus magában foglal minden globális és lokális, kognitív és nyelvi, folyamatszintű és eredmény szintű, valamint tudatos és rutinszerű műveletet, amelyeket fordítók egymást követő generációi fejlesztettek ki, hogy leküzdjék a fordítás folyamatában alkalmilag együtt funkcionáló nyelvek lexikai és grammatikai rendszerének, szövegépítési sajátosságainak és kulturális kontextusának különbségeiből fakadó nehézségeket. (Klaudy 2014: 18)

Habár a transzfer valóban a fordítási folyamat kulcsmozzanatának tekinthető (és ennek megfelelően az átváltási műveletek kétségtelenül fokozott figyelmet érdemelnek), a fordítási folyamatnak egyéb kulcsfontosságú mozzanatai is vannak – amelyeknek a leírása szintén hozzájárulhat a meglehetősen összetett fordítási folyamat alaposabb megismeréséhez. Ez a folyamat ugyanis a lektorálást nem magában foglaló egyéni fordítás esetében törvényszerűen a forrásnyelvi szöveg első betűjének fordító általi feldolgozásával kezdődik, és a célnyelvi szöveg utolsó írásjelének fordító általi feldolgozásával végződik, azaz nem átváltási műveletekkel indul és zárul, továbbá a folyamat kezdete és vége közötti szakaszban sem pusztán átváltási műveletek végrehajtása zajlik. Éppen ezért felmerül egy olyan taxonómia szükségessége, amely nemcsak az interlingvális nyelvi reprodukció mechanizmusára épülő transzferálási műveleteket foglalja rendszerbe, hanem a forrásnyelvi (és a célnyelvi) nyelvi recepció, valamint a célnyelvi (és a forrásnyelvi) nyelvi produkció mechanizmusára épülő fordítási műveleteket is.

A fenti megállapítások tükrében a jelen tanulmány – a fordítás folyamatának egészére fókuszálva – egy olyan osztályozási rendszert ismertet, amelyben nemcsak a nyelvi transzfer jelensége írható le (bizonyos aspektusaiban például az *átváltási művelet* fogalmával), hanem a nyelvi közvetítésnek elemi részét képező nyelvi recepció és nyelvi produkció jelensége is. Az egyes jelenségek konceptualizálása hierarchikus módon történik: a fordításban szerepet játszó *nyelvi recepció*, *nyelvi produkció* és *nyelvi transzfer* különböző megnyilvánulási formáinak meghatározása a *kognitív folyamatok*, a *nyelvi folyamatok*, a *fordítási műveletek* és a *fordítási eljárások* egymásra épülő definíciói által kijelölt egységes fogalmi keretben valósul meg. Mindazonáltal a terjedelmi korlátokra való tekintettel nem kerül sor a fordítási folyamatot alkotó mindezen részfolyamatok elemzésére. A tanulmány tehát pusztán definíciók formájában nyújt áttekintést a különböző fordítási eljárásokról és fordítási műveletekről, illetve az azok alapját képező nyelvi és kognitív folyamatokról. Az átváltási műveleteknek megfelelően *interlingvális transzformációs műveletek* esetében ugyanakkor példamondatok segítik az egyes definíciók megértését.

A tanulmány a téma relevanciájával összefüggő megállapításokkal és a vizsgált jelenségek körének kijelölésével kezdődik. A bevezetést a fordítási folyamat hierarchikusságával, illetve a folyamat hierarchikus konceptualizálásának fontosságával kapcsolatos kijelentések követik. Ezután kerül sor a kognitív folyamatok, a nyelvi folyamatok, a fordítási műveletek és a fordítási eljárások fogalmának meghatározására, valamint az egyes műveletek és eljárások definiálására, illetve a műveletek egy részének példákkal való szemléltetésére.

2. A téma jelentősége

Az interlingvális és interkulturális nyelvi közvetítés komplex jelensége keretében megvalósuló fordítás folyamata önmagában is összetett jelenség, amely számos részfolyamatból áll. A fordítási folyamat legelemibb részfolyamatainak azok a kognitív és nyelvi folyamatok tekinthetőek, amelyek az emberi nyelvműködés alapját képezik – tekintettel arra, hogy a fordító által végzett tevékenység legmeghatározóbb része nyelvhasználatban ölt formát, konkrétan a fordításnak (mint átfogó célnak) alárendelt nyelvi feladatok teljesítésére (pl. dekódolásra, jelentésazonosításra, verbalizálásra, grafémikus kódolásra) szolgáló nyelvhasználatban. Ez a célspecifikus nyelvhasználat pedig a fordítás keretében főként különféle fordítási eljárások elvégzésében, illetve az egyes eljárásokat alkotó fordítási műveletek végrehajtásában valósul meg. Míg a fordítási műveletek általános vagy fordításspecifikus funkciójú receptív és produktív nyelvi folyamatokon alapuló nyelvi műveletek, addig a fordítási eljárások egymással kölcsönhatásban álló fordítási műveletekből és az azokhoz kapcsolódó kiegészítő fordítási műveletekből és kognitív segédfolyamatokból álló műveletsorozatok. (A vonatkozó fogalmak részletes meghatározása a tanulmány 4. pontjában olvasható.)

A fordítási eljárások és a fordítási műveletek alapját képező kognitív és nyelvi folyamatok praktikus jelentőségének tudatában megállapítható, hogy a fordító kognitív és nyelvi kompetenciája fokozottan meghatározza a többkomponensű fordítási kompetenciát (amelyre az elmúlt évtizedekben fokozott figyelem irányult a fordításkutatók körében és különösképpen a PACTE Group néven ismert kutatócsoport részéről – pl. PACTE Group 2000, 2003, 2008, 2014). Ennek megfelelően a leendő hivatásos fordítók fordításspecifikus kognitív és nyelvi kompetenciájának fejlesztése az intézményi fordítóképzés keretei között ideális esetben nem korlátozódik a fordítási tevékenység gyakoroltatására (a procedurális tudás fejlesztésére), hanem kiterjed a releváns elméleti ismeretek átadására (a deklaratív tudás fejlesztésére) is – a procedurális tudás és a deklaratív tudás, valamint a nyelvműködés közötti általános összefüggésekről lásd Turi, Németh és Hoffmann (2014).

A kognitív és a nyelvi mechanizmusokkal kapcsolatos deklaratív tudás fejlesztése azért fontos, mert annak révén tudatosabbá formálható a fordítási folyamatot meghatározó fordítói döntéshozatal. A fordításban pedig a döntéshozatal fokozott jelentőséggel bír – többek között akkor is, amikor a fordító a folyamat különböző szakaszaiban, illetve pontjain elhatározza, milyen fordítási eljárásokat alkalmazzon, és eldönti, hogy az egyes eljárások keretében milyen fordítási műveleteket hajtson végre. Ugyanez a deklaratív tudás egyúttal arra is lehetőséget ad, hogy a fordító tudatosabb kontrollt gyakoroljon a releváns kognitív és nyelvi mechanizmusok felett, és például eredményesebben korlátozza azokat az automatikus, azaz figyelmi kontroll nélkül érvényesülő mechanizmusokat, amelyeknek a potenciálisan negatív hatású következményei a fordított szövegben akár konkrét hibák formájában is megnyilvánulhatnak (lásd Dudits 2017). A deklaratív tudás praktikus haszna emellett abban is áll, hogy verbalizálható tudásként képessé teheti a fordítót arra, hogy az adott fordítási

folyamattal és fordítási produktummal kapcsolatos gondolatait olyan módon fejezze ki, amely biztosíthatja a fordítási folyamat egyéb szereplőivel (projektmenedzserrel, terminológussal, lektorral stb.) és a megrendelővel való kommunikáció hatékonyságát és eredményességét. Végezetül említést érdemel, hogy a fordítás folyamatával kapcsolatos effajta funkcionális deklaratív tudás meghatározó részét képező metakognitív ismeretek jelentőségéről tanúskodik az is, hogy az elmúlt évtizedben a fordításkutatók körében fokozott érdeklődés mutatkozott a fordítói metakogníció iránt. Ezt a tudományos érdeklődést példázza többek között Alves (2005), Angelone (2010), Angelone és Shreve (2011), Bergen (2009), Echeverri (2015), valamint Fernández és Zabalbeascoa (2012) tanulmánya is.

3. A vizsgált jelenségek körének meghatározása

A tanulmányban a *fordítás* és a *fordítási folyamat* terminusok az írott szövegek interlingvális írásbeli fordításának folyamatát jelölik. Ennek megfelelően a vizsgált jelenségek köre nem terjed ki az egyéb modalitásokban megvalósuló interlingvális fordításra (a szóbeli szövegek szóbeli fordítására, az írott szövegek szóbeli fordítására, a szóbeli szövegek írásbeli fordítására), valamint a fordítás egyéb megnyilvánulási formáira (pl. az intralingvális fordításra vagy az interszemiotikus fordításra) sem.

A tanulmány az egyéni fordítás folyamatának nyelvi dimenziójára fókuszál, így a *fordítás* és a *fordítási folyamat* terminusok az egyén nyelvműködésében megvalósuló folyamatként értelmezendők. Ebből adódóan a fordítási szolgáltatás szempontjából meghatározó egyéb szakemberek (pl. lektorok vagy korrektorok) szerepe nem képezi vizsgálat tárgyát, mint ahogyan a fordítás produktuma (a fordított szöveg), a fordítási folyamat egyéb dimenziói (a szolgáltatási és a kommunikációs dimenzió) és a fordítás különböző aspektusai (kulturális, technikai, etikai stb. aspektusai) sem.

A tanulmány témája szempontjából a fordító által végzett fordítás folyamatának teljes egésze releváns. Éppen ezért a vonatkozó jelenségek vázlatos bemutatása nem korlátozódik a szegmensszintű reprodukció (azaz a munkamemóriában megvalósuló szó-, tagmondat- vagy mondatszintű átvitel/transzfer) jelenségére, hanem a szövegfeldolgozásra és a szövegalkotásra is kiterjed. Ennek megfelelően előtérbe kerül számos különböző mechanizmus, amely a forrásnyelvi szöveg első betűjének fordítói feldolgozásával kezdődő és a célnyelvi szöveg utolsó írásjelének fordítói feldolgozásáig terjedő fordítási folyamatban megnyilvánulhat. Ezt az összetett folyamatot, illetve a folyamat egyes elemeit és tényezőit több fordításkutató vizsgálta és vizsgálja – lásd pl. Bell (1991), Campbell és Wakim (2007), Göpferich és Jääskeläinen (2009), House (2011), Jakobsen (1999), Jääskeläinen és Tirkkonen-Conditt (1991), Malmkjær (2000), Shreve és Angelone (2010). A folyamatorientált fordításelméleti kutatások többsége azonban a fordítási folyamat produktív, illetve reprodukzív mechanizmusainak vizsgálatára helyezi a hangsúlyt, és elsősorban a célnyelvi szövegalkotási technikákkal foglalkozik, mégpedig anélkül, hogy figyelmet (vagy kellő figyelmet)

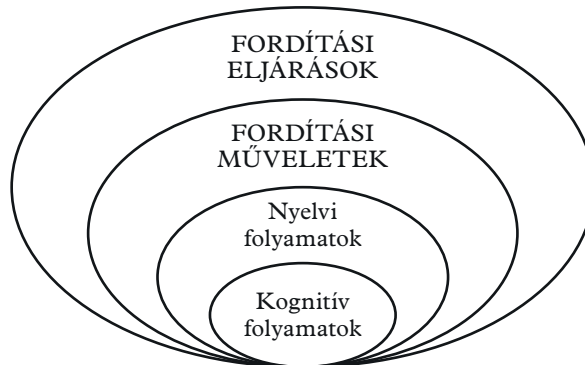
szentelne a folyamatot meghatározó receptív mechanizmusoknak, azaz a fordítói szövegfeldolgozásnak. Emellett az is megállapítható, hogy a fordítói szövegfeldolgozással kapcsolatos kutatások száma relatíve alacsony, ami különösen meglepő, ha figyelembe vesszük, milyen szignifikáns szerepe van az olvasásnak a fordítás folyamatában – abban a komplex folyamatban, amely minden esetben szükségszerűen olvasással kezdődik (a forrásnyelvi szöveg áttekintésére szolgáló szövegfeldolgozás formájában), és szükségszerűen olvasással is végződik (a célnyelvi szöveg ellenőrzésére szolgáló szövegfeldolgozás formájában). A fordítás folyamatát ilyen módon keretbe foglaló olvasás ugyanakkor azért is fokozottan releváns a folyamat egésze szempontjából, mert az olvasási mechanizmusok a fordításban nemcsak egyetlen, hanem számos különböző formában megnyilvánulnak, és több fordításpecifikus jellemzővel is bírnak. A vonatkozó tényezők egy részéről például Dudits (2005, 2006, 2007, 2011); Göpferich, Jakobsen és Mees (2008); Macizo és Bajo (2004, 2006, 2009); Mossop (2001); Shreve et al. (1993) és Washbourne (2012) tanulmányai nyújtanak áttekintést.

4. A fordítási folyamat hierarchikus konceptualizálása

A *fordítási folyamat* kommunikációs aktus keretében megnyilvánuló interlingvális és interkulturális nyelvi közvetítés, amely egy forrásnyelvi szöveg célnyelvi szöveg formájában történő reprodukálása révén valósul meg (a fordítás reprodukatív folyamatként való értelmezéséről lásd Englund Dimitrova 2005). A forrásnyelvi szöveg célnyelvi szöveg formájában történő reprodukálása komplex folyamat, amely a nyelvi információk recepciójával, produkciójával és transzferálásával összefüggő nyelvi feladatok teljesítésére szolgáló különböző fordítási eljárások elvégzésére épül, illetve a különböző eljárások részét képező – receptív, produktív és transzferálási – fordítási műveletek végrehajtásán alapszik. A fordítás folyamatában tehát az adott fordítási aktus szempontjából releváns két nyelv használatát implikáló kognitív és nyelvi folyamatok alapvetően fordítási műveletekbe és az azokból álló fordítási eljárásokba szerveződő módon mennek végbe. Ennek megfelelően a kognitív folyamatok, a nyelvi folyamatok, a fordítási műveletek és a fordítási eljárások együttesen alkotják a nyelvi dimenzióban értelmezett fordítás komplex folyamatát, amelyben a kognitív folyamatok, a nyelvi folyamatok, a fordítási műveletek és a fordítási eljárások egymáshoz való viszonya hierarchikus. Ezt a hierarchikusságot szemlélteti az 1. ábra.

Az 1. ábra a fordítási eljárások, a fordítási műveletek, a nyelvi folyamatok és a kognitív folyamatok közötti hierarchikus viszonyrendszer kétféle megközelítésben való értelmezését is lehetővé teszi. Az egymásba ágyazottságot szemléltető ábrázolásmód először is arra világít rá, hogy a fordítás folyamatának alapját kognitív folyamatokra épülő nyelvi folyamatok képezik – és ezekre a nyelvi folyamatokra épülnek a fordítási műveletek, a fordítási műveletekre pedig a fordítási eljárások. Ezenkívül az 1. ábra azt is tükrözi, hogy a fordítás folyamatában a kognitív folyamatok nyelvi folyamatokban bomlanak ki, a nyelvi folyamatok pedig fordítási műveletekben, a fordítási műveletek pedig fordítási eljárásokban. Mindazonáltal bármelyik megközelítésben értelmeződik is a fordítás fo-

1. ábra

A fordítási folyamat hierarchikussága

lyamata, a folyamat különböző szintjeinek viszonyrendszeréből az is következik, hogy a fordítási folyamat a nyelvi dimenziójában több absztrakciós szinten is leírható (ti. a kognitív, a nyelvműködés, a fordítási műveletek és a fordítási eljárások szintjén). Az alábbiakban ezeknek az absztrakciós szinteknek a bemutatása, azaz a kognitív folyamatok, a nyelvi folyamatok, a fordítási műveletek és a fordítási eljárások meghatározása, illetve vázlatos áttekintése következik.

4.1. Kognitív folyamatok

A *kognitív folyamatok* az emberi megismerés általános kontextusában olyan alapvető mentális mechanizmusok, amelyek az érzékelés és az észlelés eredményeképpen az elmében leképeződő információk (mentális reprezentációk) feldolgozása, tárolása, előhívása és felhasználása révén lehetővé teszik a gondolkodás szempontjából meghatározó különböző mentális feladatok végrehajtását – például a tudatosítást, az azonosítást, az összehasonlítást, a következtetést, a döntést, a problémamegoldást (vö. Neisser 1976). A kognitív folyamatok egy része automatikus (figyelmet nem vagy csak részben igénylő) folyamat, más része kontrollált (fokozott figyelmet igénylő) folyamat (lásd Czigler 2007).

4.2. Nyelvi folyamatok

A *nyelvi folyamatok* olyan kognitív folyamatok, amelyek a mentális nyelvi reprezentáció különböző szintjein (úm. grafémikus, morfémius, lexikai, szintaktikai, szemantikai, pragmatikai reprezentációs szint) megvalósulva biztosítják a nyelvi információk recepcióját, azaz dekódolását és/vagy értelmezését, valamint a nyelvi információk produkcióját, azaz kódolását és/vagy kifejezését (vö. Warren 2013). A fordítás keretében egymással kombinálódva ugyanezek a nyelvi folyamatok teszik lehetővé a nyelvileg kódolt információk transzferálását (a forrásnyelvi dekódolás és/vagy értelmezés és a célnyelvi kódolás és/vagy kifejezés egymással kölcsönhatásban álló megvalósulását). A nyelvi folyamatok lehetnek

részben vagy egészben automatikus (azaz kognitív/figyelmi kapacitásokat kevésbé igénylő) folyamatok, vagy részben vagy egészben kontrollált (azaz kognitív/figyelmi kapacitásokat fokozottabban igénylő) folyamatok (lásd Németh 2006).

4.3. Fordítási műveletek

A *fordítási művelet* receptív és/vagy produktív nyelvi folyamatokon alapuló olyan nyelvi művelet, amely a két nyelv használatát implikáló fordítás folyamatában a nyelvi recepcióval, produkcióval vagy transzferálással összefüggő nyelvi feladatok teljesítésére (pl. dekódolásra, jelentésazonosításra, verbalizálásra, grafémikus kódolásra) szolgál. Kognitív szempontból a fordítási műveletekben verbális (forrásnyelvi és/vagy célnyelvi) és/vagy nonverbális (azaz analóg és/vagy fogalmi és propozicionális jellegű) mentális reprezentációk egyaránt szerepet játszanak, illetve játszhatnak; a műveletek végrehajtása pedig történhet részben vagy egészben automatikusan (azaz kognitív/figyelmi kapacitásokat kevésbé igénylő módon), vagy részben vagy egészben kontrolláltan (azaz kognitív/figyelmi kapacitásokat fokozottabban igénylő módon).

A részint Vinay és Darbelnet (1958/1995), Klaudy (1999, 2003, 2004) és Dudits (2011, 2017) terminusainak adaptálása nyomán megnevezett fordítási műveletek teljes rendszerét az 1. táblázat szemlélteti (a vonatkozó fordításelméleti terminológiai kérdésekről lásd Chesterman 2005). Az egyes műveletek neve az adott művelet funkcióját és/vagy eredményét hivatott tükrözni, és nem utal arra, hogy a művelet végrehajtása közben milyen mentális reprezentációk (forrásnyelvi, célnyelvi és/vagy nonverbális reprezentációk) aktiválódnak, illetve kerülnek egymással kölcsönhatásba a fordító munkamemóriájában. Ennek megfelelően például a *transzkódolás* terminus nem úgy értelmezendő, hogy a fordító az adott forrásnyelvi reprezentációt a vonatkozó nonverbális reprezentáció tudatosulása nélkül felelteti meg a korrespondáló célnyelvi reprezentációnak, hanem úgy, hogy a célnyelvi verbalizáláshoz – automatikusan vagy kontrollált módon – a vonatkozó forrásnyelvi elemnek rendszerszinten megfeleltethető célnyelvi elemet választja, vagy átírást/átvételt alkalmaz (vö. Seleskovitch 1978, Tirkkonen-Condit 2005).

A fordítási műveletekről részletesebb áttekintést nyújtanak a 4.3.1., a 4.3.2. és a 4.3.3. pontban található listák, amelyek egyúttal a műveletek osztályozásának főbb szempontjait is tükrözik. A három lista ugyanis megfeleltethető a műveletek három fő csoportjának. Az egyes műveletcsoportok pedig aszerint vannak megkülönböztetve egymástól, hogy a különböző csoportokba sorolható műveletekben mely nyelvi folyamatok dominálnak: a receptív folyamatok, a produktív folyamatok vagy a transzferálási (azaz az egymással közvetlen kölcsönhatásban álló forrásnyelvi recepcióra és célnyelvi produkcióra épülő) folyamatok. Míg a receptív fordítási műveletek és a produktív fordítási műveletek csoportján belül a műveletek nincsenek kategorizálva, addig a transzferálási műveletek csoportjába tartozó műveletek két fő csoportba vannak sorolva aszerint, hogy a műveletek eredménye a forrásnyelvi és a célnyelvi szegmens egymáshoz való viszonyában egyezést vagy rendszerszintű megfelelést tükröz-e (interlingvális transzkódolás), vagy a rendszerszintű megfeleléstől való eltérést mutat (interlingvális

transzformáció). A magyar nyelvű szakirodalomban Klaudy (1999) nyomán átváltási műveletekként ismert műveletekkel leginkább azonosítható transzformációs transzferálási műveletek pedig két további csoportra vannak bontva az alapján, hogy a transzferálás a forrásnyelv és a célnyelv lexikai vagy grammatikai rendszere vonatkozásában értelmeződik-e. A transzformációs transzferálási műveletekkel összefüggésben ugyanakkor azt is hangsúlyozni kell, hogy egy adott transzferálási jelenség akár két különböző művelet eredményeképpen is megnyilvánulhat a fordítási produktumban (pl. egy explicit célnyelvi elem nemcsak explicitáció, hanem akár asszociáció, normalizáció vagy kompenzáció révén is megjelenhet a célnyelvi szövegben). Mindazonáltal a transzformációs transzferálási műveletek közötti különbségtétel az egyes műveletek eredményében jelentkező potenciális átfedések ellenére is indokolt – elsősorban az egyes műveletek alkalmazásának okában megmutatkozó különbségek miatt (mint ahogy az a listákban foglalt rövid meghatározások nyomán is megállapítható).

1. táblázat

A fordítási műveletek rendszere

RECEPTÍV FORDÍTÁSI MŰVELETEK		
<ul style="list-style-type: none"> • Fordítási áttekintő olvasás • Fordítási szövegértő olvasás • Fordítási szövegalkotási célú olvasás • Fordítási ismeretszerző olvasás • Fordítási kereső olvasás • Fordítási összehasonlító olvasás • Fordítási ellenőrző olvasás • Fordítási korrektúraolvasás 		
PRODUKTÍV FORDÍTÁSI MŰVELETEK		
<ul style="list-style-type: none"> • Fordítási produkciós írás • Fordítási modifikációs írás • Fordítási reciklációs írás • Fordítási facilitációs írás 		
TRANSZFERÁLÁSI FORDÍTÁSI MŰVELETEK		
INTERLINGVÁLIS TRANSZKÓDOLÁS	INTERLINGVÁLIS LEXIKAI TRANSZFORMÁCIÓ	INTERLINGVÁLIS GRAMMATIKAI TRANSZFORMÁCIÓ
<ul style="list-style-type: none"> • Szó szerinti fordítás • Transzliteráció • Transzkripció • Tükörfordítás 	<ul style="list-style-type: none"> • Lexikai explicitáció • Lexikai implicitáció • Lexikai addíció • Lexikai omisszió • Lexikai asszociáció • Lexikai disszociáció • Lexikai moduláció • Lexikai kompenzáció • Lexikai normalizáció 	<ul style="list-style-type: none"> • Grammatikai explicitáció • Grammatikai implicitáció • Grammatikai addíció • Grammatikai omisszió • Grammatikai moduláció • Grammatikai transzpozíció • Grammatikai redistribúció • Grammatikai integráció • Grammatikai szeparáció • Grammatikai normalizáció

4.3.1. Receptív fordítási műveletek

A receptív fordítási műveletek receptív nyelvi folyamatokon alapuló olyan nyelvi műveletek, amelyek a két nyelv használatát implikáló fordítás folyamatában a nyelvi recepcióval összefüggő nyelvi feladatok teljesítésére szolgálnak.

1) Fordítási áttekintő olvasás:

A fordítási áttekintő olvasás olyan receptív fordítási művelet, amely a forrásnyelvi szöveg és/vagy a fordításhoz szükséges tárgyi vagy nyelvi információt tartalmazó szöveges forrás tájékozódási céllal történő tartalmi, nyelvi, funkcionális és/vagy formai szempontú áttekintésére szolgál.

2) Fordítási szövegértő olvasás

A fordítási szövegértő olvasás olyan receptív fordítási művelet, amely a forrásnyelvi szöveg és/vagy a fordításhoz szükséges tárgyi vagy nyelvi információt tartalmazó szöveges forrás általános (azaz nem közvetlenül a célnyelvi produkciót megalapozó) megértésére szolgál.

3) Fordítási szövegalkotási célú olvasás

A fordítási szövegalkotási célú olvasás olyan receptív fordítási művelet, amely a forrásnyelvi szöveg egy adott szegmensének közvetlenül a célnyelvi reprodukció szándékával történő lexikai, szintaktikai, szemantikai, pragmatikai és kritikai feldolgozására szolgál.

4) Fordítási ismeretszerző olvasás

A fordítási ismeretszerző olvasás olyan receptív fordítási művelet, amely a fordításhoz szükséges releváns ismeretek (tárgyi vagy nyelvi információk) szöveges források feldolgozása révén történő megszerzésére szolgál.

5) Fordítási kereső olvasás

A fordítási kereső olvasás olyan receptív fordítási művelet, amely a forrásnyelvi szövegben, a célnyelvi szövegben és/vagy a fordításhoz szükséges tárgyi vagy nyelvi információt tartalmazó szöveges forrásban foglalt konkrét információk (tárgyi vagy nyelvi információk) megtalálására szolgál.

6) Fordítási összehasonlító olvasás

A fordítási összehasonlító olvasás olyan receptív fordítási művelet, amely a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg tartalmi, nyelvi, funkcionális és/vagy formai szempontból történő összehasonlítására és/vagy egyéb szövegek (pl. célnyelvi szövegváltozatok) összehasonlítására szolgál.

7) Fordítási ellenőrző olvasás

A fordítási ellenőrző olvasás olyan receptív fordítási művelet, amely a célnyelvi szöveg tartalmi, nyelvi, funkcionális és/vagy formai ellenőrzésére szolgál.

8) Fordítási korrektúraolvasás

A fordítási korrektúraolvasás olyan receptív fordítási művelet, amely a célnyelvi szöveg ortográfiai és tipográfiai ellenőrzésére szolgál.

4.3.2. *Produktív fordítási műveletek*

A produktív fordítási műveletek produktív nyelvi folyamatokon alapuló olyan nyelvi műveletek, amelyek a két nyelv használatát implikáló fordítás folyamatában a nyelvi produkcióval összefüggő nyelvi feladatok teljesítésére szolgálnak.

[A produktív fordítási műveletek abban különböznek a transzferálási fordítási műveletektől, hogy az egyes műveletek keretében megvalósuló nyelvi produkció folyamata nem áll közvetlen összefüggésben receptív nyelvi folyamatokkal.]

1) Fordítási produkciós írás

A fordítási produkciós írás olyan produktív fordítási művelet, amely a forrásnyelvi szövegben nem verbalizált és nem is implikált (hanem például a megrendelő által külön megadott) információk célnyelvi szövegben való célnyelvi verbalizálására szolgál.

2) Fordítási modifikációs írás

A fordítási modifikációs írás olyan produktív fordítási művelet, amely a célnyelvi szöveg adott részének/szegmensének célnyelvi verbalizálás révén történő módosítására szolgál.

3) Fordítási reciklációs írás

A fordítási reciklációs írás olyan produktív fordítási művelet, amely a célnyelven már verbalizált szövegrész/szegmens átvétele (ismételt felhasználása) révén történő célnyelvi verbalizálásra szolgál.

4) Fordítási facilitációs írás

A fordítási facilitációs írás olyan produktív fordítási művelet, amely releváns információk írásbeli verbalizálása révén lehetővé teszi, illetve elősegíti más fordítási műveletek végrehajtását (például amikor az ismeretszerzés keretében a fordító az elektronikus szótár vagy a keresőprogram keresőmezőjébe begépel az azt a szót, amelynek jelentését az adott szöveges forrás segítségével meg kívánja állapítani).

4.3.3. *Transzferálási fordítási műveletek*

A transzferálási fordítási műveletek receptív és produktív nyelvi folyamatokon alapuló olyan nyelvi műveletek, amelyek a két nyelv használatát implikáló fordítás folyamatában közvetlenül az interlingvális transzferálással (az egymással közvetlen kölcsönhatásban álló forrásnyelvi recepcióval és célnyelvi produkcióval) összefüggő nyelvi feladatok teljesítésére szolgálnak.

[A transzferálási fordítási műveletek abban különböznek a produktív fordítási műveletektől, hogy az egyes műveletek keretében megvalósuló nyelvi produkció folyamata közvetlen összefüggésben áll receptív nyelvi folyamatokkal.]

1) Interlingvális transzkódolás

Az interlingvális transzkódolás olyan transzferálási fordítási művelet, amelyben a forrásnyelvi feldolgozáson alapuló célnyelvi verbalizálás a forrásnyelv és a célnyelv rendszerének elemei közötti rendszerszintű megfeleltetés alapján vagy a forrásnyelvi elemek célnyelvi átírásával/átvételével történik. (A transzkódolási folyamat nem zárja ki a vonatkozó nonverbális reprezentációk fordító általi tudatosítását, továbbá a forrásnyelvi reprezentáció és a célnyelvi reprezentáció közötti megfeleltetés automatikus módon és kontrollált módon egyaránt megvalósulhat – függetlenül attól, hogy egy adott forrásnyelvi elemnek rendszerszinten egy vagy több célnyelvi elem feleltethető-e meg.) [vö. Vinay és Darbelnet (1958/1995): *direct translation procedures*]

- Szó szerinti fordítás

Szó szerinti fordítás minden olyan transzkódolási művelet, amelyben a forrásnyelvi szegmens célnyelvi reprodukálása a szegmenst alkotó forrásnyelvi lexikai és grammatikai elemeknek rendszerszinten megfeleltethető célnyelvi lexikai és grammatikai elemekkel történő célnyelvi verbalizálás révén valósul meg.

- Transzliteráció

Transzliteráció minden olyan transzkódolási művelet, amelyben a forrásnyelvi elem célnyelvi reprodukálása grafémikus (betű szerinti) átírás révén valósul meg.

- Transzkripció

Transzkripció minden olyan transzkódolási művelet, amelyben a forrásnyelvi elem célnyelvi reprodukálása fonetikus (kiejtés szerinti) átírás révén valósul meg.

- Tükörfordítás

Tükörfordítás minden olyan transzkódolási művelet, amelyben a forrásnyelvi elem célnyelvi reprodukálása jelentésátvétel (tükörszó alkotása) révén valósul meg.

2) Interlingvális lexikai transzformáció

Az interlingvális lexikai transzformáció olyan transzferálási fordítási művelet, amelyben a forrásnyelvi feldolgozáson alapuló célnyelvi verbalizálás a forrásnyelv és a célnyelv lexikai rendszerének elemei közötti rendszerszintű megfelelésektől való eltérés révén történik. (Az interlingvális lexikai transzformáció automatikus módon és kontrollált módon egyaránt megvalósulhat.)

- Lexikai explicitáció

Lexikai explicitáció minden olyan transzformációs művelet, amelynek eredményeképpen a forrásnyelvi szövegben szereplő implicit információ (konceptuálisan implikált vagy grammatikai elemmel kódolt, de lexikai elemmel nem kifejezett információ) a célnyelvi szövegben explicit információ (lexikai elemmel kifejezett információ) lesz. [vö. Blum-Kulka (1986): *explicitációs hipotézis*]

- (1) ANGOL FNYSZ: When John was struck by inspiration, he started to paint.
 (1a) SPANYOL CNYSZ: Cuando John tuvo una inspiración, empezó a pintar el cuadro.
 (1b) MAGYAR CNYSZ: Amikor Johnt megszállta az ihlet, elkezdte festeni a képet.

- Lexikai implicitáció

Lexikai implicitáció minden olyan transzformációs művelet, amelynek eredményeképpen a forrásnyelvi szövegben szereplő explicit információ (lexikai elemmel kifejezett információ) a célnyelvi szövegben implicit információ (lexikai elemmel nem kifejezett, de konceptuálisan implikált vagy grammatikai elemmel kódolt) információ lesz. [vö. Klaudy (2004): *implicitáció*]

- (2) ANGOL FNYSZ: The meeting with Peter went well.
 (2a) SPANYOL CNYSZ: El encuentro [...] salió bien.
 (2b) MAGYAR CNYSZ: A megbeszélés [...] jól sikerült.

- Lexikai addíció

Lexikai addíció minden olyan transzformációs művelet, amelynek révén a célnyelvi szövegben olyan információ fejeződik ki (lexikai elemmel kifejezett információként), amely a forrásnyelvi szövegben nem szerepel (sem lexikai elemmel kifejezett módon, sem konceptuálisan implikált módon). [vö. Klaudy (1999): *jelentések betoldása*]

- (3) ANGOL FNYSZ: He lived in that small town.
 (3a) SPANYOL CNYSZ: Él vivió y murió en esa pequeña ciudad.
 (3b) MAGYAR CNYSZ: Abban a kisvárosban élt és halt is meg.

- Lexikai omisszió

Lexikai omisszió minden olyan transzformációs művelet, amelynek révén a célnyelvi szöveg mentessé válik valamely információtól (lexikai elemmel kifejezett információtól), amely a forrásnyelvi szövegben lexikai elemmel kifejezett módon szerepel. [vö. Klaudy (1999): *jelentések kihagyása*]

- (4) ANGOL FNYSZ: The lawyer didn't want or need that money.
 (4a) SPANYOL CNYSZ: El abogado no quería [...] aquel dinero.
 (4b) MAGYAR CNYSZ: Az ügyvéd nem akarta [...] azt a pénzt.

- Lexikai asszociáció

Lexikai asszociáció minden olyan transzformációs művelet, amelynek révén a forrásnyelvi szövegben szereplő információ helyett a célnyelvi szövegben olyan információ fejeződik ki, amely szemantikai relációk mentén (pl. szinonim, antonim, hiponim, hiperonim, meronim, holonim, troponim, mellérendeltségi viszonyban) asszociálódik a forrásnyelvi szövegben szereplő információval. [vö. pl. Klaudy (1999): *generalizálás*]

- (5) ANGOL FNYSZ: She put her heart and soul into making that Black Forest gâteau.
 (5a) SPANYOL CNYSZ: Hizo ese pastel con toda su alma y todo su corazón.
 (5b) MAGYAR CNYSZ: Szívét-lelkét beleadta annak a tortának az elkészítésébe.

- Lexikai disszociáció

Lexikai disszociáció minden olyan transzformációs művelet, amelynek révén a forrásnyelvi szövegben szereplő információ helyett a célnyelvi szövegben olyan információ fejeződik ki, amely nem áll szemantikai relációban a forrásnyelvi szövegben szereplő információval. [vö. pl. Klaudy (1999): *teljes átalakítás*]

- (6) ANGOL FNYSZ: The Whole Nine Yards [filmcím]
 (6a) SPANYOL CNYSZ: Falsas Apariencias
 (6b) MAGYAR CNYSZ: Bérgyilkos a szomszédom

- Lexikai moduláció

Lexikai moduláció minden olyan transzformációs művelet, amelynek révén a forrásnyelvi szövegben szereplő információ mentális reprezentációjában érvényesülő perspektíva helyett a célnyelvi szövegben szereplő információ mentális reprezentációjában egy eltérő perspektíva érvényesül a célnyelvi lexikai elemmel való kifejeződés eredményeképpen. [vö. Vinay és Darbelnet (1958/1995): *modulation*]

- (7) ANGOL FNYSZ: Joe placed the letter under the vase.
 (7a) SPANYOL CNYSZ: Joe colocó el jarrón en la carta.
 (7b) MAGYAR CNYSZ: Joe ráhelyezte a vázát a levélre.

- Lexikai kompenzáció

Lexikai kompenzáció minden olyan transzformációs művelet, amelynek révén olyan információ fejeződik ki (illetve olyan nyelvi, funkcionális és/vagy formai szempont érvényesül) a célnyelvi szöveg egy adott pontján, amelynek kifejeződése (illetve érvényesítése) nem történt meg a szöveg azon pontján, amely megfeleltethető a vonatkozó forrásnyelvi információ forrásnyelvi szövegben való pontjának. [vö. Klaudy (1999): *kompenzálás*]

- (8) ANGOL FNYSZ:
Tony broke a sweat slicing that slab of meat in two.
He had set to something that was too difficult for him to do.
- (8a) SPANYOL CNYSZ:
Tony encontró difícil cortar en dos esa porción de carne.
Mordió más de lo que podía masticar.
- (8b) MAGYAR CNYSZ:
Tony nehéznek találta ketté vágni azt a szelet húst.
Túl nagy húsba vágta a fejszét.

- Lexikai normalizáció

Lexikai normalizáció minden olyan transzformációs művelet, amelynek eredményeképpen a forrásnyelvi szövegben szereplő hibás (a vonatkozó szabályoknak/normáknak nem megfelelő) lexikai elemnek megfeleltethető célnyelvi lexikai elem helyett egy helyes (a vonatkozó szabályoknak/normáknak megfelelő) lexikai elemmel valósul meg az információ kifejeződése (illetve a nyelvi, funkcionális és/vagy formai szempontok érvényesítése) a célnyelvi szövegben. [vö. Laviosa-Braithwaite (1998): *normalization*]

- (9) ANGOL FNYSZ: The client shall supply said goods by no later than the deadline agreed upon.
- (9a) SPANYOL CNYSZ: El proveedor deberá suministrar dichos bienes como muy tarde en la fecha límite acordada.
- (9b) MAGYAR CNYSZ: A szállító köteles a meghatározott határidőre szállítani a nevezett termékeket.

3) Interlingvális grammatikai transzformáció

Az interlingvális grammatikai transzformáció olyan transzferálási művelet, amelyben a forrásnyelvi feldolgozáson alapuló célnyelvi verbalizálás a forrásnyelv és a célnyelv grammatikai rendszerének elemei közötti rendszer szintű megfelelésektől való eltérés révén történik. (Az interlingvális grammatikai transzformáció automatikus módon és kontrollált módon egyaránt megvalósulhat.)

- Grammatikai explicitáció

Grammatikai explicitáció minden olyan transzformációs művelet, amelynek eredményeképpen a forrásnyelvi szövegben szereplő implicit információ (konceptuálisan implikált, de grammatikai morfémmával, szóval vagy szerkezettel nem kifejezett információ) a célnyelvi szövegben explicit információ (grammatikai morfémmával, szóval vagy szerkezettel kifejezett információ) lesz. [vö. Blum-Kulka (1986): *explicitációs hipotézis*]

- (10) ANGOL FNYSZ: Paul wasn't allowed to go.
- (10a) SPANYOL CNYSZ: A Paul no fue permitido ir allí.
- (10b) MAGYAR CNYSZ: Paulnak nem volt szabad elmennie oda.

- Grammatikai implicitáció

Grammatikai implicitáció minden olyan transzformációs művelet, amelynek eredményeképpen a forrásnyelvi szövegben szereplő explicit információ (grammatikai morfémmával, szóval vagy szerkezettel nem kifejezett információ) a célnyelvi szövegben implicit információ (grammatikai morfémmával, szóval vagy szerkezettel nem kifejezett, de konceptuálisan implikált) információ lesz. [vö. Klaudy (2004): *implicitáció*]

- (11) ANGOL FNYSZ: Don't touch that!
 (11a) SPANYOL CNYSZ: ¡No tocar [...]!
 (11b) MAGYAR CNYSZ: Ne nyúlj hozzá [...]!

- Grammatikai addíció

Grammatikai addíció minden olyan transzformációs művelet, amelynek révén a célnyelvi szövegben olyan információ fejeződik ki (grammatikai morfémmával, szóval vagy szerkezettel), amely a forrásnyelvi szövegben nem szerepel (sem grammatikai morfémmával, szóval vagy szerkezettel kifejezett módon, sem konceptuálisan implikált módon). [vö. Klaudy (1999): *grammatikai betoldás*]

- (12) ANGOL FNYSZ: Barney was determined to do it, eventually failing to act.
 (12a) SPANYOL CNYSZ: Barney estaba determinado a hacerlo, pero al final no logró actuar.
 (12b) MAGYAR CNYSZ: Barney eltökélt volt, hogy megteszi, de végül nem sikerült cselekednie.

- Grammatikai omisszió

Grammatikai omisszió minden olyan transzformációs művelet, amelynek révén a célnyelvi szöveg mentessé válik valamely információtól, amely a forrásnyelvi szövegben grammatikai morfémmával, szóval vagy szerkezettel kifejezett módon szerepel. [vö. Klaudy (1999): *grammatikai kihagyás*]

- (13) ANGOL FNYSZ: Peter threw in the towel because he realized he didn't stand a chance.
 (13a) SPANYOL CNYSZ: Peter tiró la toalla [...] reconociendo que no tenía posibilidad alguna.
 (13b) MAGYAR CNYSZ: Péter bedobta a törölközőt, belátván, hogy semmi esélye sem volt.

- Grammatikai moduláció

Grammatikai moduláció minden olyan transzformációs művelet, amelynek révén a forrásnyelvi szövegben szereplő információ mentális reprezentációjában érvényesülő mentális perspektíva helyett a célnyelvi szövegben szereplő információ mentális reprezentációjában egy eltérő mentális

perspektíva érvényesül a célnyelvi grammatikai morfémaival, szóval vagy szerkezettel való kifejeződés eredményeképpen. [vö. Vinay és Darbelnet (1958/1995): *modulation*]

- (14) ANGOL FNYSZ: The hiker was even more enchanted by the woods as he looked back from the top of the hill.
 (14a) SPANYOL CNYSZ: El bosque le parecía aún más encantador al senderista cuando miró hacia atrás desde la cima de la colina.
 (14b) MAGYAR CNYSZ: Az erdő még elbűvölőbbnek tűnt a túrázó számára, ahogy a domb tetejéről visszapillantott.

- Grammatikai transzpozíció

Grammatikai transzpozíció minden olyan transzformációs művelet, amelynek révén a forrásnyelvi szövegben szereplő információt kifejező forrásnyelvi grammatikai elem grammatikai jegyeitől (szófaji, mondatrészbeli, esetbeli, igeidőbeli, igemódbeli, igenembeli, igeszemléletbeli, számbeli, személybeli stb. jellemzőitől) eltérő grammatikai jegyekkel bíró célnyelvi grammatikai elemmel valósul meg a vonatkozó információ kifejeződése a célnyelvi szövegben. [vö. Vinay és Darbelnet (1958/1995): *transposition*]

- (15) ANGOL FNYSZ: The open door was inviting.
 (15a) SPANYOL CNYSZ: La puerta que estaba abierta era acogedora.
 (15b) MAGYAR CNYSZ: Az ajtó, amelyik nyitva állt, hívogató volt.

- Grammatikai redisztribúció

Grammatikai redisztribúció minden olyan transzformációs művelet, amelynek révén a forrásnyelvi egységet alkotó szavak vagy szerkezetek sorrendjétől eltérő sorrendben valósul meg a vonatkozó célnyelvi szavak és szerkezetek összekapcsolódása a célnyelvi szövegben. [vö. Klaudy (1999): *grammatikai áthelyezések*]

- (16) ANGOL FNYSZ: He called John immediately after he had seen the results.
 (16a) SPANYOL CNYSZ: Después de que había visto los resultados, llamó a John inmediatamente.
 (16b) MAGYAR CNYSZ: Miután látta az eredményeket, azonnal felhívta John-t.

- Grammatikai integráció

Grammatikai integráció minden olyan transzformációs művelet, amelynek révén a célnyelvi szövegben egyetlen szerkezeti egységbe (morfémába, szóba, szó szerkezetbe, tagmondatba, mondatba) szerveződnek olyan szerkezeti egységek, amelyek a forrásnyelvi szövegben különálló egységeket alkotnak. [vö. Klaudy (1999): *grammatikai összevonás*]

- (17) ANGOL FNYSZ: Bob decided to pay up. He realized that he had no choice.
- (17a) SPANYOL CNYSZ: Bob decidió saldar la deuda dándose cuenta de que no tenía otra posibilidad.
- (17b) MAGYAR CNYSZ: Bob elhatározta, hogy fizet, felismervén, hogy nincs más választása.

- Grammatikai szeparáció

Grammatikai szeparáció minden olyan transzformációs művelet, amelynek révén a célnyelvi szövegben több különálló szerkezeti egységre (morfémára, szóra, szószerkezetre, tagmondatra, mondatra) bomlik egy olyan szerkezeti egység, amely a forrásnyelvi szövegben egyetlen egységet képez. [vö. Klaudy (1999): *grammatikai felbontás*]

- (18) ANGOL FNYSZ: He ordered two, which was a big mistake.
- (18a) SPANYOL CNYSZ: Pidió dos. Eso fue un gran error.
- (18b) MAGYAR CNYSZ: Kettőt rendelt. Ez nagy hiba volt.

- Grammatikai normalizáció

Grammatikai normalizáció minden olyan transzformációs művelet, amelynek eredményeképpen a forrásnyelvi szövegben szereplő hibás (a vonatkozó szabályoknak/normáknak nem megfelelő) grammatikai morfémanak, szónak vagy szerkezetnek megfelelően a célnyelvi grammatikai morféma, szó vagy szerkezet helyett egy helyes (a vonatkozó szabályoknak/normáknak megfelelő) grammatikai morféma, szó vagy szerkezet révén valósul meg az információ kifejeződése (illetve a nyelvi vagy funkcionális szempontok érvényesítése) a célnyelvi szövegben. [vö. Laviosa-Braithwaite (1998): *normalization*]

- (19) ANGOL FNYSZ: When she met with John and Jack, she told him what they should do.
- (19a) SPANYOL CNYSZ: Cuando se encontró con John y Jack, les dijo qué tenían que hacer.
- (19b) MAGYAR CNYSZ: Amikor találkozott Johnnal és Jackkel, elmondta nekik, hogy mit kellene tenniük.

4.4. Fordítási eljárások

A *fordítási eljárás* receptív, produktív és/vagy transzferálási fordítási műveletekből (azaz a fordítási folyamat keretében zajló receptív és/vagy produktív nyelvi folyamatokon alapuló nyelvi műveletekből) álló olyan műveletsorozat, amely a szövegprodukciónak átfogó céljának alárendelt valamely specifikus cél megvalósítására szolgál a két nyelv használatával járó fordítás folyamatában (a vonatkozó műveletek végrehajtását és/vagy összehangolását elősegítő kognitív segéd-folyamatokat is potenciálisan magában foglalva).

A fordítási folyamaton belüli specifikus célok megvalósítására szolgáló fordítási eljárások teljes rendszerét a 2. táblázat szemlélteti (vö. Superceanu 2004

procedure terminusa, továbbá a vonatkozó terminológiai kérdésekről lásd Klau-dy 2014). Az eljárásokról részletesebb áttekintést ad az alábbi számozott lista, amelyben az eljárások megnevezése kiegészül 1) az eljárások tömör meghatározásával; 2) az eljárások alapját képező fő fordítási művelet/műveletek (és kiegészítő fordítási művelet/műveletek) megnevezésével; valamint 3) az eljárások során potenciálisan érvényesülő kognitív segéd folyamat(ok) megnevezésével. Kiegészítő fordítási műveleteknek azok a fordítási műveletek minősülnek, amelyek az adott fordítási eljárás alapját képező fő fordítási művelet végrehajtását az eljárás során elősegítik. Kognitív segéd folyamatoknak pedig azok az alapvető kognitív folyamatok (pl. tudatosítási, választási, döntési folyamatok) tekinthetők, amelyek az adott eljárásban szerepet játszanak.

2. táblázat

A fordítási eljárások rendszere

FORDÍTÁSI ELJÁRÁSOK
<ul style="list-style-type: none"> • Fordítási szövegáttekintési eljárás • Fordítási szövegértési eljárás • Fordítási szöveges ismeretszerzési eljárás • Fordítási szövegelem-keresési eljárás • Fordítási szöveg reprodukciós eljárás • Fordítási szöveg-összehasonlítási eljárás • Fordítási szövegellenőrzési eljárás • Fordítási szövegmódosítási eljárás • Fordítási szövegkorrektúrázási eljárás

1) Fordítási szövegáttekintési eljárás

A fordítási szövegáttekintési eljárás a forrásnyelvi szöveg és/vagy a fordításhoz szükséges szöveges források tájékozódási céllal történő tartalmi, nyelvi, funkcionális és/vagy formai szempontú áttekintésére szolgáló – főként receptív – fordítási műveletek és az azokhoz kapcsolódó kiegészítő fordítási műveletek és kognitív segéd folyamatok sorozata.

Az eljárás alapját képező fő (és kiegészítő) fordítási művelet/műveletek:

Fordítási áttekintő olvasás

(fordítási facilitációs írás, fordítási kereső olvasás)

Kognitív segéd folyamat(ok):

Pl. szövegválasztás; a releváns áttekintési szempont és/vagy szempontok meghatározása

2) Fordítási szövegértési eljárás

A fordítási szövegértési eljárás a forrásnyelvi szöveg és/vagy a fordításhoz szükséges szöveges források általános (azaz nem közvetlenül a célnyelvi produkciót megalapozó) megértésére szolgáló – főként receptív – fordítási műveletek és az azokhoz kapcsolódó kiegészítő fordítási műveletek és kognitív segéd folyamatok sorozata.

Az eljárás alapját képező fő (és kiegészítő) fordítási művelet/műveletek:

Fordítási szövegértő olvasás
(fordítási ismeretszerző olvasás)

Kognitív segédfolyamat(ok):

Pl. szövegválasztás; szövegrészek kiválasztása

3) Fordítási szöveges ismeretszerzési eljárás

A fordítási szöveges ismeretszerzési eljárás a fordításhoz szükséges szöveges források (szakszövegek, szótárak, terminológiai adatbázisok, korpuszok stb.) felkutatására és az egyes forrásokban szereplő releváns tárgyi információkból vagy nyelvi információkból nyerhető ismeretek megszerzésére szolgáló – főként receptív – fordítási műveletek és az azokhoz kapcsolódó kiegészítő fordítási műveletek és kognitív segédfolyamatok sorozata.

Az eljárás alapját képező fő (és kiegészítő) fordítási művelet/műveletek:

Fordítási ismeretszerzési olvasás
(fordítási facilitációs írás, fordítási kereső olvasás, fordítási áttekintő olvasás, fordítási szövegértő olvasás)

Kognitív segédfolyamat(ok):

Pl. szöveges források kiválasztása; ismeretszerzés tárgyának meghatározása; szövegrészek kiválasztása

4) Fordítási szövegelem-keresési eljárás

A fordítási szövegelem-keresési eljárás a forrásnyelvi szövegben, a célnyelvi szövegben és/vagy a fordításhoz szükséges szöveges forrásokban foglalt konkrét információk (tárgyi vagy nyelvi információk) megtalálására szolgáló – főként receptív – fordítási műveletek és az azokhoz kapcsolódó kiegészítő fordítási műveletek és kognitív segédfolyamatok sorozata.

Az eljárás alapját képező fő (és kiegészítő) fordítási művelet/műveletek:

Fordítási kereső olvasás
(fordítási facilitációs írás)

Kognitív segédfolyamat(ok):

Pl. szövegválasztás; a megtalálendő információ fogalmi és/vagy nyelvi tudatosítása

5) Fordítási szövegprodukción eljárás

A fordítási szövegprodukción eljárás a közvetlenül a forrásnyelvi szöveg célnyelvi reprodukálására szolgáló – főként receptív és transzferálási – fordítási műveletek és az azokhoz kapcsolódó kiegészítő fordítási műveletek és kognitív segédfolyamatok sorozata.

Az eljárás alapját képező fő (és kiegészítő) fordítási művelet/műveletek:	1) Fordítási szövegalkotási célú olvasás + 2) Transzferálási fordítási műveletek
	(fordítási facilitációs írás, fordítási ismeretszerző olvasás, fordítási kereső olvasás, fordítási áttekinthető olvasás, fordítási szövegértő olvasás, fordítási ellenőrző olvasás, fordítási összehasonlító olvasás, fordítási korrektúraolvasás, fordítási modifikációs írás)

Kognitív segédanyag(ok):	Pl. szöveges források kiválasztása; az elemzés szempontjából lényeges nyelvi szintek tudatosítása; az alkalmazandó transzferálási műveletek tudatosítása; ellenőrzési szempontok meghatározása
--------------------------	--

6) Fordítási szöveg-összehasonlítási eljárás

A fordítási szöveg-összehasonlítási eljárás a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg tartalmi, nyelvi, funkcionális és/vagy formai szempontból történő összehasonlítására és/vagy egyéb szövegek (pl. célnyelvi szövegváltozatok) összehasonlítására szolgáló – főként receptív – fordítási műveletek és az azokhoz kapcsolódó kiegészítő fordítási műveletek és kognitív segédanyagok sorozata.

<i>Az eljárás alapját képező fő (és kiegészítő) fordítási művelet/műveletek:</i>	Fordítási összehasonlító olvasás
	(fordítási facilitációs írás, fordítási ismeretszerző olvasás, fordítási kereső olvasás, fordítási áttekinthető olvasás, fordítási szövegértő olvasás, fordítási ellenőrző olvasás, fordítási korrektúraolvasás, fordítási modifikációs írás)

Kognitív segédanyag(ok):	Pl. összehasonlítandó szövegek és szegmensek kiválasztása; összehasonlítási szempont/szempontok meghatározása
--------------------------	---

7) Fordítási szövegellenőrzési eljárás

A fordítási szövegellenőrzési eljárás a célnyelvi szöveg tartalmi, nyelvi, funkcionális és/vagy formai ellenőrzésére szolgáló – főként receptív – fordítási műveletek és az azokhoz kapcsolódó kiegészítő fordítási műveletek és kognitív segédanyagok sorozata.

Az eljárás alapját képező fő (és kiegészítő) fordítási művelet/műveletek:

Fordítási ellenőrző olvasás

(fordítási facilitációs írás, fordítási ismeretszerző olvasás, fordítási kereső olvasás, fordítási áttekinthető olvasás, fordítási szövegértő olvasás, fordítási szövegalkotási célú olvasás, fordítási összehasonlító olvasás, fordítási korrektúraolvasás, fordítási modifikációs írás)

Kognitív segédanyag(ok):

Pl. ellenőrzési szempont és/vagy szempontok meghatározása

8) Fordítási szövegmódosítási eljárás

A fordítási szövegmódosítási eljárás a célnyelvi szöveg tartalmi, nyelvi, funkcionális és/vagy formai szempontú módosítására szolgáló – főként produktív – fordítási műveletek és az azokhoz kapcsolódó kiegészítő fordítási műveletek és kognitív segédanyagok sorozata.

Az eljárás alapját képező fő (és kiegészítő) fordítási művelet/műveletek:

Fordítási modifikációs írás

(fordítási facilitációs írás, fordítási ismeretszerző olvasás, fordítási kereső olvasás, fordítási áttekinthető olvasás, fordítási szövegértő olvasás, fordítási szövegalkotási célú olvasás, fordítási ellenőrző olvasás, fordítási összehasonlító olvasás, fordítási korrektúraolvasás)

Kognitív segédanyag(ok):

Pl. módosítási szempont és/vagy szempontok meghatározása; szöveges források kiválasztása

9) Fordítási szövegkorrektúrázási eljárás

A fordítási szövegkorrektúrázási eljárás a célnyelvi szöveg ortográfiai és tipográfiai ellenőrzésére irányuló – főként receptív – fordítási műveletek és az azokhoz kapcsolódó kiegészítő fordítási műveletek és kognitív segédanyagok sorozata.

Az eljárás alapját képező fő (és kiegészítő) fordítási művelet/műveletek:

Fordítási korrektúraolvasás

(fordítási facilitációs írás, fordítási kereső olvasás, fordítási ismeretszerző olvasás)

Kognitív segédanyag(ok):

Pl. szöveges források kiválasztása; korrektúraolvasási technika/technikák tudatosítása

5. Konklúzió

A tanulmányban felvázolt hierarchikus taxonómiában mindazon fordítási műveletek és fordítási eljárások konceptualizálódnak (illetve konceptualizálhatóak), amelyek a forrásnyelvi szöveg első betűjének fordító általi feldolgozásával kezdődő és a célnyelvi szöveg utolsó írásjelének fordító általi feldolgozásáig terjedő komplex fordítási folyamat során potenciálisan megnyilvánulhatnak. A taxonómia tehát nem korlátozódik a munkamemóriában megvalósuló szó-, tagmondat- vagy mondat szintű átvitel/transzfer különféle megnyilvánulási formáinak osztályozására. Ennek az átfogó megközelítésnek az alapját pedig az a meggyőződés képezi, hogy a fordítás komplex folyamatában a szövegfeldolgozási és a szövegalkotási mechanizmusok épp olyan jelentősek, mint azok az átviteli mechanizmusok, amelyekre a fordítóképzésben és a fordításkutatásban fokozott figyelem irányul (Magyarországon elsősorban Klaudy Kinga meghatározó munkássága nyomán).

Tekintettel arra, hogy az intézményi fordítóképzés keretei között a kompetenciafejlesztés a fordítási tevékenység gyakoroltatása (a procedurális tudás fejlesztése) mellett ideális esetben a releváns elméleti ismeretek átadására (a deklaratív tudás fejlesztésére) is kiterjed, elengedhetetlen, hogy a fordítási tevékenységre való elméleti reflexiónak minden olyan jelenség tárgyát képezze, amely a fordítás folyamata szempontjából fontos. Ha pedig figyelembe vesszük, hogy a fordítás folyamatában kétségtelenül a nyelvi folyamatok a legfontosabbak, akkor kijelenthető, hogy a nyelvi közvetítésben szerepet játszó nyelvi folyamatokkal kapcsolatos deklaratív tudás (mint egyfajta metanyelvi tudás) különösen relevánsnak tekinthető. Ennek a metanyelvi tudásnak a fejlesztéséhez járulhat hozzá a tanulmányban felvázolt fogalmi keret, amely lehetőséget kínál a fordítási folyamatban megnyilvánuló különböző szintű mentális folyamatok és az azok közötti összefüggések és kölcsönhatások konceptualizálására egyaránt.

Habár a vonatkozó összefüggések és kölcsönhatások részletezése meghaladja a tanulmány kereteit, a fordítás folyamatának művelet- és eljárásalapú értelmezése (azaz az egyes műveletek és eljárások egymással összefüggő meghatározása, valamint a műveletek eljárásokba ágyazottságának hangsúlyozása) talán önmagában is elegendő a vonatkozó jelenségek tudatosításának elősegítéséhez. Ezeknek a jelenségeknek a fókuszba kerülése pedig egyúttal felhívhatja a figyelmet arra, hogy a fordítóképzés mellett a fordításkutatásban is szükség lehet azoknak a transzferálási műveletekre korlátozódó fogalmi kereteknek a kitágítására, amelyeket például Pym (2016) taxonómiája kínál az általa nemes egyszerűséggel csak a *fordítási megoldások* (*translation solutions*) terminussal illetett jelenségek kategorizálására.

Irodalom

- Alves, F. 2005. Bridging the Gap between Declarative and Procedural Knowledge in the Training of Translators: Meta-reflection under scrutiny. *Meta* Vol. 50. No. 4. 1–25.
- Angelone, E., Shreve, G. M. 2011. Uncertainty Management, Metacognitive Bundling in Problem-solving and Translation Quality. In: O'Brien, Sh. (ed.) *Cognitive Exploration of Translation*. New York: Continuum. 108–130.
- Angelone, E. 2010. Uncertainty, Uncertainty Management, and Metacognitive Problem Solving in the Translation Task. In: Shreve, G. M., Angelone, E. (eds) *Translation and Cognition*. Amsterdam: John Benjamins. 17–40.
- Bell, R. T. 1991. *Translation and Translating. Theory and Practice*. London: Longman.
- Bergen, D. 2009. The Role of Metacognition and Cognitive Conflict in the Development of Translation Competence. *Across Languages and Cultures* Vol. 10. No. 2. 231–250.
- Blum-Kulka, S. 1986. Shifts of Cohesion and Coherence in Translation. In: House, J., Blum-Kulka, S. (eds) *Interlingual and Intercultural Communication: Discourse and Cognition in Translation and Second Language Acquisition Studies*. Tübingen: Gunter Narr Verlag. 17–35.
- Campbell, S., Wakim, B. 2007. Methodological Questions about Translation Research: A Model to Underpin Research into the Mental Processes of Translation. *Target* Vol. 19. No. 1. 1–19.
- Chesterman, A. 2005. Problems with strategies. In: Károly K., Fóris Á. (eds) *New Trends in Translation Studies*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 18–28.
- Czigler I. 2007. Figyelem: információfeldolgozás, teljesítmény. In: Csépe V., Győri M., Ragó A. (szerk.) *Általános Pszichológia 1. Nyelv, tudat, gondolkodás*. Budapest: Osiris. 511–552.
- Dudits A. 2005. Korlátozott betűhiba-észlelési képesség és a fordítói korrektúraolvasás szerepe a fordításban. *Fordítástudomány* 7. évf. 2. sz. 67–79.
- Dudits A. 2006. A fordítói olvasást meghatározó részkompetenciák és értékelésük a fordítóképzésben. *Szaknyelv és szakfordítás* 2005–2006. 118–136.
- Dudits A. 2007. A fordítói elemző olvasás elméleti és gyakorlati kérdései. *Alkalmazott Nyelvtudomány* 7. évf. 1–2. sz. 151–165.
- Dudits A. 2011. *A fordítói olvasás kognitív és gyakorlati mechanizmusai*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Dudits A. 2017. Kogníció és metakogníció a fordításban és a fordítóképzésben. In: Kóbor M., Csikai Zs. (szerk.) *Iránytű az egyetemi fordítóképzéshez. A kompetenciafejlesztés új fókuszai*. Pécs: Kontraszt Kiadó. 52–72.
- Echeverri, Á. 2015. Translator Education and Metacognition: Towards Student-centered Approaches to Translator Education. In: Cui, Y., Zhao, W. (eds) *Handbook of Research on Teaching Methods in Language, Translation and Interpretation*. Hershey: Information Science Reference. 297–323.
- Englund Dimitrova, B. 2005. *Expertise and Explicitation in the Translation Process*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Fernández, F., Zabalbeascoa, P. 2012. Developing Trainee Translators' Strategic Sub-competence through Metacognitive Questionnaires. *Meta* Vol. 57. No. 3. 740–762.
- Göpferich, S., Jääskeläinen, R. 2009. Process Research into the Development of Translation Competence: Where are We, and Where Do We Need to Go? *Across Languages and Cultures* Vol. 10. No. 2. 169–191.

- Göpferich, S., Jakobsen, A. L., Mees, I. M. (eds) 2008. *Looking at Eyes. Eye-tracking Studies of Reading and Translation Processing*. Copenhagen: Samfundslitteratur.
- House, J. 2011. Translation and Bilingual Cognition. In: Cook, V., Basseti, B. (eds) *Language and Bilingual Cognition*. New York: Psychology Press. 519–528.
- Jääskeläinen, R., Tirkkonen-Condit, S. 1991. Automatised Processes in Professional vs. Non-professional Translation: A Think-aloud Protocol Study. In: Tirkkonen-Condit, S. (ed.) *Empirical Research in Translation and Intercultural Studies*. Tübingen: Gunter Narr Verlag. 89–109.
- Jakobsen, A. L. 1999. Logging Target Text Production with Translog. In: Hansen, G. (ed.) *Probing the Process in Translation: Methods and Results. Copenhagen Studies in Language 24*. Frederiksberg: Samfundslitteratur. 9–20.
- Klaudy K. 1999. *Bevezetés a fordítás gyakorlatába*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy K. 2003. *Languages in Translation. Lectures on the Theory, Teaching and Practice of Translation*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy K. 2004. Az implicitációról. In: Navracsics J, Tóth Sz. (szerk.) *Nyelvészet és interdiszciplinaritás. Köszöntőkönyv Lengyel Zsolt 60. születésnapjára*. Szeged: Generália. 70–75.
- Klaudy K. 2014. A fordítástudomány neve, természete és terminológiája. In: Navracsics J. (szerk.) *Transzdiszciplináris üdvözlések Lengyel Zsolt számára*. Budapest–Veszprém: Gondolat Kiadó – Pannon Egyetem MFTK. 9–19.
- Laviosa-Braithwaite, S. 1998. Universals of Translation. In: Baker, M. (ed.) *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London: Routledge. 288–291.
- Macizo, P., Bajo, M. T. 2004. When Translation Makes the Difference: Sentence Processing in Reading and Translation. *Psicológica* 25. 181–205.
- Macizo, P., Bajo, M. T. 2006. Reading for Repetition and Reading for Translation: Do They Involve the Same Process? *Cognition* 99. 1–34.
- Macizo, P., Bajo, M. T. 2009. Schema Activation in Translation and Reading: A Paradoxical Effect. *Psicológica* 30. 59–89.
- Malmkjær, K. 2000. Multidisciplinarity in Process Research. In: Tirkkonen-Condit, S., Jääskeläinen, R. (eds) *Tapping and Mapping the Processes of Translation and Interpreting*. Amsterdam: John Benjamins. 163–170.
- Mossop, B. 2001. *Revising and Editing for Translators*. Manchester: St. Jerome Publishing.
- Neisser, U. 1976. *Cognition and Reality*. San Francisco, CA: Freeman.
- Németh D. 2006. *A nyelvi folyamatok és az emlékezeti rendszerek kapcsolata*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- PACTE Group. 2000. Acquiring Translation Competence: Hypotheses and Methodological Problems in a Research Project. In: Beeby, A., Ensinger, D., Presas, M. (eds) *Investigating Translation*. John Benjamins: Amsterdam. 99–106.
- PACTE Group. 2003. Building a Translation Competence Model. In: Alves, F. (ed.) *Triangulating Translation: Perspectives in Process Oriented Research*. John Benjamins: Amsterdam. 43–66.
- PACTE Group. 2008. First Results of a Translation Competence Experiment. Knowledge of Translation and Efficacy of the Translation Process. In: Kearns, J. (ed.) *Translator and Interpreter Training. Issues, Methods and Debates*. Continuum: London. 104–126.
- PACTE Group. 2014. First Results of PACTE Group's Experimental Research on Translation Competence Acquisition: The Acquisition of Declarative Knowledge of Translation. In: Muñoz Martín, R. (ed.) *Minding Translation. Con la Traducción en Mente, Special Issue of MonTI. Monografías de Traducción e Interpretación* 1. 85–115.

- Pym, A. 2016. *Translation Solutions for Many Languages. Histories of a Flawed Dream*. London: Bloomsbury Academic.
- Seleskovitch, D. 1978. Language and Cognition. In: Gerver, D., Sinaiko, W. (eds) *Language, Interpretation and Communication*. New York: Plenum Press. 333–341.
- Shreve, G. M., Angelone, E. (eds) 2010. *Translation and Cognition*. Amsterdam: John Benjamins.
- Shreve, G. M., Schäffner, Ch., Danks, J. H., Griffin, J. 1993. Is There a Special Kind of “Reading” for Translation? An Empirical Investigation of Reading in the Translation Process. *Target* Vol. 5. No. 1. 501–518.
- Superceanu, R. 2004. Translation Procedures: A Didactic Perspective. *Perspectives: Studies in Translatology* Vol. 12. No. 3. 194–207.
- Tirkkonen-Condit, S. 2005. The Monitor Model Revisited: Evidence from Process Research. *Meta* 50/2. 405–414.
- Turi Zs., Németh D., Hoffmann I. 2014. Nyelv és emlékezet. In: Pléh Cs., Lukács Á. (szerk.) *Pszicholingvisztika*. Budapest: Akadémia Kiadó. 743–776.
- Vinay, J-P., Darbelnet, J. 1958/1995. *Comparative Stylistics of French and English. A Methodology for Translation*. Amsterdam: Benjamins.
- Warren, P. 2013. *Introducing Psycholinguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Washbourne, K. 2012. Active, Strategic Reading for Translation Trainees: Foundations for Transactional Methods. *Translation & Interpreting* Vol. 4. No. 1. 38–55.

Szakfordítás a műfordításban Zola két regénye alapján

Élthes Ágnes

E-mail: elthesa@gmail.com

Kivonat: „Amit szabad a műfordítónak, nem szabad a szakfordítónak?” Két Zola regényből vett nyelvi példák e kérdés megválaszolására igyekeznek választ adni. A *Le Ventre de Paris* (Párizs gyomra) és a *La Bête Humaine* (Állat az emberben) esetében az irodalmi regiszterbe dinamikusan beépülnek az adott szakterület denotatív jelentésű terminusai, amelyek a cselekmény során konnotatív jelentéssel gazdagodnak. A szaknyelvi pontosság és az irodalmi regiszter szimultán kettős nyelvi regiszterének a műfordításba is át kell kerülnie. Rendkívüli kihívás a műfordító számára, hiszen egyenlő koncentrációt követel tőle a műveket átszövő szaknyelvi réteg és az irodalmi stílus. Antal László bravúros műfordításai az eredeti Zola szövegekkel azonos irodalmi élményt valósítanak meg, és a terminus technicusokat is közvetítik a magyar olvasó felé. A szakszövegek esetében a fordító legfontosabb feladata a szakszavak megfelelő ekvivalenseinek megtalálása és következetes használata. Irodalmi szövegekbe beépült szakszavak fordítása a jelen cikkben bemutatott példák tanúsága szerint árnyalja ezt a képet. Egyes francia szakszavak a magyar szövegben elveszítik eredeti pontosságukat, ami által az esztétikum nem csorbul, de szakszövegben ugyanezen magyar megfeleltetések módosítanak a szakmai tartalmat. Erre a meglehetősen marginális, kvantitatív szempontból elhanyagolható jelenségre szeretném ráirányítani a figyelmet.

Kulcsszavak: műfordítás, szakfordítás, terminus, stílus, denotatív, konnotatív, regiszter

Bevezetés

A műfordításon belüli szakfordítás kérdését az 1873-ban megjelent *Le Ventre de Paris* (Párizs gyomra) és az 1890-ben kiadott *La Bête Humaine* (Állat az emberben) című Zola regények alapján közelítem meg. Az időben egymástól viszonylag távol eső két mű a *Rougon-Macquart Család* regényciklus darabja. Közös vonásuk a szervesen egymásba fonódó irodalmi regiszter és egy-egy szakterület terminológiája. Antal László *Zola és a Párizs gyomra* című utószavában a fordítási folyamatról nem ír, de a forrásnyelvi szövegről tett megállapításaiból arra következtethetünk, hogy a zolai szakszókincssel tudatosan foglalkozott. „Zola a naturalista regényelmélet maga készítette receptje szerint, buzgón gyűjti a valóság tényeit. Minden apróságot tollhegyre tűz, kötetre menő anyagot jegyezget

össze, hogy minél hívebb képet adjon majd erről az állítólagos valóságról. Lajstromba foglalja, (...) gyűjti a szakkifejezéseket...” (Antal 1980: 290).

Tudomány és irodalom szoros egybefonódása nem előzmény nélküli. Merev szembeállításuk már csak azért sem áll meg Sleigh szerint, mert a tudomány is a kultúrát közvetítő szavakon, képeken keresztül jut érvényre, történeti konnotációkon keresztül. Robert Boyle kísérleti tudományt és irodalmat ötvöző regényeiben véli felfedezni Zola előfutárát (Sleigh 2011).

1. Szimultán kettős nyelvi regiszter

A zolai naturalista regényben a szövegtesten belül az objektív jelentésű szakszavakat egyes szöveghelyeken valósággal beindázzák a stíluseszközök: színárnyalatokat megjelenítő, az impresszionista festészet transzkripcióiként ható minőségjelzők, megszemélyesítések, hiperbolikus kifejezések, hasonlatok, metaforák.

Az irodalmi regiszter gazdag stílusvilágában dinamikusan jelen lévő terminusok, illetve a *La Bête Humaine*-ben a már-már szakszövegi sűrűséget elérő szövegrészek irodalmi regiszterbe ágyazottsága hozza létre a szimultán kettős nyelvi regiszter jelenségét.

A *Le Ventre de Paris*-ban az építészeti és urbanisztikai terminológia tudatos, tudományosan megalapozott, pontos használata épület- és épületrészlet leírások, enteriőrök, szerkezeti elemek, anyagnevek nyelvezetében, valamint a *Les Halles Centrales* pavilonjaiban irdatlan mennyiségben felhalmozott élelmiszerek nomenklatúrájában valósul meg.

A *La Bête Humaine*-ben a korabeli vasúti hálózat, a vasúttechnológia terminológiai rétegezettsége bontakozik ki: pályaudvari operációk, vasúti műtárgyak és mesterségek, mozdonytípusok, mozdony működtetésének mechanikája, mozdony műszaki leírása, vonatok, balesetleírások stb.

Mielőtt konkrét példákon keresztül megnéznénk a zolai irodalmi regiszterben a terminusok konnotatív átszíneződésének kategóriáit, az alábbiak szerint igyekszem definiálni, mit értek szimultán kettős nyelvi regiszteren.

A fikcióban megelevenedő szaknyelvi aspektusok a regény műfajából adódóan együtt lélegeznek a szereplőkkel: jellemek hálójában, társadalmi, szociológiai, művészeti-esztétikai, politikai, történelmi meghatározottságú közegben, dramaturgiai, kommunikációs, jellemzően dialogikus helyzetekben kelnek életre. Mindez már elvi szinten önmagában hordozza a regény valamennyi terminusának konnotatív színezetét. (Élthes 2016: 100)

Mindkét regényre vonatkozóan fennáll, hogy a szöveg egészében „szétterített” terminusok egy képzeletbeli horizontális tengely mentén jelennek meg. E horizontálisan szétszóródott szakszavak a szövegből kiemelve alfabetikusan elrendezett tematikus, vertikális szójegyzékek létrehozását teszik lehetővé.

A denotatív jelentésű, építészeti (*Le Ventre de Paris*) és a vasúti (*La Bête Humaine*) szakszavak összességének egyes elemei vagy részhalmazai, ismétlődések révén az irodalmi fikcióban konnotatív átlényegülésen mennek át és kü-

lönböző konnotativitási szintet valósítanak meg. Azáltal, hogy irodalmi műben szerepelnek, a cselekmény részeseivé válnak, objektív jelentésük szubjektív árnyalattal bővül.

A párizsi *Les Halles Centrales* a XIX. század második felének fémépítésze-ti szimbóluma, egyúttal a címadó „Párizs gyomra” az egész párizsi lakosság „emésztésére” utaló, a regény cselekményének szálait koncentráló központi antropomorf metafora. A szereplők érzelmi állapotainak a *Les Halles* tetőzetére rávetítettsége az objektív jelentések belső metamorfózisainak füzérét hozza létre.

A *La Bête Humaine*-ben az antropomorfizálódás tovább mélyül, kiterjed a „főhős” Lison gőzmozdony „életteni” funkcióira. A technika, technológia mindmáig fennmaradó humanizálásának kérdését előfutárként vetíti előre Zola a Lison szimbolikussá teljesedő alakjában. A konnotatív jelentésgazdagodás még árnyaltabbá válik a *La Bête Humaine*-ben azáltal, hogy drámai feszültségű konfliktusos helyzet pszichológiai szakaszainak érzelmi állapotai vetítődnek rá denotatív jelentésű terminusokra.

2. A Zola-regények denotatív jelentésű szakszavainak „elő”-, illetve „utó”élete

A szaknyelviség jelenléte az irodalmi fikcióban természetességgel következik a naturalista regény elméletének és gyakorlatának lényegéből, azaz a tudományos módszerek irodalmi műbe történő bekerüléséből (Zola 1880). A szaknyelv fő jellemzői közül azonban csak a terminológiai pontosság valósul meg. A többi szaknyelvi jellegzetesség, mint például egyszerű, néha tömönatok, passzív szerkezetek, az alany gyakori helyettesítése személyes névmással fel sem merülhet az irodalmi stílusba beépült terminusok esetében.

A naturalista elmélet gyakorlatba ültetése, az enciklopedikus ismeretek beemelése az irodalmi fikcióba Zola különböző írói technikáin keresztül valósul meg: szakmai dokumentumba illő hosszú leíró részletek, informátor szereplők által tudtul adott ismeretek, dialógusokban szétterített információk hozzák közel az olvasóhoz az adott szakterületet. Julia Kröger szerint minél hosszabb és specifikusabb egy leíró részlet, annál inkább érzi úgy az olvasó, hogy a szerző hangja felelősödik, mintegy aláásva a szereplők percepciók tevékenységét. Zola jegyzetanyagából válogatott részleteket és azok regénybeli megfeleltetéseit összehasonlítva jut arra az összegző kijelentésre, hogy a *Dossiers préparatoires*-ban (Zola 1872) elsődlegesen denotatív jelentések a regény leíró részeiben konnotatívá, tágabb értelemben szimbolikussá válnak (Kröger 2014). Egyszerűbben fogalmazva, az objektív jelentésű szakszavak már attól a pusztá ténytól, hogy irodalmi fikcióban szerepelnek, konnotatív jelentést öltenek.

Maria Scarpa a *Le Ventre de Paris* etnokritikai elemzése során Zola saját kezű jegyzeteit, a témával kapcsolatos olvasmányainak összefoglalóit, személyes konzultációinak, megfigyeléseinek lejegyzéseit tanulmányozva tárja fel azokat a konkrét írói alkotástechnikai módszereket, amelyekkel Zola a jegyzeteit a bennük lévő denotatív jelentésekkel, beépítette regényébe. Megállapítja, hogy a legrelevánsabb írói eljárás az előjegyzetek egyes részleteinek elhagyása vagy épp

ellenkezőleg, új részletek hozzáadása, személynevek összecserélése vagy más nevekkal történő behelyettesítése (Scarpa 2009).

Milyen forrásokból merített Zola szakszókincset? M. Procès diakronikus terminológiai kutatásai rámutattak arra, hogy Franciaországban a XIX. század második felére kialakult a koherens építészeti terminológia. Ekkor jelentek meg az első építészeti szakszótárak (Procès 1989). Atsuko Nakai cikkéből tudjuk, hogy Zolát Jourdain-hez, a korabeli neves építészhez baráti szálak is fűzték. Az 'író építész' követte Zola irodalmi tanácsait, Zola, az 'építész író', Jourdain építészeti útmutatásai szerint járt el többek között a *Le Ventre de Paris*, az *Au Bonheur des Dames* (Hölgyek öröme) írásakor. Ugyancsak Jourdain ismertette meg Zolát Vitruve *Dictionnaire de termes architecturaux* című építészeti szótárával (Nakai 2000).

Az egységes vasúti terminológia úgyszintén a XIX. század második felére alakult ki, mint azt Michel Eloy és John Humbley terminológiatörténeti kutatásai bizonyították (Eloy és Humbley 1993). A *La Bête Humaine* vasúti lexikája hűen tükrözi Zola tudományos felkészültségét: tudatosan tanulmányozta korának jelentős vasút-technológiai szakkönyvét, amelyet Pol Lefèvre és Cerbelaud 1889-ben írt *Chemins de fer* címen (Lefèvre és Cerbelaud 1889). A Zola regényben használt vasúti terminusok szakmai lefedettségét bizonyítja, hogy ezek fellelhetők, visszakereshetők az öt fejezetből álló, gazdag képi anyaggal ellátott, háromszáz oldalas szakkönyvben. Zola célja ez esetben is a terminológiai pontosság volt a fiktív történet által lefedett szakterületen. A regényből, illetve a szakkönyvből példa gyanánt kivett lexikai átfedések mutatják az író szóhasználatbeli igényességét: *signaux* (jelzések), *double voie* (sínpár, vágány), *télégraphe* (telegráf, táviró), *machine locomotive* (mozdony), *tender* (szerkocsi), *vapeur* (gőz), *piston* (dugattyú), *cylindre* (henger), *cheminée* (kémény), *foyer* (tűszekrény), *chaudière* (kazán), *tunnel* (alagút).

A *Le Ventre de Paris* megírása előtt végzett anyaggyűjtés részét alkották a *Les Halles Centrales* (Vásárcsarnok) kofáival különböző napszakokban folytatott beszélgetések is, míg a *La Bête Humaine* Lisonjának működését, részeit, balesetének részleteit a korabeli sajtóból válogatott saját cikkgyűjteményéből, valamint 1889-ben egy mozdonyon végzett, személyes tanulmányútjának tapasztalásaiból merítette Zola.

Zola regényeinek szaknyelvi aspektusára vonatkozóan viszonylag kevés szakirodalmi adat található. Az irodalmi művön belüli szakszókincs kutatási irányát a *Germinal* című regény ihlette meg leginkább. Ebben a Zola regényben előforduló gazdag szakszókincset Marshall elemezte. A bányászati szakszavak sűrűségét, előfordulási gyakoriságát, egyes bányászati szavak színhatásait a regény mint korpusz egészére vonatkozóan és fejezetenként, grafikonos ábrázolásban örökítette meg (Hickey-Marshall 1978). Ugyancsak a *Germinal* valamint az *Assommoire* (Patkányfogó), de kiváltképp a *Germinal* vonatkozásában Peter France már a fordító szemüvegén át emeli ki a szakszókincs okozta nehézséget, ami párosul a szleng, a népnyelv és az emelkedett stílus, a festőiség közvetítésének bonyolultságával (France 2000).

Bármilyen anakronisztikusnak is tűnik, Zola a regényei megírását megelőzően a jelen kor szakfordítóival szemben támasztott kritériumokhoz hasonlítha-

tó szellemi tevékenységet folytatott: dokumentált, konzultált, tudatosan terminológiai ismereteket szerzett.

3. Elméleti háttér: szakfordítás és/vagy műfordítás?

Heltai Pál táblázatba foglalta Solomon Marcus kritériumait a tudományos és a poetikai kommunikáció releváns különbségeiről, ugyanakkor felveti a „kevert kommunikáció” fogalmát, amely azt jelenti, hogy nincsen egymástól mereven elkülönülő kommunikáció (Heltai 2002). Ezt a gondolatot Zola regényeire, mint forrásnyelvi korpuszra alkalmazva megerősítést nyerünk a szimultán kettős nyelvi regiszter meglétének igazolására. A zolai objektív terminusok egyszerre teljesítik mindkét kritériumot, ugyanis konnotatív átlényegülésük nem fosztja meg őket világos monozemiájuktól, racionális, definiált jelentésüktől, denotációjuktól akkor sem, ha egy adott szereplő érzelmeinek építészeti vagy gépészeti objektumra vagy annak részletére történő kivetítődése során érzelmi színezetet kapnak és a szakszövegi objektivitástól eltérően emocionális, kontextuális, konnotatív jelentéssel töltődnek fel.

Zola fordítójának a műfordításba épült szakfordítás kettős követelményének kellett eleget tennie, hiszen a magyar regényszöveg a kettős regiszterű forrásnyelvi szöveget közvetíti. Egyszerre teljesíti az informatív, referenciális funkciót, illetve valósítja meg a prozódiai jellemzők fontosságát, törekszik a fogalmi azonosságra (a szakterminusok esetében) és a nyelvi kreativitásra a fordítói szabadságot megengedő stílusesszóközök közvetítésekor. A szakfordítótól elvárt szakismeretekre éppúgy szüksége van, mint a műfordítóval szemben támasztott kultúrtörténetiekre.

Anton Popovič műfordítási modelljébe tágabb értelmezésben teljességgel beleilleszthető a Zola regények fordítási folyamata. Eszerint a műfordító, mint másodlagos szerző az eredeti szövegben ábrázolt valóságot a fordításban ábrázolt valóságként közvetíti az eredeti szöveg olvasója, befogadója helyén a fordítás olvasója (befogadója) felé (Popovič 1980).

Az ábrázolt valóság Antal László fordításában a maga teljességében elevenedik meg a magyar olvasótábor előtt Klaudy Kinga ekvivalencia elméletének gyakorlati megvalósításaként, vagyis az eredeti Zola szövegekkel kommunikatív ekvivalens fordítás született: referenciális, kontextuális és funkcionális azonosság jött létre a francia regény és fordítása között (Klaudy 1988). Ezért tartom különösen érdekesnek a számszerűsége tekintetében elenyésző, de szakmai mélységénél fogva fontos terminus eltűnését, jelentésének elhalványodását, felcserélődését a magyar szövegben. A szakfordítás/műfordítás, helyesebben a műfordításba beépült szakfordítás bonyolult és speciális helyzetének illusztrálásaként.

A tudományos és irodalmi regiszter jellemzőit egymással szembeállító Al-Hassnawi megállapítja, hogy ezen eltéréseket a fordítóknak át kell venniük, a tudományos regiszter a fordításban is tudományos, az irodalmi pedig a fordításban is irodalmi marad. Helytállóan szögezi le, hogy a tudományos szövegekben a tárgyalt tartalom, a logikus strukturáltság, az argumentatív szövegfejlődés

elsőséget élvez a nyelvi eszközökkel, a konnotatív, szimbolikus jelentésekkel, a stílussal szemben, hiszen a tudományos művek olvasójának célja az információszerzés és nem érzelmek vagy esztétikai örömök keresése, mint azt az irodalmi szövegek olvasója teszi (Al-Hassnawi 2007).

Fentebb már említettük, hogy a zolai forrásnyelvi szövegek rációznak a tudományos és az irodalmi regiszter merev ütköztetésére. Mindkettő a cselekmény állandó mozgásában, dinamikusan ötvöződik. Ebből következik, hogy Zola fordítói, nyelvi kombinációtól függetlenül, így a magyar Antal László is, kettős kihívásnak tesznek eleget, azaz a szakfordítással és a műfordítással szemben támasztott kritériumoknak egyszerre kell megfelelniük.

A szakfordítás és műfordítás találkozását Freedgood a *Germinal* angol újrafordításáról írt cikkében vezeti le, kiemelve, hogy Pearson Zola *Germinal*-jának 2004-es kritikai kiadásához Zola-korabeli, angol nyelvű bányászati kézikönyveket használt fel a francia–angol bányászati glosszárium elkészítéséhez (Freedgood 2014). A tudományos kontextus mint vertikális tengely általánosságban és a Zola-szövegekből kivehető, vertikális szövszedetekbe állítható szakszó jegyzékek jelensége és fontossága ölt testet Roger Pearsonnál.

Az irodalmi és nem irodalmi fordítás specifikus jellemzőit elkülönítő elméleti megfogalmazások nem zárják ki a két fordítási műfaj találkozását. A Zola-regények irodalmi regiszterbe épült terminusainak fordítása többek között mintha Peter Newmark elméleti síkon tett megállapításait valósítaná meg a gyakorlatban: „Non-literary and literary translation are two different professions, though one person may sometimes practice them both.” (Az irodalmi és nem irodalmi fordítás két különböző mesterség, bár néha egy személy is gyakorolhatja mindkettőt)¹ (Newmark 2004: 11).

Megjegyezzük, hogy a konnotáció gépi fordíthatóságának problematikáját Marine Carpuat angol–francia újságcikk címek fordításának összehasonlító elemzésében vetette össze (Carpuat 2015). Az elemzés rámutatott arra, hogy gépi fordítással fordított szövegek nem őrzik meg az angol konnotációs lexikonban beazonosítható konnotatív nyelvezetet.

Zola egészen máig hatóan meghihlette a fordítókat. Rothwell egy 2016-ban rendezett konferencián beszélt újrafordítási módszeréről Zola: *La joie de vivre* (Életöröm) című fordításával kapcsolatban. Az 1888-ból származó, Vízetelley-féle fordítás szövegét az LF Aligner szoftverrel mondat szintre tagolta, translation memory létrehozása céljából. Ezt követően memoQ-kal ellenőrizte, újrafordította a XIX. sz.-i fordítást, egybevetve Zola szövegével (Rothwell 2016).

A néhány bemutatott nyelvi példán látni fogjuk, hogy nem a denotatív jelentésű terminusok konnotációjának fordíthatósága jelent problémát, hanem elenyésző számú terminus objektív jelentésének elhalványodása a konnotatív közegben eredményezhet információvesztést.

Amikor Zola regényeiben az emocionális állapotok és a horizontális valóságot hordozó, fizikai megjelenésükben a szövegtestben horizontálisan szétterülő szakszavak találkoznak, véleményem szerint nem túlzás azt állítani, hogy

¹ Fordította a cikk szerzője.

ezek a szöveghelyek a zolai tudományos regiszter és szépirodalmi regiszter kiemelt, szimbolikus metszéspontjaivá válnak. Ilyen hangsúlyos pillanatok például a *Le Ventre de Paris*-ban a főszereplő Florent, a vele ellentétes véleményt valló Claude Lantier festő, valamint a társadalom peremére sodródott suhancok, Marjolin és Cadine érzelmeinek projekciója a *Les Halles Centrales* tetőzétére, avagy a *La Bête Humaine*-ben Jacques Lantier mozdonyvezető rajongása mozdonya, a Lison iránt, vagy az öreg férj, Grandmorin féltékenységi jelenetsorozatában a Saint-Lazare pályaudvari mozdonyokra, pályaudvari operációkra kivetített érzelmek.

4. Denotatív jelentésű terminusok konnotatív átszíneződése a forrásnyelvi szövegben és fordításuk

Heltai Pál megállapítása, mely szerint a tudományos terminusok sem mentesek az érzelmi jelentésektől és konnotációktól megerősítést ad a szaknyelvi terminusok konnotatív vonatkozásainak feltárásához (Heltai 2004: 5). Green és Resnik értelmezésében a konnotáció a szavakat körülvevő érzelmi, képzeletbeli asszociáció, a szóba implicite beépült vagy sugallt jelentés. Reális valóságot tükröző szövegekben előfordul, hogy a látszólag objektív megállapítások gyakran az író árnyalt érzelmeire utalnak (Green és Resnik 2009). A különböző érzelmekkel teli kifejezések konnotációs lexikonba rendezhetők (Song Feng et al. 2013). Esetünkben a konnotációs lexikon messzemenő kibővítésével állunk szemben. Nem érzelmeket kiváltó szavak, kifejezések alkotják vizsgáldásunk tárgyát, hanem konnotatív jelentéssel gazdagodó denotatív jelentésű szakszavak fordítása irodalmi regiszterben.

A denotatív jelentések konnotatív feltöltődésének egyedien érdekes intertextualitási esetét érhetjük tetten Bertrand Lemoine *Architecture métallique sous le second Empire* című építőmérnöki szakcikkében. A XIX. századi, a Második Császárságbeli fémépítészet autentikus leírásaként hozza fel példaként Zola egyik leíró részletét a *Le Ventre de Paris*-ból (Lemoine 1980). A terminológiai pontosságot Zola tudományos megalapozottsággal, enciklopedikus ismereteinek felhasználásával készített dokumentációjából merítette és emelte át irodalmi fikcióba. Majd később ebből a kettős regiszterből kerül vissza szakcikkbe, idézet formájában és méltató elismerés kíséretében az alább idézett részlet, amelyben a terminusokat valósággal beindázzák a növényzeti metaforák.

Egyúttal azt is láthatjuk, hogy a fordítás hűen közvetíti a gazdag stílárius kontextusba helyezett terminusokat. Egyetlen és nem feltűnő terminológiai pontatlanság került a magyar szövegbe, lévén a *toitures* 'tetőzet' és nem pedig tetőszerkezet! Egyébként teljes denotatív megféleltetés valósul meg: *piliers* 'oszlopok', *galeries découpées* 'csipkés karzatok' *persiennes* 'zsalugáterek'.

- (1) L'ombre, sommeillant dans les creux des *toitures*, multipliait la forêt des *piliers*, élargissait à l'infini les *nerveuses* délicates, les *galeries découpées*, les *persiennes* transparentes ; et c'était, au-dessus de la *ville*, jusqu'au fond des ténèbres, toute une végétation, toute une

floraison, monstrueux épanouissement de métal, dont les tiges qui montaient en fusée, les branches qui se tordaient et se nouaient, couvraient un monde avec les légèretés de feuillage d'une futaie séculaire. (LVP: 25)

- (1a) A tetőszerkezet mélyén szunnyadó homály megtízszerezte az oszlopok erdejét, végtelenné szélesítette a finom bordázatot, a csipkés karzatokat, az átlátszó zsalugátéereket; mindez olyan volt ott fenn a város fölött, a sűrű homályban, mint valami burjánzó, virágzó, hatalmasan kibontakozó fémrengeteg, ahol a száraz röppentyűként szökkennek a magasba, az ágak tekergőzve fonódnak egybe, és mindent beborít egy százados szálerdő lenge lombozata. (Antal 1980/84: 12)

A tanulmányban a francia nyelvű idézeteket a Zola regények elektronikus változatában leljük meg, a magyar fordításokat a *Párizs gyomra* esetében szintén az elektronikus könyvtárban, az *Állat az emberben* című regény esetében a nyomtatásban megjelent kötetben. A **Források** feltüntetik a bibliográfiai adatokat, ezért a konkrét példák után rövidítéseket alkalmazunk valamint a lapszámot, a fordító neve után a megjelenés dátuma és a lapszám található. A példákat regényenként tüntetem fel: LVP = *Le Ventre de Paris*, LBH = *La Bête humaine*. Antal László neve után pedig mind az internetes forrás (*Párizs gyomra*) mind pedig a megjelent kötet (*Állat az emberben*) esetében a fordítás megjelenésének dátumát valamint a lapszámot találjuk.

4.1. Terminusok kategóriái: a denotatívól a metaforizálódásig

Az alábbiakban tendenciákat szeretnék érzékeltetni, kategóriákba sorolva az objektív jelentésű terminusok konnotatív átszíneződésének eseteit. Mint Julia Kröger leszögezi, az irodalmi fikcióba kerülésükkel a denotatív jelentésű szavak konnotatívvá válnak, kettős esztétika alakul ki. Szerinte a konnotációt a regénybeli hosszas felsorolások, a szereplők dialógusai, az informáló szereplők szavai, szereplői csoportokon belül megoszló információk hozzák létre (Kröger 2014). A nyelvi példákban a stílusesszközök által, az emocionális, pszichológiai kontextusban, és külön kategóriaként az antropomorfizálás révén kialakult konnotatív árnyalatokat mutatom be a forrásnyelvi példa mögött zárójelben feltüntetve Antal László fordítását. Mindkét regényben előfordul mindegyik kategória. Az emóciók hatására ugyanazon, változatlan építészeti objektum metamorfózisai jellemzően a *Le Ventre de Paris*-ban jelennek meg, ugyanazon műszaki objektum működési mechanizmusainak szimbolikussá emelkedő antropomorfizálása hangsúlyosan a *La Bête Humaine*-ben.

4.1.1 *Le Ventre de Paris*

- (1) Építészeti, urbanisztikai terminusok objektív, denotatív jelentésben például a régi Párizs anonim házainak leírásakor, néha megszemélyesítő jelző kíséretében: *maisons grises, basses, ventruées* (szürke, alacsony, pocakos házak), *façades endormies* (szunnyadó homlokzatok), *persiennes fermées* (zárt zsaluk).

- Anyagok: építő- és burkolatanyagok: *fonte, fer, métal, verre, marbre blanc, bois* (öntöttvas, vas, fém, üveg, fehér márvány, fa).
- Belsőépítészeti leírások: konyha, szalonenteriőr, polgári luxus szerinti, bútorzat, dekoráció, színek: *armoire à glace* (tükros szekrény), *toilette-commode* (fiókos mosdó), *guéridon* (fésülködőasztal), *cheminée* (kandalló), *moquette* (mokettszőnyeg), *doré* (aranyozott), *rose fluide* (halványrózsaszín).

(2) Építészeti terminusok stílusképekben: hasonlatok, megszemélyesítések:

- „*Paris, pareil à un pan de ciel étoilé*”, ami szó szerint azt jelenti, hogy Párizs olyan, mint a csillagos ég falának egy szakasza. A fordításban előfordul, hogy Zola érzékenysége az építészeti terminus iránt elvész. Jelen esetben az „égbolt csücske” lesz a francia építészeti terminusból.
- A fém uralja, mint építési anyag, a Les Halles-t. Hasonlatokban is felbukkan. Például: *Les grands brochets d’un gris de fer* (nagy, vas szürke-ségű csukák).
- Zola metallurgizálja a halakat, szerkezeti anyagot „csinál” belőlük: *Les poissons, gelés, la queue tordue, ternes et rudes comme des métaux dépolis, sonnaient avec un bruit cassant de fonte pâle*. (A megfagyott halak olyan fénytelenek és merevek voltak, mint a fakó fémtárgyak, keményen kop-pantak, akár a törékeny, szintelen öntöttvasdarabok), *des carpes avec leurs roussissures métalliques* (femesen izzó pontyok).
- A napfény forróságának intenzitását a vaskohászatból merített képek fejezik ki, aminek eredményeképpen nyerik a korabeli kedvelt építőanyagot, az öntöttvasat. „...*de grands stores de toile grise pendaient sous le ciel brûlant, une pluie de feu tombait sur les Halles, les chauffait comme un four de tôle...*” (nagy, szürke vászonredőnyök lankadtan csüngtek az izzó égbolt alatt, tűzőzön zuhogott a Vásárcsarnokra, hevítette, mint valami vaskemencét.)

(3) Építészeti, urbanisztikai terminusok metaforizálódott jelentésben:

- Kirakott áruk formai megjelenítésében építészeti terminusok bukkannak fel: *alignement, pyramide, base, pointe, mur* (sorba állítás, piramis, alap, csúcs, fal),
- A talált gyermekként cseperedő kamasz szerelmespár, Marjolin és Cadine, elképzelt otthont, kastélyt, hálószobát épít, a vajat, tojást, sajtot nagyban árusító pavilonban: *des murs énormes de paniers vides* (hatalmas falak üres kosarakból), *ils avaient une maison* (saját házuk volt)
- Máskor pedig a Les Halles Centrales föld alatti pincerendszerében: *comme au fond d’un château à eux* (mintha saját palotájukban volnának), *dans l’alcôve d’ombre couchés en travers sur les rails* (homályos hálófülkéjükben, keresztben fekvé a síneken)

4.1.2. *La Bête Humaine*

(1) Vasúti terminusok denotatív, objektív jelentésben, például pályaudvar részeinek, műveletek, mozdonyok leírásakor, néha megszemélyesítő jelző kíséretében:

- *marquise* (üvegtetejű pályaudvari csarnok), *halles couvertes* (fedett csarnokok), *grandes lignes* (távolsági vonalak), *bouillottes* (fűtőházak), *double voies* (sínpárok), *poste d'aiguilleur* (váltóház), *machine de manoeuvre* (tolatómozdony), *machine-tender* (szerkocsi), *débranchement* (szétrendezés), *remisage* (kocsiszín), *roues assourdies* (tompán dobogó kerekek), *le sifflet discret* (tapintatosan füttyengetve)

(2) A *La Bête Humaine*-ben a vasúti terminusok stílusesszüközökön keresztül, megszemélyesítésekben, hasonlatokban egy drámába torkolló, feszültséggel teli féltékenységi konfliktushelyzet kibontakozásának szakaszait kísérik. A szereplő hangulata, vasúti objektumokra, nevezetesen tolatómozdonyokra vetítődik rá (Élthes 2017).

A fiatal feleségére türelmetlenül várakozó öreg férj ötödik emeleti padlásszobába ablakából a Saint-Lazar e pályaudvar tolatómozdonyaiban türelmetlen személyt lát: « *en personne impatiente* » (türelmetlen személyként). Ugyanabból az ablakból, a féltékenységi jelenet előtt ugyanazt a helyszínt Roubaud és Séverine együtt szemléli. Egy másik tolatómozdonyban mintha önmagát látná az idős férj: „*Au milieu des rails* (vágánymező közepén), *une lourde machine de train omnibus* (súlyos, személyvonati mozdony), *comme lasse et essoufflée* (mintha kifáradt és lélegzetéből kifogyott volna)”. Majd a szoba rendbetétele előtt, Séverine egyedül könyököl az ablakban. Ebben a fázisban a jövő-menő tolatómozdonyok serény háziasszonyokra emlékeztetnek, amit hasonlat fejez ki: „*Les machines de manoeuvre allaient et venaient sans repos, on les entendait à peine s’activer, les roues assourdies, le sifflet discret comme des ménagères vives et prudentes.*” (Fáradhatatlanul jöttek-mentek, alig hallhatóan tevékenykedtek, mint a serény és óvatos háziasszonyok, tompán dobogó kerekekkel, tapintatosan füttyengetve.)

A megcsalásában bizonyosságot nyert férj dühöngve egyedül hagyja feleségét a szobában. Az ablak üres, saját maga is díszletté válik, a Saint-Lazare pályaudvarról készült verbális fényképsor a háttérben levetített filmként hat, amely a besötétedést és a pályaudvar „holt szakaszát” hozza közel, baljóslatú előhangként a később bekövetkező tragikus fordulathoz, egyúttal Séverine félelmének plasztikus párhuzamaként: *ténèbres d’un ciel d’encre* („éjfékete ég homályában”), *humidité glaciale*, („fagyos nedvesség”), *feu sanglant* („egy-egy vérvörös fény”), *les tronçons des trains dormant sur les voies de garage* („kocsiszíni vágányokon szunnyadó vonatcsónkok”), *du fond de ce lac d’ombre* („árnyéktó mélyéről”). A féltékenységekben őrjöngő férjtől elszenvedett fizikai bántalmazás a mozdonyfüttyre kivetített hasonlatban visszhangként verődik vissza: *des coups de sifflet pareils à des cris aigus de femmes qu’on violente* („megerőszakolt nők éles sikolyára emlékeztető füttyjelek”).

(3) A mozdony(=gép) metaforikus jelentésben:

A *Le Ventre de Paris*-hoz képest kevesebb példát találunk a vasúti terminológia metaforizálódott használatára. Jacques Lantier saját agyműködését analizálja. A gépi metafora, a mozdony fűtésére utalás fejezi ki plasztikusan az agyműködést, a szűrő fejfájást:

- (2) Il entendait en lui le labeur décuplé du *cerveau*, un grondement de toute la machine. (...) Une chaleur insupportable montait le long de son échine, comme si le matelas, sous ses reins, se fût changé en brasier. Des picotements, des pointes de feu lui trouaient la nuque (LBH: 464).
- (2a) Hallotta magában az *agy* megtízszerezett munkáját, az *egész szerkezet zakatolását*. (...) Tűrhetetlen hőség húzódott végig a gerincén, mintha dereka alatt parázssá vált volna a matrac. Nyilallások, tüzes csipések döfködtek a nyakszirtjét (Antal 1963: 211).

5. Érzelmekkel és stílusesszközökkel átszótt terminusok: szövegfelbontási modell a *Le Ventre de Paris*-ban

A terminusok nem változnak a regényekben sem, azonos szóhasználatok azonban eltérő hangulatot közvetíthetnek, illetve eltérő érzelmi állapotok vetítődnek ki rájuk a jellemektől, a lelki folyamatoktól függően. A lélektani kivetülés révén visszahatólag metaforizálódhatnak is, ami az építészeti terminusokat konnotatív jelentéssel bővíti. Másképpen: a nyelvi jel változatlan marad, ugyanakkor jelentése, tartalma a szereplői látószög és érzelmi viszonyulás által kiegészül, változik. Számomra a *Les Halles* tetőzete, a pavilonok tetői jelenítik meg a legösszetettebben az építészeti, urbanisztikai terminusok érzelmi konnotációit.

A terjedelmi korlátok miatt a cselekményből kiszakítottan, a tágabb kontextust mellőzve első lépésként felsorolom a főbb érzelmi, látószögbeli változásokat, amelyek ugyanazon *Les Halles* pavilontetőzetet érintik, második lépésként egy táblázatot mutatok be modellként, amelyben adott szövegrészekben szimultán jelen lévő kategóriák szerepelnek. Hét érzelmi, látószögbeli állapotot különítettem el.

5.1. A főbb érzelmi, látószögbeli változások

(1) Az ártatlanul meghurcolt, a Cayenne-i fegyenclepről megszökött, gyalogosan majd egy zöldségeskofa lovaskocsiján Párizsba érkező Florent számára nyolc év elmúltával felismerhetetlenné vált modern Párizs szimbóluma, a monstrumként ható építészeti komplexum, a Les Halles Centrales. Az utcán közeledve a Les Halles-hoz, kívülről, felfelé nézve, hajnali derengésben, futó impresszióként érzékeli a tetőzetet. Legszívesebben elmenekülne.

(2) Az impresszionista Claude Monet-re utaló keresztnévű Claude, a festőművész, felfedező sétára hívja a tömegetől és óriási méretektől viszolygó Florent-t a Les Halles belterületén. Kényszeredetten sétál Florent, a város a vá-

rosban élmény során a fedett piac tetőzetére belülről felfelé irányított látószögből szemléli a derengő hajnali fény és árnyék játékában a tetőzet belső kiképzését.

(3) A tömegben egyedül maradván, a felkelő nap erősödő fényében felfelé tekint, a már fényárban úszó és színeiben játszó tetőszerkezetet belülről szemléli. A ragyogás és élelmiszerbőség pompázatában Florent a kínzó éhségérettől túrhetetlenül szenvedő Florent könnyecskéjei a deskriptív részlet végén az eresz legördülő fényecskéje metaforájának párhuzamaként kontrasztot alkotnak a felhalmozott élelmiszerek bőségével.

(4) Florent egyedülállóan ötödik emeleti padlásszobája ablakából lefelé néz a pavilonok tetőzetére, késődélutáni órán, zárás után. A szűk tér bezártságában képzelete szárnyán a lépcsőzetes tetőrendszer a szabadság szimbólumává nő a számára. Szabadságba vágyódása a tetőket öböllé, tengerparttá változtatja, a tenger palaszürkén hullámzó komor színvilágú metaforájaként vetíti eléje a végtelent.

(5) Florent nem pontosan lokalizált a térben, a halcsarnok inspektoraként elfoglalt kis irodahelyiségéből sétára indul az esti szürkületben, a pincékből felfelé jövet gyönyörködik a lemenő nap fényében változó tetőzetet megtartó öntöttvas-szerkezet mintázatának esztétikai szépségét látva, azonban a szépségbe éles kontrasztként belehasít az undor érzése a rothadó áruk bűzétől és visszarántja a főhőst a valóságba.

(6) Ugyanaz a tetőzet, amely korábban még a tenger szabadságát jelentette Florent-nak, bezártságának szimbólumává nő, amely hideg decemberi estén bezárt ablak mögül elzárja előle a látóhatárt. Az eléje tornyosuló pavilontetőktől nem látja Párizst. A bebörtönözöttség, a balsejtelem érzete a küszöbön álló letartóztatás előhangjaként is felfogható, mintegy előrevetített szimbólum. „*elzárva a látóhatárt,*” „*mint Norvégia öblei,*” „*magányos hómézők,*” „*szűzi fehér hó,*” „*végtelen tetők*”.

(7) A pavilonok tetőzete csak öröm és vidámság forrása a társadalom szélére taszított két lelelengyerek, Marjolin és Cadine szemszögéből, akik gyakorta a pincerendszer lakói. A mélyből szaladnak fel a tetőzetre, társadalmi kontrasztként törnek a magasba, lábuk alá gyűrve a monstrum építmény lépcsőzetes tetőzetét, ahol eléjük tárul Párizs.

5.2. Szövegfelbontási modell táblázatban

Az alábbi szövegrészleten keresztül kiemelésekkel szeretném illusztrálni a szimultán kettős nyelvi regisztert, félkövér betűvel a terminusokat, kurzíválva a stílusjegyeket a forrásnyelvi szövegben és a fordításban egyaránt.

Ezt követően táblázatban szerepeltetem a szövegben dinamikusan jelenlévő regisztereket és térbeli nézőpontokat, amelyek együttesen alkotják a zolai szimultán kettős nyelvi regiszter fő pilléreit, rövid részösszegzésként rámutatva a kvantitatív szempontból elhanyagolható, tartalmilag viszont fontos terminus információs elhalványodására a fordításban, azaz fordításbeli tartalmi veszteségére.

- (3) Et, au ras du **trottoir**, il n’y avait encore de bien éveillé que les **lanternes dansant au bout de bras invisibles**, enjambant d’un saut le sommeil qui traînait là, gens et légumes en tas, attendant le jour. Mais ce qui le surprenait, c’était, **aux deux bords de la rue**, de *gigantesques* **pavillons**, dont **les toits superposés** lui semblaient *grandir, s’étendre, se perdre*, au fond d’un poudroisement de lueurs. Il rêvait, l’esprit affaibli, à une suite de palais, énormes et réguliers, d’une légèreté de **crystal**, allumant sur leurs **façades** les mille *raies de flamme* de **persiennes** continues et sans fin. Entre les **arêtes** fines des **piliers**, ces *minces barres jaunes* mettaient des **échelles** de lumière, qui montaient jusqu’à la ligne sombre des **premiers toits**, qui gravissaient *l’entassement* des **toits supérieurs**, posant dans leur **carrure** les grandes **carcasses à jour** de **salles immenses**, où traînaient, sous le jaunissement du gaz, un pêle-mêle de formes grises, effacées et dormantes. Il tourna la tête, fâché d’ignorer où il était, inquiet par cette *vision colossale et fragile* ; et, comme il levait les yeux, il aperçut le cadran lumineux de Saint-Eustache, avec la masse grise de **l’église**. Cela l’étonna profondément. Il était à la **pointe** Saint-Eustache”. (LVP: 18.19.)
- (3a) A **járda** mellett csupán a láthatatlan karok végén hintázó **lámpások** voltak ébren, átugráltak a terpeszkedő álmoosságon, embereken, zöldségalmokon, várva a napkeltét. De Florent-t legjobban azok a *hatalmas* **pavilonok** lepték meg **az utca két szélén**, melyeknek **egymás fölé épült tetői** mintha *megnőttek, kiterébélyesedtek*, majd *elenyésztek volna* a szétszóródó **fények** között. Kába fejjel, valami révületben óriási, szabályos, lenge **kristálypaloták** sorát látta, melyek egymásba olvadó, végeérhetetlen **zsalugáterek** ezernyi *fénycsíkját* gyűjtötták meg **homlokzatukon**. Ezek a *keskeny sárga csíkok* a **pillérek** finom **élei** közé fénylő **létrafokokat** ékeltek, melyek fölvezettek az **alsó tetők** sötét vonaláig, fölkúsztak a **fölső tetők** *tömkelegébe, roppant helyiségek* *szabadon függő, hatalmas bordázatát látta*,² ahol a sárga **gázfényben** szürke, elmosódott, alvó **formák** zagyva összevisszasága terpeszkedett. A férfi elfordította a fejét, bosszankodott, hogy nem tudja, hol van, nyugtalanította ez az *óriási és tűnékeny látomás*; amint fölpillantott, meglátta a Saint-Eustache **toronyórájának** világító **számlapját** s a **templom** szürke **tömegét**. Ez nagyon meglepte. A Saint-Eustache szögleten volt. (Antal 1963: 5)

A fenti szövegrészletből és a műfordításból kiemeltem mind a denotatív jelentésben, mind pedig a metaforikus szóhasználatban előforduló terminusokat. Az alábbi ’szövegfelbontási’ táblázat a terminusokat érzelmi, térbeli kontextusban jeleníti meg. Modellelzi Zola szövegének fényképszerűségét.

² Egyszeri áthúzás: Félreértelmezett terminus

1. táblázat

*A főszereplő meghökkenése a számára ismeretlen Les Halles-pavilonok láttán
(202 szó: 22 terminus)*

TÉRBELI HELYZET	FÉNYHATÁSOK	ÉRZELMI ÁLLAPOT	TERMINUSOK	STÍLUS-ESZKÖZÖK
utcáról, közeledve	hajnali sötétség, mesterséges fény, utcai lámpások fénye, gázlámpák	meglepettség és bosszankodás az ismeretlen épület-komplexumtól	építészeti, urbanisztikai	hiperbolikus kifejezések, megszemélyesítések, kontraszthatások
az raz du trottoir (a járda mellett)	lanternes dansant au bout de bras invisibles (láthatatlan karok végén hintázó lámpások)	mais ce qui le surprénait (de ami meglepte...)	pavillons (pavilonok)	gigantesques (hatalmas), énormes (óriási)
aux deux bords de la rue (az utca két szélén)	sous le jaunissement du gaz (sárga gázfényben)		toits superposés (egymás fölé épült tetők)	vision colossale et fragile (óriási és tűnékeny látomás)
			palais d'une légèreté de cristal (lengi kristálypaloták)	entassement (tömkeleg)
			façade (homlokzat)	
			persiennes (zsaluk)	
			les arêtes fines des piliers (az oszlopok finom élei)	
			premiers toits (alsó tetők)	
			toits superposés (felső tetők)	
			dans leur carrure (-)	
			carcasses à jour (-)	
			pointe (szöglet)	

A 202 szót tartalmazó szövegszakaszban tisztán 17 alapterminus található, melyek közül a *carrure* (jelentése: testklat, vállszélesség, de itt: a tető teljes

szélessége) elsikkadt a fordításban. A *carcasse à jour* (csipkés/ tört/ azsúros váz) terminust pedig más jelentésben közvetítette a fordító, ez pedig a *bordázat* a magyarban, megfelelője *nerveure* a franciában. Jelentést, kulturális háttérismertet feltételezve az olvasó részéről, a templom (église) szót elhagyja a fordító a *Saint-Eustache* neve mellől, a magyarban meghonosodott szóhasználatával élve.

A stíluseszközök közegeben megjelenő terminusok egyébként szakszövegi hűséggel kerültek át a magyar szövegbe, a fenti két helyen „lazult” a fordítói éberség, ami szakszöveg fordítása során tartalmi félreértést okozna az építész szakmán belül.

A 2016/17. év II. félévében építészeti szaknyelvet tanuló hallgatóim fordítási javaslata tűnik a legmegfelelőbbnek: *roppant helyiségek szabadon függő, hatalmas bordázatát láttatva*, → rávetítve a csipkés vázat a felső tetők teljes szélességére.

6. Egy kiemelt példa a *Les Halles* tetőzetének metamorfózisaiából

A *Les Halles* tetőzetének érzelmi állapottól függő metamorfózisait bemutató további szövegfelbontási táblázatok közlésétől el kell tekintenünk a terjedelmi korlátok miatt.

A második érzelmi állapot (a kényszerű séta a *Les Halles* területén), és a harmadik érzelmi állapot (a menekülni vágyó kétségbeesés) leíró részleteiben közös terminus a *charpente de fonte* kifejezés. Tartalmi szempontból rendkívül lényeges kultúrtörténeti veszteség a fordításban a *fonte* = öntöttvas terminus *vas*-sal való felváltása, ez utóbbi a franciában: *fer*. A műfordításban az ’öntöttvas’ helyett ’vas’ használata mellett olyan pontatlanság is előfordul, amely szigorúan kerülendő a szakfordításokban, nevezetesen a terminológiai következetlenség. A *charpente de fonte* egyszer *vasszerkezet*ként, utána pedig *vasgerendázat*ként jelenik meg a magyar szövegben. A korabeli fémépítészetet elemző és fentebb idézett Lemoine cikkében megkülönböztetett két anyag, az ’öntöttvas’ és ’vas’ funkcióját Zola a mérnöki pontosságú kutatásaiból ismerte, tudatosan használta. A *fonte* = ’öntöttvas’ a technológiára is utal, és a XIX. század második felének fémépítészetre jellemző, így kultúrtörténeti háttérrel is érint. A ’vas’ csak az anyagra vonatkozik.

A műfordításban eltűnik Zola személyes, valósággal kultikus csodálata az öntöttvas-szerkezetek iránt, ugyanis az öntöttvas szakkifejezés kifejezetten a XIX. századi építmény csodákra jellemző, amelyeknek nagy tisztelője volt Zola. (pl. Cristal Palace, Eiffel Torony, a Les Halles Centrales – vagy itthon a Nyugati-pályaudvar). Az öntöttvas építmények átvették a faszervezetű épületektől a helyet. Az öntöttvas a XIX. század végéig uralkodó öntészeti technológiai korszakot jelöl, szegecseléssel összeerősített gazdag formavilágú elemeket, (amelyeknek pl. növényzeti metaforákban gazdag leírását adja Zola!), és csak a XIX. század végén veszi át a rideg öntöttvastól a helyet a jóval rugalmasabb acél vagy később a vasbeton.

A szegecselte öntöttvas egy korszakra vonatkozó ipartörténeti, kulturális példáját kiemelve láthatjuk a Zola-regény nyelvi regisztereinek fordítás szempontú

komplexitását: két fordításnem, a műfordítás és a szakfordítás igényei csapnak össze ebben az egyetlen terminusban. A műfordítónak mégsem vetjük szemére azt a tartalmi veszteséget, amelyet a szakfordítótól számon kérnénk.

A magyar szöveg megalkotója a tetőzet metamorfózisaiban elenyésző számban más terminusok vonatkozásában is elengedi a szigorú szakszövegi pontosságot, ami a terminus jelentésének halványodását vagy eltűnését eredményezi egyes szöveghelyeken. Így lesz a *zinc*-ből bádog, holott jelentése cinezett vagy fehér bádog, a *vitre* ablak, ablaktábla, holott inkább üveglak, még inkább az ablak üvege!, vagy a *carrefour* utcasarok, holott útkereszteződést jelent.

7. Antropomorfizálással/animalizálással átszótt terminusok a *La Bête Humaine*-ben

Zola írástechnikájának alappillére a *La Bête Humaine*-ben az antropomorf metaforák beépítése a szövegbe, melyeken keresztül az emberi psziché mélyrétegeit hozza felszínre. A műszaki objektumok, főképpen a középpontba állított Lison mozdony humanizálása filozófiai gyökerekre nyúlik vissza, amint erre Michelle Perrot kutatásai rámutattak: a XIX. század gondolkodásmódjában a gép, a mozdony női tulajdonságokkal való felruházása meghatározó létél-mény, melynek gyökerei arra a filozófiai, lélektani folyamatra vezethetők vissza, amelyben a férfiak Istenhez hasonlóan megalkotják a gépeket. A gépek feletti uralom a férfiak számára a nők feletti uralom egyik változata lesz (Perrot 1983).

Shoshana Rose Marzel úgy vélekedik, hogy az „antropomorfikus metaforák a modernitással szembeni félelmeket materializálják” (Marzel 2016: 2). A *Rougon-Macquart* regényciklus urbanisztikai antropomorfizmusát idéző példáinak sorában tesz említést Marzel a női tulajdonságokkal felruházott Lison mozdonyról, Jacques Lantier kvázi szerelmi kapcsolatáról a mozdonyával, a Lison feminizációjának hatásáról Jacques karakterére (Marzel 2016: 5). A Lison antropomorfizálása, sőt, néha animalizálása az élettelen gépet élő organizmussá, a szerelem tárgyává változtatja, átvezetve a Lison-t életen, betegségekben, halálközeli állapotban, halálon.

- (4) La Lison paraissait galoper à sa guise, prise de folie. (LBH: 86)
 (4a) A Lison, mintha megvadult volna, kedvére vágta. (Antal 1963: 171)

Az alábbi példák azt mutatják meg, hogy a kontextusból kiszakított antropomorfizáló mondatokban a francia személyes névmás tárgy illetve alanyesete elrejti az érzelmek referenciáját, a Lisont. Csak a kontextus által válik beazonosíthatóvá a „szerelem tárgya”, a humanizált műszaki objektum.

- (5) ...il l'aimait d'amour. (LBH:67)
 (5a) (...) valóságos szerelemmel csüggött rajta. (Antal 1963:134)

- (6) Elle était douce, obéissante (...) (LBH: 67)
 (6a) Szelíd volt, kezes (...) (Antal 1963: 134)
- (7) Il y avait l'âme. (LBH: 67)
 (7a) A lélek tette ezt. (Antal 1963: 134)

Mozdulatlanságra kárhoztatott, karosszékéhez kötött idős beteg Phasie néni, Jacques nagynénje, az órbódé melletti kis háza ablakán nézi a száguldó vonatokat, a vonatablakok mögött elsuhanó ismeretlen arcok profilját. Zola szövegének minden lényeges stíluseleme visszaköszön a fordításban: hiperbolikus jelzők, mitológiai dimenziókba emelő hasonlatok illetve metaforák hozzák közel a mozdulatlan beteghez a hangyi effektusokat, a vonat mozgását, a sebességet.

- (8) Le train passait, *dans sa violence d'orage*, comme s'il eût tout balayé devant lui.(...) *C'était comme un grand corps, un être géant couché en travers de la terre, la tête à Paris, les vertèbres tout le long de la ligne, les membres s'élargissant avec les embranchements, les pieds et les mains au Havre et dans les autres villes d'arrivées.* (LBH: 20)
- (8a) Átrobogott a vonat, *orkánsebességgel*, mintha mindent el akarna söpörni az útból. (...) Olyan az egész, *mintha egy iszonyú nagy óriás heverne végig a földön, feje Párizsban, gerincsigolyái a pálya mentén, tagjai elterpeszkedve, a szárnyvonalakon, keze-lába Le Havre-ban és a többi állomáson.* (Antal 1963: 44)

A sínekre hajtott, köveket szállító lovaskocsi által előidézett tragikus vonatbal eset leírásában egy mondaton belül szinte egymásra torlódnak a megszemélyesítést hordozó, egy szemvillanásnyi időre mitológiai magaslatokba repítő főnevek, illetve az objektív terminusok. Dőlt betűvel jelöljük az antropomorfizáló kifejezéseket és aláhúzott dőltséggel a terminusokat.

- (9) La Lison, *renversée sur les reins, le ventre ouvert*, perdait sa vapeur, par les robinets arrachés, les tuyaux crevés, en *des souffles* qui grondaient, *pareils à des râles furieux de géante.* (LBH: 135)
- (9a) A Lison *oldalára fordult, belseje megnyílt*, a leszakadt csapokból, a szét-hasadt csövekből susstorogva dőlt a gőz, olyan mély hangon, mint egy óriás *dühös halálhörgése.* (Antal 1963: 264)
- (10) (...) du foyer, les braises tombées, rouges comme le sang même de ses entrailles, ajoutaient leurs fumées noires. (LBH: 135)
- (10a) (...) a tűztérből kihulló parázs, mely vörös volt, mintha *belső részeinek vére* volna, fekete füstöt vegyített hozzá.(Antal 1963: 264)

Peregve váltakoznak a halmozódó antropomorf metaforák és az objektíven megfélemlíthető terminusok. Például:

- (11) (...) et *les roues* en l'air, semblables à *une cavale monstrueuse* (LBH: 135)
- (11a) (...) égnék álló *kerekeivel* mint valami iszonyatos testű kanca (Antal 1963: 264)
- (12) La Lison montrait ses *bielles* tordues, ses *cylindres* cassés, ses *tiroirs* et leurs *excentriques* écrasés, *toute une affreuse plaie bâillant* au plein air, par où l'âme continuait de sortir avec une fracas d'enragé désespoir. (LBH: 328)
- (12a) A Lison feltárta elgörbült *csatlórúdjait*, törött *hengereit*, szétzúzott *dugattyút*³ az excenterekkel, szörnyűséges tátongó sebét, melyen át... szállt el a *lelke*. (Antal 1963: 162)

A Lisontól búcsúzójacques fájdalmát, a Lison visszavonhatatlan elmúlását, a haldoklást, antropomorfizáló hasonlatokkal írja le Zola, valósággal beindazzák a megszemélyesítő kifejezések a denotátumokat. A zolai kettős szimultán nyelvi regiszter döbbenetes erővel hat az olvasóra. A 'tolattyú' terminust ('tiroirs') pontatlanul, 'dugattyú'-val közvetíti a fordító. Az alábbi alfejezetben érintjük a megismételt helytelen szóválasztást.

8. Szakfordítói dokumentálást igénylő terminusok a műfordításban

Figyelemre méltó műfordítói lelemény a *machine* szó mozdonnal fordítása. Az egykor *machine locomotive* jelzője lekopott, a *machine* került használatba. Geoff Woollen a *La Bête Humaine* szövegében végzett statisztikai számításaival is kimutatja, hogy a regény központi figurája, Zola mégsem „*locomotive*”-ként beszél a gőzmozdony Lisonról, hanem az általánosabb terminust, a „*machine*”-t használja következetesen. Azzal magyarázza a *machine* (gép) szó használatának gyakoriságát a regényben (138 előfordulás), szemben a *locomotive* (mozdony mindössze két előfordulásával), hogy a *machine* szó gazdagabb metaforikus értelmezhetőséggel rendelkezik, mint a *locomotive*. Lantier, a Lison mozdony vezetője a saját agyműködése érzékelése során gépi metaforákban gondolkodik (robaj, zakatolás stb.) (Woollen 1983).

- (13) ... *les pistons* battre comme deux *coeurs jumeaux*, *la vapeur* circuler dans *les tiroirs* comme le sang de ses *veines* ; mais, pareilles à des *bras convulsifs*, *les bielles* n'avaient plus que des *tressaillements*, les révoltes dernières de *la vie* ; et son *âme* s'en allait(...). *Elle était morte*. (LBH: 138)
- (13a) ~~A tolattyúk~~ úgy vertek, mint kettős ikerszív, a gőz úgy keringett a ~~dugattyúkban~~ mint vér az erekben, ám a hajtórudakban, mint görcsbe

³ Dupla vonalas áthúzás: Jelentős műszaki terminológiai tévedés

*rándult karokban már csupán az élet végső lázadása vonaglott, erőtel-
len remegéssel és a lelke elszállt... Meghalt.* (Antal 1963: 270)

A műfordításban kétszer áthúzott magyar terminus azt hivatott közvetíteni, hogy a fordító egy olyan szakszót nem feleltetett meg a forrásnyelvi terminusnak, amely funkcionálisan alapvető fontosságú a mozdony működtetésében, azonban a szöveg esztétikai összehatása és hangulata ezt nem sínyli meg. Itt érhető tetten a műfordításba ékelt szakfordítás eltérő megítélése a szakfordítással szemben, ahol ez a terminus közvetítési pontatlanság komoly félreértésre adna okot. A *piston* jelentése 'dugattyú' (alsó, kerékmeghajtó dugattyú), a *tiroir* = tolattyú (felső, vezérlő szelep)!

A szakszövegek fordításakor elvárt terminológiai következetesség csorbát szenved néhány közismert terminus esetében, ami azonban félrevezető információ a szakember számára.

Példa erre a francia *voiture*, jelentése 'személyvonati kocsi, személykocsi'. Antal László ettől eltér néha, és 'vagon'-nak fordítja, ezzel pontatlan szakmai információt közvetít, lévén a 'vagon, tehervagon' a tehervonat része. Más a magyar szaknyelvben a 'sín' és a 'vágány' jelentése is. Rendezőpályaudvari szókincsben különösen fontos a kettő elkülönítése. A francia *rail* 'sint' jelent, a *voie* pedig 'vágányt'. A fordító viszont néha pontatlanul kezeli a két terminust, felcserélve őket, sőt, a *voie* terminust 'sín', 'pálya', 'vasútvonal', illetve 'vágányok' szavakkal fordítja. Míg a *ligne*, ami 'vasúti vonalat' jelent, néha 'vasút', illetve 'vágányok' formájában jelenik meg. A 'sín' a talpfákhoz csavarokkal erősített acélprofil-rúd, a vágány viszont vasúti eszközök szállítására alkalmas pálya két sínből.

A *mécanique* szó eltérő nyelvtani kategóriákban jelenik meg ugyan, de mindig más terminust felelt meg a fordító.

- (14) Des trains encore étaient passés dans leur inexorable puissance mé-
canique. (LBH:20)
- (14a) Újabb vonatok haladtak át, kérlelhetetlen gépiességgel... (Antal
1963:44)

Tartalmi pontatlanságot tartalmaz a (14a) mondat. A fordításból kimaradt a *puissance* = teljesítmény terminus. A *puissance mécanique* jelentése 'mechanikai teljesítmény' (vonóerő), amelyet kérlelhetetlen gépiességgel fordítani szép, de műszaki tartalmában pontatlan megoldás. Mint ahogyan alábbi példában nem fordíthatjuk „matematikai”-nak azt, ami 'gépies.'

- (15) avec une rectitude mécanique (LBH: 20)
- (15a) matematikai pontossággal (Antal 1963: 44)

A *tringle de la sablière* 'homokoló csövet' jelent, a műfordító bizonyosan utánajárt, ámde a magyar terminológiában ez a szakkifejezés a Lisonnál későbbi mozdonytípusra vonatkozik. A Lisonnak 'homokoló kezelőrúdja' volt!

Fenti terminológiai pontatlanságok vagy következetlenségek azonban egyrészt a regény esztétikai, irodalmi értékéből nem vonnak le, másrészt egy szűk,

mérnöki, szakemberi olvasótábor számára, azon belül is a francia-magyar vasúttechnológiai terminológiát tudatosan figyelő olvasótábor számára jelenthetnek információs 'félrevezetést.'

Konklúzió

Zola regényszövegeiben a denotátumok jelentése nem vész el, konnotatív többletjelentéssel bővül főként érzelmi kontextusba helyezésük, irodalmi stílusba ágyazottságuk révén, a fiktív történet szereplőinek dialógusaiban, változó látószögükben, egymásnak feszülő konfliktusokban.

A fordítás teljességgel visszaadja a denotátumok konnotatív átszíneződését, a zolai szimultán kettős nyelvi regisztert.

Ezzel egy időben azonban, mint a fenti nyelvi példák mutatják, az irodalmi regiszterben az esztétikai összhatás eseti jelleggel „elhalványít”, „elnyel”, „átír” egyes forrásnyelvi terminusokat, másképpen fogalmazva a zolai terminushasználat tudatossága néha „kilazul” a fordításban, de az esztétikum nem sérül, a valóságábrázolás egésze sem.

A műfordításban a terminusok fordítása esetében tehát azt tapasztaljuk, hogy a szakfordításba átcsapó részeknél néha lazul a koncentráció. A művészi összhatás nem csorbul, azonban például az *öntöttvas* terminusnak lecserélése 'vas'-sal, a fordításban a korabeli francia építészeti kultúra alapvető jellegzetességét érinti, és Zola részletes dokumentációjának, szóhasználatainak tudatosságát, a modernitás iránti lelkesedését is halványítja. A Zola-szövegben a szaknyelvi elemek „egyenrangúak” az irodalmi regiszterrel.

Az összbemérés, az esztétikai szépség átkerült a célnyelvi szövegbe, hiányérzete nem támad a magyar olvasónak a minimálisnak mondható terminushasználati pontatlanságok miatt. Ha viszont ugyanezek a szakszavak szaknyelvi kontextusban, szakszövegben szerepelnének és jelentésük fentiek szerint módosulna a szakfordításban, akkor az informatív tartalom referenciáértéke csorbulna.

Az elenyésző számú terminológiai „kisiklás” a műfordításban marginális fordításkutatási területként aposztrofálható. Zola egyedülálló szakterületi felkészültségén és nyelvezetének gazdagságán túlmutatva azonban ráirányíthatja a figyelmet általában és nyelvi kombinációtól, korszaktól és műfajtól függetlenül is a műfordításon belüli szakfordítás (műszaki, orvosi, kémiai, biológiai szakkifejezések, pl.) elvárásaira: terminológiai következetlenség kerülendő még az irodalmi fordításban is.

Irodalom

- Al-Hassnawi, A. R. A. 2007. Aspects of Scientific Translation: English into Arabic Translation as a Case Study, Ibri College of Education The Sultanate of Oman, www.translationdirectory.com/article10.htm
- Antal L. 1980. Zola és a Párizs gyomra, Utószó. In: *Párizs gyomra*. Budapest: Európa Könyvkiadó. 285–292.

- Carpuat, M. 2015. Connotation in Translation Pilot study analyzing the connotative language found in a bilingual corpus of French and English headlines. In: *Proceedings of the 6th Workshop on Computational Approaches to Subjectivity, Sentiment and Social Media Analysis (WASSA 2015)*, Lisboa, 9–15.
- Eloy, J.-M., Humbley, J. 1993. La notion de besoin terminologique et la naissance de lexiques spécialisés au XIXe et au XXe siècles. In: *Rint (Réseau international de néologie et de terminologie)* No. 9. Gouvernement de Québec. 14–18.
- Élthes Á. 2015. Urbanisztikai térben építészeti lexika: Zola Le Ventre de Paris (Párizs gyomra) c. regényében. *Porta Lingua* 99–115.
- Élthes Á. 2017. Vasúti lexika irodalmi regiszterben Zola: La Bête Humaine (Állat az emberben) című regényében. *Porta Lingua*, 77–95.
- France, P. 2000. The Oxford Guide to Literature in English Translation, Nineteenth-Century Fiction, II.
- Freedgood, E., Schmitt, C. 2014. Denotatively, Technically, Literally, Representations Vol.125. No.1. University of California Press. 1–14.
- Green, St., Resnik, Ph. 2009. More than Words: Syntactic Packaging and Implicit Sentiment, In: *Proceedings of Human Language Technologies: The 2009 Annual Conference of the North American Chapter of the Association for Computational Linguistics*. Boulder, Colorado, June. Association for Computational Linguistics. 503–511.
- Heltai P. 2002. Szakfordítás és irodalmi fordítás. In: Dróth J. (szerk.) *Szaknyelv és szakfordítás*. Tanulmányok a Szent István Egyetem Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékének kutatásaiból. Gödöllő: Szent István Egyetem. 43–57.
- Heltai P. 2004. Terminus és köznyelvi szó. In: Dróth J. (szerk.) *Szaknyelvoktatás és szakfordítás 5*. Tanulmányok a Szent István Egyetem Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékének kutatásaiból. Gödöllő: Szent István Egyetem. 25–45.
- Hickey-Marshall, D.M. 1978. *Some Aspects of Zola's Vocabulary in Germinal*, Thesis, McMaster University, Hamilton, Ontario.
- Klaudy K. 1988. A fordítási ekvivalenciáról. *Hungarológiai Közöny* 20. évf. 4. szám. 383–396.
- Kröger, J. 2014. Zola's Spatial Explorations of Second Empire Paris. *Reconstruction, Studies in Contemporary Culture* Vol. 14. No. 3.
<http://www.reconstruction.eserver.org/Issues/143/Kroger.shtml>
- Léfévre-Cerbelaud 1889. Les chemins de fer, Paris, Maison Quantin, Gallica-BNF
<http://gallica.bnf.fr/ark:/112148/bpt6k56528147>
- Lemoine, B. 1980. L'architecture métallique sous le second empire. *Revue du Souvenir Napoléonien* No. 309. 36–40.
- Marzel, Sh. R. 2016. L'anthropomorphisme urbain dans Les Rougon-Maxquart, Bulletin du Centre de recherche français à Jérusalem. In: *Revue.org*. No. 26. 1–12.
- Nakai, A. 2000. Architecture et littérature - L'influence réciproque entre Émile Zola et Frantz Jourdain, Doshisha University, Vol. 2. No. 4. 547–579.
- Newmark, P. 2004. Non-literary in the Light of Literary Translation. *The Journal of Specialised Translation* Issue 1. 8–13.
- Perrot, M. 1983. Femmes et machines au XIXe siècle. In: *Romantisme* No. 41., 5–17
- Popovič, A. 1980. *A műfordítás elmélete*. Bratislava: Madách.
- Procès, M. 1989. Le vocabulaire de l'architecte à la recherche d'une cohérence perdue. In: *Terminologie diachronique*. Bruxelles : Centre international de la langue française. 77–86.
- Rothwell, A. 2016. Computer-Assisted Translation (CAT) Tools as an Aid to Translation Creativity: the Case of Zola's La Joie de vivre, in: *Creativity in Translation/Interpretation and Interpreter/Translator Training*, 4th T & R (Theories & Realities in

- Translation & wRiting) Forum. Organized by the Università Suor Orsola Benincasa (Napoli, Italy), 113–116.
- Scarpa, M. 2000. *Le Carnaval des Halles, une ethnocritique du Ventre de Paris de Zola*. Paris: CNRS Éditions.
- Sleigh, C. 2011. *Literature and Science (Outlining Literature)*, Palgrave Macmillan.
- Song Feng et al. 2013. Connotation Lexicon: A Dash of Sentiment Beneath the Surface Meaning, Proceedings of the 51th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics. Sofia. Vol. 2., 1174–1784.
- Woolen, G. 1983. Zola: la machine en tous ses effets. In: *Romantisme* No. 41. La machine fin-de-siecle, 115–124.
- Zola, É. 1872. Dossier préparatoire du *Ventre de Paris*, Ebauche. Bibliothèque nationale de France Ms. 10.338 <http://gallica.bnf.fr/dossiers/html/dossiers/Zola/DossierPrepa/IntroGen.htm>
- Zola, É. 1880. *Le Roman Éxperimental*. Paris: G. Charpentier.

Források

- Zola, É. 1873. 1974. *Le Ventre de Paris*. Paris: Fasquelle.
- Zola, É. 1873. *Le Ventre de Paris*. BeQ, La Bibliothèque électronique du Québec, Edition de référence: Éditions Rencontre Lausanne
<http://beq.ebooksgratuits.com/vents/zola-03.pdf>
- Zola, É. 1980, 1984. *Párizs gyomra*. Fordította: Antal László.
<http://mek.oszk.hu/03400/03425/03425.pdf>
- Zola, É. 1893. *La Bête Humaine*. Paris: Bibliothèque-Charpentier.
<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k64584d>
- Zola, É. 1963. *Állat az emberben*. Fordította: Antal László, Budapest: Európa Könyvkiadó.
<http://mek.oszk.hu/02500/02526/02526.htm>

Pragmatikai explicitáció a *Dhammapada* magyar fordításaiban¹

Vermes Albert

E-mail: vermes.albert@uni-esterhazy.hu

Absztrakt: E tanulmányban a *Dhammapada* című, több mint kétezer éves buddhista szöveg három magyar nyelvű fordítását vetem össze egymással. Mint-hogy a magyar olvasó bizonyosan nem rendelkezik mindazon háttérismeretekkel, amelyek az eredeti szöveg teljes értelmezéséhez szükségesek lennének, a fordítóknak egy másodlagos kommunikációs helyzetben (Gutt 1991: 73) kellett az értelmezést elősegítő megoldásokat találni. Ilyen helyzetben az értelmezés biztonsága úgy növelhető, ha a fordító valamilyen módon segítséget nyújt az olvasónak. Segítséget pedig úgy tud nyújtani, ha a hiányzó háttérfeltevéseket vagy a segítségükkel a szövegből nyerhető következtetéseket – kontextuális implikációkat – nyelvileg kódolt formában az olvasó rendelkezésére bocsátja, vagyis ha kifejti, explicitálja azokat. A három fordítást megvizsgálva azt látjuk, hogy a Gutt (1991: 101) által definiált optimális hasonlóság eléréséhez többféle stratégiát is választhat a fordító annak függvényében, hogy a célnyelvi olvasó kognitív környezetének ismeretében milyen szintű interpretációs hasonlóságot tűzött ki célul, illetve hogy milyen mértékű értelmezési erőfeszítés kifejtését tartja elvárhatónak a fordítás olvasójától.

Kulcsszavak: *Dhammapada*, fordítás, relevancia, másodlagos kommunikációs helyzet, pragmatikai explicitáció

1. Bevezetés

Ebben a tanulmányban a *Dhammapada* című buddhista szöveg három magyar nyelvű fordítását vetem össze egymással. Az eredeti páli szöveg és a magyar fordítások olvasóját több ezer év, több ezer kilométer és egy kulturális szakadék választja el egymástól. A magyar olvasó egészen bizonyosan nem rendelkezik mindazon háttérismeretekkel, amelyek a szöveg teljes értelmezéséhez szükségesek. Mit tehet egy ilyen **másodlagos kommunikációs helyzetben** (Gutt 1991: 73) a fordító, hogy biztosítsa a szöveg értelmezhetőségét?

---

¹ A kutatást az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” című projekt támogatta.

A fordítást relevancia-elméleti keretben (Sperber és Wilson 1986) olyan nyelvek közötti interpretív kommunikációs aktusnak tekinthetjük, amely a célnyelvi (másodlagos) kontextusban az eredetivel az adott körülmények között a lehető legszorosabb interpretációs hasonlóságot mutató üzenetet kommunikál. A relevancia elve tehát a fordításban az **optimális hasonlóság** feltevéseként nyilvánul meg (Gutt 1991: 101): a fordításnak oly módon kell hasonlítania az eredetire, hogy az eredetivel összevethető kontextuális hatásokat biztosítson, ugyanakkor értelmezése ne igényeljen a közönségtől indokolatlanul nagy feldolgozási erőfeszítést. Az értelmezéshez szükséges feldolgozási erőfeszítés mértékét három alapvető tényező határozza meg: a megnyilatkozás nyelvi komplexitása, a kontextus hozzáférhetősége, illetve az adott kontextusban a kontextuális hatások kidolgozásához szükséges következtetési erőfeszítés nagysága (Wilson 1992: 174).

Másodlagos kommunikációs helyzetben a legnagyobb problémát az jelenti, hogy bizonyos kontextuális feltevések nem hozzáférhetők a közönség kognitív környezetében, és emiatt bizonyos kontextuális hatások kidolgozása kérdésessé vagy éppen lehetetlenné válik. Ha a fordító a biztosan kidolgozható kontextuális hatások számát növelni szeretné, két dolgot tehet. Egyrészt csökkentheti a következtetés szerepét az értelmezésben. Ez elérhető azáltal, hogy növeli az explicit módon kommunikált feltevések (**explikatúrák**) számát, és csökkenti az implicit módon kommunikált feltevések (**implikatúrák**) számát.

Másrészt azzal is növelhető a kidolgozható kontextuális hatások száma, ha az értelmezéshez szükséges, de a másodlagos kommunikációs helyzetben nem – vagy nem könnyen – hozzáférhető kontextuális feltevéseket nyelvileg kódolt formában a szövegbe illeszti a fordító. Mindezzel ugyan a szöveg nyelvi komplexitását, vagyis a dekódoláshoz szükséges erőfeszítés mértékét is növeli a fordító, de ezt ellensúlyozza az a tény, hogy ily módon csökken a kontextus és az implikált kontextuális hatások kikövetkeztetéséhez szükséges erőfeszítés nagysága. Összefoglalva: másodlagos kommunikációs helyzetben az értelmezés biztonsága úgy növelhető, hogy nyelvileg kifejtettebbé, explicittebbé teszi a kommunikátor a megnyilatkozást, vagyis növeli a nyelvileg kódolt információ mennyiségét.

A fordítási **explicitáció** fogalmát Vinay és Darbelnet ([1958] 1995) vezette be és a következőképpen határozták meg:

A stylistic translation technique which consists of making explicit in the target language what remains implicit in the source language because it is apparent from either the context or the situation. (Vinay és Darbelnet [1958] 1995: 342)

[Olyan stilisztikai fordítási technika, amelynek révén explicitté tesszük a célnyelven azt, ami a forrásnyelvben csak implicit formában található meg, mivel a kontextusból vagy a közlési helyzetből kikövetkeztethető.]²

² Saját fordításom.

Klaudy (2004: 72) alapján az explicitációt (és ellentétpárját, az implicitációt) átfogó „szuperkategóriáknak” tekinthetjük, mivel többféle átváltási művelet végrehajtásával is megvalósítható. Ilyen műveletek a lexikai konkretizálás, felbontás és betoldás, illetve a grammatikai konkretizálás, felbontás és betoldás. (Az implicitációt pedig a lexikai általánosítás, összevonás és kihagyás, illetve a grammatikai generalizálás, lesüllyesztés és kihagyás segítségével lehet megvalósítani.)

Klaudy (1999: 12–13) négy explicitációs kategóriát különböztet meg: (1) a nyelvrendszerek különbségei miatt végzett **kötelező explicitáció**; (2) a nyelvhasználati, szövegszerkezési különbségek miatt alkalmazott **fakultatív explicitáció**; (3) a forrásnyelvi és célnyelvi olvasók kulturális háttérismertei közötti különbségek áthidalását célzó **pragmatikai explicitáció**; illetve (4) Klaudy szerint a fenti okok egyikével sem indokolható, a fordítási tevékenység jellegéből, a fordító biztonságra törekvéséből következő **fordítás-specifikus explicitáció**.

Másodlagos kommunikációs helyzetben tehát pragmatikai explicitációt alkalmaz a fordító, hogy a célnyelvi olvasó kulturális háttérismereteinek hiányát kompenzálja. Robin (2013: 52) megfogalmazásában a pragmatikai explicitáció „fakultatív szövegszerkezési művelet, amelynek segítségével a másodlagos nyelvi közvetítő a kontextusból merítve törekszik a szöveg információs tartalmának és nyelvi explicitágának optimalizációjára, feldolgozhatóságának megkönnyítésére”. A pragmatikai explicitációs eljárások alkalmazásának eredménye a fordított szöveg megnövekedett explicitága lesz.

Az explicitágnak, ahogy láttuk, vannak nyelvi, nyelvhasználati és pragmatikai aspektusai, amelyek mindegyikével itt nem foglalkozhatom. Ebben a tanulmányban csak a pragmatikai okokból történő explicitáció eseteit vizsgálom. Jelen vizsgálat céljai érdekében az **explicitág** fogalmát a következőképpen fogom értelmezni: Egy adott fordítás abban az esetben explicitább, mint a forrásnyelvi szöveg (vagy a forrásnyelvi szöveg valamely másik fordítása), ha benne olyan kontextuális háttérfeltevések, illetve kontextuális implikációk is megjelennek explicit, vagyis nyelvileg kódolt formában, amelyeket a forrásnyelvi szöveg (vagy a forrásnyelvi szöveg valamely másik fordítása) csak implicit formában tartalmaz.

2. A *Dhammapada*

A buddhizmus Kambodzsában, Laoszban, Srí Lankán, Thaiföldön és Mianmarban (Burmában) domináns théraváda irányzatának szent iratait a *Tipitaka* (‘három kosár’) néven ismert, Páli Kánonként is emlegetett, három részből álló gyűjtemény tartalmazza, amelynek legteljesebb és legismertebb változata páli nyelven íródott. A mű születése az i.e. 5. sz. és i.e. 3. sz. közötti időszakra tehető (Fórizs 2012: 9). Ekkor az élőszóban megőrzött, hitelesnek tekintett tanításokat kánonba foglalták, és szintén élőszóban adták tovább, egészen az i.e. 1. századig, amikor Srí Lankán írásban is lejegyezték őket.

A *Dhammapada* versei a gyűjtemény második, *Szutta-pitaka* (‘Beszéd-kosara’) nevű részében található. E versek Buddha erkölcsi tanításainak alap-

gondolatait foglalják magukba, és az útját kereső ember személyes fejlődésének, tanulásának eszközeül szolgálnak. A műben 423 időmértékes vers szerepel huszonhat tematikus fejezetre osztva. A versek nagy része slóka-mértékes, két tizenhat szótagot számláló középmetszetes sorból (vagy négy darab nyolc szótagú sorból) álló párvers, amelyet meglehetősen lazán kezelnek a páli költészetben. Másik része még szabadabban kezelt, fordításokban gyakran négysoros formában visszaadott három vagy négy sorba osztott strófa (Vekerdi 1999: 168).

A théraváda hagyomány szerint a *Dhammapada* verseit maga Buddha mondta el, egy-egy eseményre reagálva. A valóságban azonban „nem tőle származnak, csupán az ő gondolatait tolmácsolják híven, esetleg egyik-másik konkrét kijelentését foglalják versbe” (Vekerdi 1999: 167). Vekerdi szerint ez már csak azért is valószínű, mivel Buddha hitelesnek tekintett beszédeiben nem találunk verseket.³ Másrészt a *Dhammapada* versei felbukkannak egyéb páli nyelvű szövegekben is, és „nem egy esetben szó szerint megtalálhatók egyéb, nem buddhista irodalmi művekben, pl. a szanszkrit nyelvű *Mahábhárata* eposzban vagy *Manu törvénykönyvében*” (Vekerdi 1999: 167). Keletkezésének pontos ideje így nem állapítható meg, annyi tudható csupán, hogy legkésőbb az i.e. 240 körül tartott zsinaton bekerült a kanonizált szövegek közé. Később, az i.sz. 5. században szintén páli nyelven íródott hozzá egy *Dhammapada-atthakathá* nevű magyarázószöveg, legendagyűjtemény, amely a versekhez egy-egy Buddha életéről szóló legendát kapcsol hozzá.

A *Dhammapada* kifejezés egy összetett alak, amelynek két alkotóeleme a ‘mentális jelenség(ek összessége)’, illetve ‘törvény’, ‘igazság’ vagy – buddhista értelmezésben – ‘tan’ jelentésű *dhamma* (v.ö. szanszkrit *dharma*)⁴, illetve a ‘láb’, ‘lépés’, ‘ösvény’, ‘út’ jelentésű *pada*. Ez utóbbinak, ahogyan Vekerdi (1999: 167) rámutat, létezik egy másik, ‘verssor’ jelentése is, azonban „az ‘út’ értelmezés mellett szól az, hogy magában a szövegben mindig ebben az értelemben áll a *pada* szó; ‘vers’ értelemben a *gáthá* szót használja a szöveg” (Vekerdi 1999: 167). *Dhammapada* tehát nagyjából annyit tesz: ‘a tan útja’.

3. A *Dhammapada* magyar fordításai

A *Dhammapadát* számos nyelvre lefordították már, angolul például tucatnyi változata is létezik. Magyar nyelven először 1994-ben Fórizs László páliból

³ Kérdés – ahogyan Tóth Zsuzsanna felhívta rá a figyelmem –, hogy a Buddha halála után századokkal lejegyzett kánon mely szövegei lennének „hitelesnek” tekinthetők, és milyen kritériumok alapján. Tény ugyanakkor, hogy a kánon tartalmaz verses részeket. Vagyis ha összességében a kánon hitelességét nem kérdőjelezzük meg, akkor nem mondhatunk bizonyosat arról, hogy a Buddha használt-e verses formákat vagy sem.

⁴ Bár a páli írásban nincs kis- és nagybetű, angolul és magyarul szokás azzal különbséget tenni a két jelentés (‘mentális jelenség’ illetve ‘törvény, tan’) között, hogy az előbbi jelentésben kisbetűvel, a második jelentésben nagybetűvel írják a szót. A páli terminusok formai és szemantikai jellemzőinek pontosítására vonatkozó megjegyzésekért szintén Tóth Zsuzsannának tartozom köszönettel.

készült prózai fordításában jelent meg *Az Erény útja* címmel. A fordító előszavában kifejti, hogy meg sem próbált formailag egységes szöveget létrehozni, annak ellenére, hogy a forrásszöveg viszonylag egységesnek tűnik bizonyos formai szempontok alapján. Elsődleges célja ehelyett a tartalom maradéktalan megőrzése volt. Ahogyan írja:

Világosan kell azonban látnunk, hogy a Dhammapada nem önmagáért való költészet, hanem költői szépséggel megfogalmazott tanítás. A fordító minden tőle telhetőt megtett, hogy a szövegek emelkedett mondanivalóját, szakrális tartalmát a lehető legnagyobb hűséggel visszateremtse. (Fórizs 2012: 10)

1998-ban jelent meg Oborny Bea és Szendrő Csaba magyar változata, amely Juan Mascaró angol fordítása alapján készült *A Törvény útja* címmel. Előszavából megtudjuk, hogy e fordítás a gördülékenységre és érthetőségre törekedett annak érdekében, hogy a mindennapi használatra alkalmassá váljon.

Ezt 1999-ben követte Vekerdi József szintén a páli eredetiből készített *A Tan ösvénye* című, a tartalom mellett a költői formára is hangsúlyt helyező fordítása. Fordításában kötöttebben kezeli az adott versformákat annak érdekében, hogy a ritmus érzékelhetőbb legyen (Vekerdi 1999: 168). Fórizs prózai fordításával összehasonlítva a sajátját a következőt írja:

Fórizs célja az eredeti szöveg terminológiájának, filozófiai fogalmainak minél hívebb visszaadása, éppen ezért lemond a verses formáról. Mi fordításunkban – az eredeti gondolatok minél világosabb tolmácsolása mellett – a versek költői szépségét is igyekeztünk érzékeltetni. (Vekerdi 1999: 168)

Vekerdi fordítása a 423 vers mellett a *Dhammapada-atthakathá* szövegeinek egy jelentős részét is magába foglalja

A három magyar fordítás közül tehát kettő az eredeti páli nyelvű forrásszövegből (illetve valamelyik páli nyelvű változattól) készült, egy pedig egy angol nyelvű közvetítő szövegből. Kettő prózai, egy pedig költői szöveg, amely a tartalom mellett a szöveg költői szépségének megőrzését is célul tűzte ki. A két prózai szöveg közötti különbség – a forrásnyelvi szövegek különbözősége mellett – a következőkben foglalható össze. Fórizs változata (*Az Erény útja*) a tartalmi hűséget helyezi előtérbe, vagyis tartalmi szempontból forrásszöveg-orientált fordításnak tekinthető. Oborny és Szendrő fordításának (*A Törvény útja*) legfontosabb célkitűzése ellenben egy jól olvasható és érthető szöveg létrehozása volt, vagyis a célnyelvi olvasóra fókuszáló fordítás tipikus esetének tekinthető, amely egyértelműen nem szemantikai, hanem pragmatikai szinten igyekszik újjáteremteni a forrásszöveget. A harmadik, Vekerdi verses szöveg-változata (*A Tan ösvénye*) formai értelemben erősen forrásszöveg-orientált, amennyiben részben a formai hűséget, a versmérték megőrzését is célként tűzi ki. Eközben tartalmi szempontból az értelmezhetőséget szem előtt tartó fordításnak ígérkezik.

A fordítások hasonlóságait és különbözőségeit az 1. táblázat foglalja össze:

1. táblázat

A magyar fordítások hasonlóságai és különbözőségei

	AZ ERÉNY ÚTJA	A TÖRVÉNY ÚTJA	A TAN ÖSVÉNYE
FORRÁSNYELV	páli	angol	páli
FORMA	próza	próza	metrikus vers
FORDÍTÁS ELSŐDLEGES CÉLJA	maradéktalan tartalmi hűség	gördülékenység, érthetőség	tartalmi világosság, költői szépség

4. A vizsgálat célkitűzése

E három fordítást a fentiek alapján a következő alapvető szempontok szerint vehetnénk össze egymással: vizsgálhatjuk, hogy milyen eltolódások mutathatók ki az egyes szövegekben egymáshoz és a forrásszöveg(ek)hez képest a forrásnyelv, a prózai vagy verses forma, illetve a fordítás célja közötti különbségeknek köszönhetően.

Jelen tanulmány ennél szerényebb célt tűz ki célul. Csak azt vizsgálom, hogy a fordítások elsődleges célkitűzése (illetve részben a formai megkötések) által okozott orientációs különbségek milyen tartalmi eltolódásokat okoztak a szövegekben egymáshoz képest. Amikor a fordítás célját meghatározták a fordítók, valójában arról döntöttek, hogy milyen módon törekszenek a fordítás relevanciáját biztosítani. A három magyar változat fordítói különböző utakat választottak. Az alapvető különbséget abban lehet közöttük megragadni, hogy különböző módon közelítik meg a célnyelvi szöveg értelmezhetőségét és olvashatóságát, vagyis relevanciáját. Ha feltesszük, hogy mindegyik fordító igyekezett minél pontosabban visszaadni az eredeti szöveg üzenetét, azaz megőrizni az eredeti által közvetített kontextuális hatásokat – hiszen egy szakrális szöveg esetében ez alapvető elvárás –, akkor különbséget leginkább abban várhatunk közöttük, hogy ehhez mennyi segítséget nyújtanak a célnyelvi olvasónak. Segítséget pedig úgy tudnak nyújtani, ha a hiányzó háttérfeltevéseket vagy a segítségükkel a szövegből nyerhető következtetéseket – kontextuális implikációkat – nyelvi kódolt formában az olvasó rendelkezésére bocsátják, vagyis ha kifejtik, explicitálják azokat.

A fordítások előszavai alapján Fórizs a szöveg üzenetének minél teljesebb megőrzését, vagyis a kontextuális hatások maximalizálását tűzte ki alapvető célul, Oborny és Szendrő pedig a feldolgozási erőfeszítés mértékének ésszerű szinten tartását. Mivel másodlagos kommunikációs helyzetben mindkét cél elérése a szöveg explicitiségének növelése révén lehetséges, feltételezhető, hogy mind *A Törvény útja*, mind *Az Erény útja* explicitebb a páli nyelvű eredetinel. A harmadik fordító, Vekérdi egyrészt tartalmi világosságra, vagyis a feldolgozási erőfeszítés mértékének optimalizálására törekszik, ami az explicitáció irányába mutat, másrészt azonban a magára vállalt formai megkötések miatt szövege bizonyosan nem lehet jelentősen explicitebb az eredetinel, így arra számíthatunk, hogy *A Tan ösvénye* kevésbé explicit, mint a másik két fordítás.

E tanulmányban a *Dhammapada* három magyar fordítását az eredetivel összevetve azt vizsgálom tehát, hogy a három szöveget létrehozó fordítók által választott három különböző fordítói megközelítésmódnak milyen következményei vannak a fordítások explicitésége tekintetében.

5. Összevetés

Az alábbiakban néhány jellemzőnek ítélt verset vizsgálok meg közelebbről. Minden versnek közlöm az eredeti páli változatát Ānandajoti (2017) alapján, majd a vers nyelvi jelentésének tisztázása érdekében Ānandajoti (2017) – többé-kevésbé – interlineáris angol fordítását, illetve a Digital Library and Museum of Buddhist Studies szószerinti angol fordítását. (A sortörések a források által alkalmazott módon jelennek meg.) Ezt követi minden esetben a három magyar változatot tartalmazó táblázat.

1. vers: Manopubbaṅgamā dhammā, manoseṭṭhā manomayā,
manasā ce paduṭṭhena bhāsati vā karoti vā,
tato naṃ dukkham-anveti cakkam va vahato padaṃ.

Mind precedes thoughts, mind is their chief, (their quality is) made by mind,
if with a base mind one speaks or acts,
through that suffering follows him like a wheel (follows) the ox's foot.

All mental phenomena are preceded by mind,
Mind is their master, they are produced by mind.
If somebody speaks or acts
With a corrupted mind,
Hence suffering follows him,
Like the wheel the foot of the bearing animal.

2. táblázat

A Dhammapada 1. versének magyar fordításai

AZ ERÉNY ÚTJA	A TÖRVÉNY ÚTJA	A TAN ÖSVÉNYE
A szív irányítja a dhammákat, felettük áll, azok belőle származnak. A gonosz szívvel cselekvő, gonoszán beszélő embert úgy követi a szenvedés, mint kocsi elé fogott ökröt a kerék.	Ami ma vagy, tegnapi gondolataidból ered, és amit most gondolsz, holnap életedet formálja. Életünk az elménk teremtménye. Ha az ember tisztátalan elmével szól vagy cselekszik, a szenvedés úgy követi, mint a kocsi fogott igásállatot a kerék.	A szándék minden dolognak az indítéka, lényege. Azt, aki gonosz szándékkal teszi tettét, szólja szavát, nyomom követi szenvedés, mint igavonót a kerék.

Fórizs változata (*Az Erény útja*) az eredeti pontos fordítása. (A buddhista hagyományban máshol is van példa a *manas* ‘elme’ szó *szív* formában történő fordítására.) A *dhammā* (‘mentális jelenségek’) kifejezést átemeli az eredetiből, vagyis idegenítő megoldást alkalmaz. A „szív irányítja a dhammákat” részt egy rövid jegyzetben magyarázza: „A kifejezés a szándék és következmény közötti mély összefüggésre utal.” (Fórizs 1994/2012: 19).

Oborny és Szendrő fordítása (*A Törvény útja*) az eredeti páli vers első sorát két mondattal adja vissza, amelyeknek szemantikai tartalma nem azonos az eredetivel, hanem annak egyfajta értelmezését adják: lehetséges kontextuális implikációkat fejtenek ki.

Vekerdi szövege (*A Tan ösvénye*) némileg még tömörebb is, mint az eredeti: a *manoseṭṭhā* (‘az elme a legkiválóbb’) kifejezést semmilyen formában nem őrzi meg, kihagyja. A kihagyás azonban nem a versmérték megőrzése miatt történt, mivel Vekerdi fordítása itt nagyrészt szabálytalan ritmusú⁵.

7. vers: Subhānupassim viharantaṃ, indriyesu asaṃvutaṃ,
bhojanamhi amattaññuṃ, kusītaṃ hīnavīriyaṃ –
taṃ ve pasahati Māro vāto rukkhaṃ va dubbalaṃ.

Living contemplating what is pleasant, uncontrolled in sense faculties,
not knowing the limit in food, indolent, low in energy –
Māra surely overthrows that one, like wind (overthrows) a weak tree.

The person, who lives contemplating pleasant things, who is not
restrained in senses,
Who does not know moderation in food, who is indolent and of poor
effort,
Mara will overcome him, as wind a weak tree.

3. táblázat

A Dhammapada 7. versének magyar fordításai

AZ ERÉNY ÚTJA	A TÖRVÉNY ÚTJA	A TAN ÖSVÉNYE
Ha az élvezeteknek él, nem ellenőrzi az érzékeit, mértéktelen az evésben, lusta és erőtlen, akkor a Kísértő biztosan legyőzi, ahogyan a szél is ledönti a gyenge fát.	Aki a gyönyörökért él, kinek lelke nem ismeri az összhangot, s még étkezésére sem fordít gondot, aki állhatatlan, és nincs erényekkel felvértezve, azt Mára és az önző szeszélyek hajtják, mint ahogy a gyenge fát tépázza a szél.	Aki csak a gyönyört nézi, nem fékezi érzékeit, az evésben mértéktelen, hanyag és gyenge jellemű, azt ledönti a Kísértő, mint korhadó fát a szélvihar.

⁵ A versmértékre vonatkozó észrevételekért köszönetem fejezem ki Bakaja Zoltánnak.

Az Erény útja és *A Tan ösvénye* között itt nincs lényegi különbség nyelvi kifejtettség tekintetében. A *Mára* nevet honosító megoldást alkalmazva mindkettő behelyettesíti a *Kísértő* kifejezéssel, vagyis explicitálnak egy enciklopédikus háttérfeltevést. *A Törvény útja* idegenítő megoldással élve megőrzi a *Kísértő*, *Mára* nevét, ugyanakkor magyarázatképpen betold egy *Mára* által uralt jelenségekre utaló részt, vagyis szintén explicitál egy háttérfeltevést. Érdekes megjegyezni, hogy bár nem magában a szövegben, hanem jegyzet formájában, de Fórizs és Vekerdí is fűz magyarázatot a *Kísértő* kifejezéshez:

A *Kísértő*: *Mára*, megszemélyesített értelemben ‘Az Érzéki Birodalom Ura,’ aki a vágyak hajszolására igyekszik rávenni minden élő, és így azok vágyaik által legyőzve a születés és halál körforgásában maradnak. (Fórizs 1994/2012: 19)

Kísértő: *Mára*, a buddhizmus ördöge. (Vekerdí 1999: 171)

9. vers: Anikkasāvo kāsāvaṃ yo vatthaṃ paridahessati,
apeto damasaccena na so kāsāvaṃ-arahati.

The one who, while still impure, would wear the renunciant’s robe,
unendowed with restraint and truth, is not worthy of the renunciant’s
robe.

Who is not rid of defilement, and will wear a yellow robe,
Devoid of restraint and truth, he does not deserve a yellow robe.

4. táblázat.

A Dhammapada 9. versének magyar fordításai

AZ ERÉNY ÚTJA	A TÖRVÉNY ÚTJA	A TAN ÖSVÉNYE
Aki úgy veszi magára a szerzetesek sárga ruháját, hogy előtte nem tisztul meg a bűntől, akiből hiányzik a mértékletesség és az igazság, az méltatlan a sárga ruhára.	Aki tisztátalan lélekkel ölti magára a szerzetesek sárga köntösét, belső összhang és az igazság ismerete nélkül, az méltatlan a szent ruhára.	Ha sárga köntöst öltött fel, de vétkét nem vetkőzte le, hamisság s indulat rabja, nem érdemli meg e ruhát.

A páli *kāsāvaṃ yo vatthaṃ* kifejezés szó szerinti jelentése: ‘azt a sárga ruhát’. *A Tan ösvénye* a legszikárabb fordítás: nem magyarázza a *sárga köntös* kifejezés jelentését, miközben a másik két fordítás egy háttérfeltevést explicitálva megteszi ezt. Vekerdí is érzi azonban, hogy itt valószínűleg segítségre szorul az olvasó, ezért az érthetőség kedvéért rövid megjegyzést fűz a vershez: „Sárga köntös: a buddhista szerzetesek narancssárga köntöst viseltek” (Vekerdí 1999: 171).

38. vers: Anavaṭṭhitacittassa, Saddhammaṃ avijānato,
pariplavapasādassa, paññā na paripūراتي.

For the one with unsettled mind, who does not know the True Dhamma,
whose confidence is wavering, wisdom is unfulfilled.

The wisdom of a person, whose mind is unsteady, who does not understand the True Dharma and whose confidence is wavering will not become perfect.

5. táblázat

A Dhammapada 38. versének magyar fordításai

AZ ERÉNY ÚTJA	A TÖRVÉNY ÚTJA	A TAN ÖSVÉNYE
A Törvény nem táruhat fel, amíg az elme ingatag; A megismerés nem teljes, amíg a Csend el-elszakad.	Kinek elméje állhatatlan, aki nem látja az igazság útját, kinek hite és békéje ingatag, soha nem ismeri meg a bölcesség teljességét.	A gondolatain nem úr, az Igaz Tant nem ismerő, hitében ingatag férfi a bölcességhez nem jut el.

A Tan ösvénye lényegében megőrzi az eredeti szöveg szemantikai tartalmát, eltekintve az *anavaṭṭhitacitta* (‘ingatag elméjű’) kifejezéstől, amelyet értelmezve fordít. *A Törvény útja* itt nem explicitál, hacsak a *pasāda* (‘bizonyosság’, ‘hit’) kifejezés „hite és békéje” alakban történő fordítását nem tekintjük annak. A második sor fordításában *Az Erény útja* a „Csend el-elszakad” fordulatot alkalmazza. Ezt egy lehetséges kontextuális implikációnak tekinthetjük, amelyet talán azért használt a fordító, mert úgy érezte, ez a megoldás nagyobb interpretációs hasonlóságot eredményez az eredetivel. Ugyanakkor homályosabb is, vagyis nagyobb mértékű feldolgozási erőfeszítést igénylő megoldás, mint a másik két szövegé. Ezt ellensúlyozandó Fórizs jegyzetben magyarázza a *Csend* kifejezés jelentését: „A ‘csend’ itt a meditációból eredően összeszedett, nyugodt, elcsendesült elmére utal” (Fórizs 1994/2012: 28).

44. vers: Ko imaṃ paṭhavim vicessati
yamalokaṅ-ca imaṃ sadevakaṃ?
Ko dhammapadaṃ sudesitaṃ
kusalo puppham-ivappacessati?

Who will know this earth
and the lower realm, together with the gods?
Who (will reflect) on the well-taught verse of Dhamma
as a good man reflects on a flower?

Who will investigate this earth and this Yama's world with its deities?
Who will understand this well taught Dharma-verse, as a skilful person picks flowers?

6. táblázat

A Dhammapada 44. versének magyar fordításai

AZ ERÉNY ÚTJA	A TÖRVÉNY ÚTJA	A TAN ÖSVÉNYE
Ki fogja legyőzni ezt a világot, a halál birodalmát, és az istenekét? Ki fogja jó kertészként az erény igaz módon felmutatott útját választani?	Ki hódítja meg e világot, s az istenek világát, és Jama világát, a halált és fájdalmat? Ki találja meg a Dhammapadát, a Tökéletesség tiszta útját, mint ahogy a virágot kereső ember a legszebb virágot találja meg?	Ki fogja legyőzni a földet és a halál birodalmát és az eget? A Tan ösvényét ki találja meg, akár a virágot a fürge szem?

A Törvény útja, akárcsak a 7. versben, ismét idegenít és ugyanakkor explicitál: a *yamalokañ* ('Jama világát') szó fordításakor átemeli *Jama* nevét, és egyúttal a releváns enciklopédikus háttérfeltevést („a halált és fájdalmat”) betoldva explicitál. A másik két szöveg a *Jama* nevet elhagyva, csupán az enciklopédikus háttérfeltevést explicitálva fordítja e szót. A vers második mondatának fordításában a *Dhammapada* kifejezéssel kapcsolatban hasonló különbséget figyelhetünk meg: *A Törvény útja* idegenít és explicitál, *Az Erény útja* „az erény igaz módon felmutatott útja” formában explicitál, miközben Vekkerdi szövege pontosan visszaadja a szó szemantikai tartalmát. További különbség – eltekintve a Fórizs által elég ügyetlenül megszerkesztett hasonlattól –, hogy Fórizs ehhez a vershez is ad jegyzetet: „A világunk a halál birodalma: semmi, amit tapasztalunk és tapasztalhatunk nem kerülheti el a halált; ez ránk éppúgy igaz, mint az isteni (mennyei) és pokoli születésben részesültekben (sic)” (Fórizs 1994/2012: 32).

46. vers: Phenūpamaṃ kāyam-imāṃ viditvā,
marīcidhammaṃ abhisambudhāno,
chetvāna Mārassa papupphakāni,
adassanaṃ Maccurājassa gacche.

Knowing that this body is just like froth,
understanding it has the nature of a mirage,
cutting off Māra's flower-tipped (arrows),
one should go beyond the King of Death's sight.

Having understood that this body is like foam, having realized its mirage-like nature,

having cut off Mara's flower-tipped arrows, one should make himself invisible to the King of Death.

7. táblázat

A Dhammapada 46. versének magyar fordításai

AZ ERÉNY ÚTJA	A TÖRVÉNY ÚTJA	A TAN ÖSVÉNYE
Amint ráébredt, buborék a teste, és csak délibábtermészet az övé, a vágy minden virágszárát kitépte, a Halál Királya nem lel rá többé.	Aki tudja, hogy teste a hullám tajtéka, a délibáb árnyéka, az eltöri Mára éles nyilait, melyeket az érzéki szenvedélyek rózsái rejtnek, azt nem látja meg a Halál Királya, az továbbmegy és követi az utat.	Ha ráébred, hogy buborék a teste, csak délibáb, szétfosló, üres árnyék, szétszórja Mára virág-nyilait mind, s Halálkirálynak szeme nem talál rá.

A *Mārassa papupphakāni* ('Mára virághegyű nyilai') kifejezést Vekerdi gyakorlatilag szó szerint fordítja, vagyis nem explicitál, nem nyújt segítséget az értelmezéshez. Oborny és Szendrő némiképp módosítják és egy magyarázó résszel („melyeket az érzéki szenvedélyek rózsái rejtnek”) is kiegészítik az eredeti metaforát (bár kétséges, hogy az explicitáció ezen formája valóban segíti-e az értelmezést). A vers utolsó sorához is kiegészítést fűznek, amelyben egy lehetséges kontextuális implikációt explicitálnak. Fórizs *Mára* nevét elhagyja, és átalakítja a metaforát, amely ebben a formában feltehetőleg jobban értelmezhetővé válik a magyar olvasó számára. Emellett – szokásához híven – jegyzetben magyarázza a vers tartalmát:

A vágyakozásból és ragaszkodásból eredő tettek az érzékek, a halál birodalmának részei. A megvilágosodott tetteiben nincs vágyakozás és ragaszkodás – túllép a halálon, és 'oda megy, ahova a Halál Királya nem lát.' A Haláltalan a Nibbána egyik szinonímája. A virágok Mára virágai, akire a szövegek gyakran a 'Halál Birodalmának Ura' néven utalnak. (Fórizs 1994/2012: 32)

60. vers: Dīghā jāgarato ratti, dīghaṃ santassa yojanaṃ,
dīgho bālānaṃ saṃsāro Saddhammaṃ avijānataṃ.

Long is the night for one awake, long is a league for one tired,
long is the round of births and deaths for fools who know not True
Dhamma.

Long is the night for a wakeful; long is a yojana for a tired.
Long is the *Samsara* for the fools who do not know the true Dharma.

8. táblázat

A Dhammapada 60. versének magyar fordításai

AZ ERÉNY ÚTJA	A TÖRVÉNY ÚTJA	A TAN ÖSVÉNYE
A virrasztónak hosszú az éjszaka, a fáradt vándornak hosszú a jódszana, az igaz Törvényt nem ismerő balgának hosszú a szamszára.	Milyen hosszú az éjszaka az örnek, milyen hosszú az út a megfáradottnak, milyen hosszú az életek sorának halálba torkolló vándorlása a bolondnak, aki nem találja az utat!	Álmatlannak hosszú az éj, a fáradtnak hosszú az út, hosszú Lét sújtja azt, aki az Igaz Tant nem ismeri.

Fórizs idegenítő megoldással élve *jódszana* és *szamszára* alakban fordítja a *yojana* ('kb. 10–11 km-es távolság') és *samsāra* ('örök vándorlás') kifejezéseket, de magyarázatot nem fűz hozzájuk a szövegben, hanem – ahogy megszoktuk már tőle – jegyzetben ad segítséget az értelmezéshez:

jódszana · yojana

Régi hosszsmérték. India különböző vidékein néhány kilométer és néhány tucat kilométer közötti távolságot jelenthetett.

szamszára · samsāra

Továbbblétesülés, újrászületés, a függő keletkezés világában való vég nélküli bolyongás. (Fórizs 1994/2012: 37)

Oborny és Szendrő, illetve Vekerdi *az út* kifejezéssel generalizálva fordítja a *yojana* szó jelentését, vagyis itt feláldozzák az eredeti interpretáció egy részét a feldolgozási erőfeszítés mértékének csökkentése oltárán.

A *samsāra* szó jelentését *A Törvény útja* „az életek sorának halálba torkolló vándorlása” fordulattal explicitálja, míg Vekerdi nagy kezdőbetűt használva jelzi, hogy az általa alkalmazott *Lét* kifejezésnek itt nem a hétköznapi jelentésére kell gondolnunk, de a biztonság kedvéért azért egy jegyzetben magyarázatot is fűz a szóhoz: „Lét: szanszára, az újjászületésnek sorozata, „lélekvándorlás” (Vekerdi 1999: 171).

85. vers: Appakā te manussesu ye janā pāragāmino,
athāyaṃ itarā pajā tīram-evānudhāvati.

Amongst humans few people go beyond,
the rest of the people run down the bank.

Few are those amongst people, who have gone to the other shore.
And these other people just follow this shore.

9. táblázat

A Dhammapada 85. versének magyar fordításai

AZ ERÉNY ÚTJA	A TÖRVÉNY ÚTJA	A TAN ÖSVÉNYE
Az emberek közül csak kevesen érik el a túlsó partot, a legtöbben ezen a parton szaladgálnak fel-alá anélkül, hogy bármit is találnának.	Kevesen kelnek át az idő folyóján, hogy elérjék a Nirvánát. A többség az innenső parton futkos föl- és alá.	E világból a túlpartra igen kevesen jutnak el; legtöbben innenső parton szaladgálnak fel és alá.

Az Erény útja szó szerint adja vissza a vers első sorának szemantikai tartalmát. *A Törvény útja* betoldott részekkel segíti a *pāragāmino* ('a másik partra átkelt') kifejezés értelmezését. Explicitálja egyrészt a *part* metaforáját („az idő folyóján”), másrészt pedig az átkelés célját is: „hogy elérjék a Nirvánát”. Ugyanezt *Az Erény útja* szokás szerint egy jegyzettel oldja meg:

a túlsó partot · pāragāmino

A Buddha gyakran hasonlította a Nibbána megvalósítására való törekvést a vízen való átkeléshez. (Fórizs 1994/2012: 42)

Ugyanakkor a vers második sorának fordítását nem jegyzettel, hanem egy magyarázó betoldással („anélkül, hogy bármit is találnának”) egészíti ki Fórizs. (Ezt feltehetőleg csak azért teszi, hogy meglegyen a négy sor a versben.)

A Tan ösvénye egyetlen ponton tér el az eredetitől: a *manussesu* ('az emberek között') szót „e világból” alakban magyarítja, aminek célja feltehetőleg az, hogy megkönnyítse a *tūlpart* metaforikus értelmezését.

87. vers: Kaṇhaṃ dhammaṃ vippahāya, sukkaṃ bhāvētha paṇḍito,
okā anokaṃ āgamma; viveke yattha dūramaṃ.

Having abandoned the dark state, the wise one should develop the bright,
having gone forth to homelessness from home; in solitude, where it is hard to delight.

Having abandoned the bad states let the wise man develop the good states.

Having come from the house into houselessness, into solitude, which is not fit for pleasures.

10. táblázat

A Dhammapada 87. versének magyar fordításai

AZ ERÉNY ÚTJA	A TÖRVÉNY ÚTJA	A TAN ÖSVÉNYE
A bölcs hagyja el a sötétséget és lépjen az Erény útjára! Hátrahagyván otthonát távozzék az otthontalanságba, a magányba, melyet oly nehéz szeretni!	Elhagyva a sötétség útját, követve a világosság útját, a bölcs váljon meg a családi élettől, és kezdjen szabad életet.	Elhagyja a sötét törvényt, tiszta törvényt követ a bölcs. Hajléktalan magányában él, odahagyja otthonát.

Az Erény útja a vers első sorának *sukkam bhāvētha (dhammam)* ('a tiszta, világos utat kövesse') kifejezését – talán nem nagyon meglepő módon – a „lépjen az Erény útjára” alakban adja vissza, a *sukka* jelző jelentését kontextuálisan értelmezve. A másik két fordítás itt megőrzi az eredeti szemantikai tartalmát.

A második sorban az *okā anokam āgamma* ('otthonból az otthontalanságba távozva') kifejezést *A Törvény útja* értelmezve, egy lehetséges implikációt explicitálva fordítja: „váljon meg a családi élettől, és kezdjen szabad életet”. Ugyanakkor valamiért kihagyja a *viveke yattha dūramam* ('magányban, ahol nincs öröm') kifejezés fordítását, vagyis csökkenti a nyelvileg kódolt információ mennyiségét. Ezzel egyrészt lehetetlenné teszi az eredetivel való teljes interpretációs hasonlóságot, másrészt viszont csökkenti a feldolgozáshoz szükséges erőfeszítés mértékét. E kifejezés jelentésének egy része *A Tan ösvényéből* is hiányzik, feltehetőleg azért, mert nem sikerült Vekerdinek a szótagszámra vonatkozó korlátozás mellett is megfelelő megoldást találnia. *Az Erény útja* pontosan követi az eredetit, és egy jegyzettel is segíti az értelmezést:

távozzék az otthontalanságba · anokamāgamma

Hagyományos szóhasználat, amikor valaki lemond a világi élet céljairól, elhagyja otthonát, és a szerzetesi életet választja, ezzel 'az otthontalanságba távozik.' (Fórizs 1994/2012: 42)

221. vers: Kodham jahe, vippajaheyya mānam,
saṃyojanam sabbam-atikkameyya,
tam nāmarūpasmim asajjamānam,
akiñcanam nānupatanti dukkhā.

One should abandon anger, one should abandon conceit,
one should overcome every fetter,
without clinging to mind and bodily form,
sufferings never do befall the one having no possessions.

Renounce anger; abandon pride.
Overcome all fetters.

The one, who is not attached to mind and body,
and has nothing, is not followed by suffering.

11. táblázat

A Dhammapada 221. versének magyar fordításai

AZ ERÉNY ÚTJA	A TÖRVÉNY ÚTJA	A TAN ÖSVÉNYE
Hagyjon hátra haragot, büszkeséget! Szabaduljon meg az összes bilincstől! A név-formához hozzá nem tapadva nem köti semmi: nincs több szenvedése.	Győzd le haragod, add fel büszkeséged. Nem érheti szenvedés azt, akit semmi sem béklyózik, akinek semmije sincs.	Felejtse el a haragot s a gőgöt, szakítsa széjjel valamennyi kapcsát, névvel s alakokkal semmit se törődjön, s ha semmije sincs, bánata se lesz több.

Az Erény útja szó szerint, *név-forma* összetett alakban, idegenítve fordítja a *nā-marūpa* ('név-anyagi forma') összetételt. *A Tan ösvénye* felbontja az összetételt, és ezáltal talán valamivel könnyebben értelmezhetővé teszi. *A Törvény útja* pedig teljesen kihagyja a terminust, és így nem teszi lehetővé az eredeti interpretáció kidolgozását, amivel csökkenti a szövegrész relevanciáját. Ugyanakkor megkíméli az olvasót a furcsa, idegenszerű fordulat értelmezésétől, vagyis a feldolgozási erőfeszítés mértékének csökkentése révén törekszik a relevancia növelésére. A legnagyobb mértékű feldolgozási erőfeszítést feltehetően *Az Erény útja* által alkalmazott megoldás igényli, azonban Fórizs itt is jegyzetben explicitálja a szükséges háttérfeltevéseket:

név-forma · nāma-rūpa

A létezés mentális ('név') és testi ('forma') elemeinek hagyományos neve.

tapadás · asmim-asajjamāna

A 'tapadás' a tévhitből eredő én-azonosulásra utal. 'A név-formához hozzá nem tapadva,' vagyis a név-formát nem látja úgy, hogy 'én ez vagyok, ez az enyém, ez hozzám tartozik.' (Fórizs 1994/2012: 94)

254. vers: Ākāse va padaṃ natthi, samaṇo natthi bāhire,
papañcābhiratā pajā, nippapañcā Tathāgatā.

There is no footprint in the sky, there is no ascetic on the outside,
folk greatly delight in impediments, the Realised Ones are free of
impediments.

There are no tracks in the sky. There is not a true monk outside of
this teaching.

Mankind delights in obsession. The Buddhas are free of obsession.

12. táblázat

A Dhammapada 254. versének magyar fordításai

AZ ERÉNY ÚTJA	A TÖRVÉNY ÚTJA	A TAN ÖSVÉNYE
Nincs út az ūrben, kívül nincs remete; sokan a világ hívságaiban lelik örömüket, a Beérkezettek megszabadultak a hiábalóságoktól.	Az éghez nem vezet út. A szerzetesnek önmagában kell megtalálnia az utat. Míg a világ a gyönyörökkel játszik, melyek akadályok az úton, a Tathagaták, a „beérkezettek” átkeltek az idő folyóján, és legyőzték a világot.	A levegőben nincs ösvény, nincs külvilágban szerzetes, a Beérkezettekben nincs a dolgokhoz ragaszkodás.

Fórizs és Vekerdi fordítása szorosan követi az eredeti szöveg első sorát, köztük itt nincs lényegi különbség. Fórizs szövegéből ezúttal sem hiányzik a magyarázó jegyzet, amely lehetővé teszi az eredeti interpretáció kidolgozását:

kívül nincs remete · samaṇo natthi bāhire

A hagyományos értelmezés szerint, a ‘remete’ itt a világról való lemondó élet célját megvalósított személyekre utal. A DN 16 szuttában a Buddha kifejti, hogy azokban a közösségekben, ahol a Nemes Nyolcérű Ösvényt nem gyakorolják, nincsenek megvilágosodott remeték, vagy szerzetesek.

Ugyanakkor arra is figyelmeztet a vers, hogy ne hagyjuk, hogy a költői képek és metaforák (v. 175 „A Napúton át a téren”) félrevezessenek minket. Ne úgy gondoljunk a Nibbánára, mint ahová kocsival, vagy akár égi járművel el lehetne jutni. Hiába szállnánk be egy ilyen járműbe, és vitetnénk bárhová magunkat, a saját bőrünkől nem tudnánk kibújni (kívül nincs remete). A Nibbánába nem vezet kívül („a téren át”) út. A megvilágosodás útja belső út, amit mindenkinek magának kell végigjárnia, s ehhez mindenkinek önmagát kell legyőznie. (jegyzet, Fórizs 1994/2012: 99)

Oborny és Szendrő értelmezve fordítanak: a *samaṇo natthi bāhire* (‘kívül nincs szerzetes’) kifejezést egy kontextuálisan implikált feltevéssel helyettesítik, explicitálják: „A szerzetesnek önmagában kell megtalálnia az utat”.

Az eredeti szöveg második sora szembeállítja egymással az átlagembereket és a beérkezetteket. A sor elejét Vekerdi kihagyja, ami által lehetetlenné válik a teljes interpretációs hasonlóság. Oborny és Szendrő a *papañcābhiratā pajā* (‘a szenvedélyekben, akadályokban örömüket lelő emberek’) kifejezés jelentését a következő két tagmondatban teljesen kibontják, explicitálják. A sor második felének fordításakor átemelnek egy buddhista terminust, a *Tathagata* szót (helyesen: *Tathāgata*), amelyet – értelmezését segítve – rögtön magyar megfelelője követi. A *Tathāgatā* kifejezés előtt álló *nippapañcā* (‘szenvedélyektől, világi hívságoktól mentes’) predikatív melléknév jelentését „átkeltek az idő folyóján, és legyőzték a világot” alakban, vagyis szintén két értelmező, lehetséges kontextuális implikációkat explicitáló tagmondatokkal adják vissza, ami által viszont el-

vész az eredetiben meglévő szembeállítás. Ebből a szempontból Fórizs szövege a legpontosabb, amely – miközben a *papañcā* (‘szétszórtság’, ‘világi hívságok’, esetleg ‘szenvedélyek’) szó jelentését a „a világ hívságai” alakban explicitálja – egyértelműen megőrzi ezt a szembeállítást.

277. vers: Sabbe saṅkhārā aniccā ti, yadā paññāya passati,
atha nibbindatī dukkhe – esa maggo visuddhiyā.

All conditions are impermanent, when one sees this with wisdom,
then one grows tired of suffering – this is the path to purity.

When one perceives with wisdom that all conditioned things are im-
permanent,
then one turns away from suffering. This is the path of purification.

13. táblázat

A Dhammapada 277. versének magyar fordításai

AZ ERÉNY ÚTJA	A TÖRVÉNY ÚTJA	A TAN ÖSVÉNYE
Egyetlen összetevő sem örök. Miután a Megismerésben meglátja ezt, nem érinti többé a szenvedés. Ez a megtisztulás útja.	„Minden mulandó.” Aki belátja ezt, túljut a szenvedésen. Íme a tiszta út.	A létezők mind mulandók. Aki ezt látja, elfordul a szenvedés világától. A megtisztulás útja ez.

A Törvény útja a *sabbe saṅkhārā aniccā* (‘minden jelenség mulandó’, ‘minden feltételes létező mulandó’) kifejezést egyszerűsítve, a könnyen értelmezhető „minden mulandó” alakban fordítja, nem próbálja megőrizni a *saṅkhāra* terminus pontos jelentését. Ezzel csökkenti a feldolgozási erőfeszítés mértékét, ugyanakkor persze az interpretációs hasonlóságot is. *A Tan ösvénye* megoldása könnyen értelmezhető, miközben egyúttal némi idegenszerűséget is lehet érezni „a létezők mind mulandók” fordulatban. *Az Erény útja* a sokkal kevésbé áttetsző *összetevő* szóval fordítja a *saṅkhārā* (‘összetett létezők’, ‘feltételekhez kötött létezők’) kifejezést, amelyhez jegyzetben fűz magyarázatot. Itt Vekerdí is jegyzet segítségével próbálja a fordításban elveszített fogalmi pontosságot megőrizni.

összetevő · saṅkhārā

Minden dolog keletkezése feltételektől, összetevőktől függ, melyek állandótlanak. (Fórizs 1994/2012: 111)

Létező szóval (sic!) adtuk vissza a *saṅkhāra* „lét-csira”, „lét indítéka” fogalmat. (Vekerdí 1999: 171)

370. vers: Pañca chinde, pañca jahe, pañca cuttari bhāvaye,
pañca saṅgātigo bhikkhu oghatiṇṇo ti vuccati.

One should cut off five, one should abandon five, one should cultivate five more,
the monastic who surmounts five attachments is called a flood-crosser.

Cut off five things, abandon five, five further cultivate.
The monk who has overcome five attachments is called the one who has crossed over the flood.

14. táblázat

A Dhammapada 370. versének magyar fordításai

AZ ERÉNY ÚTJA	A TÖRVÉNY ÚTJA	A TAN ÖSVÉNYE
Tépjén el ötöt, mondjon le ötről, fejlesszen ki ötöt a koldus! Ha leküzdötte az öt köteléket, azt mondják róla, „átkelt a folyamom.”	Irtsd ki magadból ezt az ötöt: önzés, kétely, hamis sanyargatás és szokások, bujaság, gyűlölet. Taszítsd el magadtól ezt az ötöt: a testben és a testetlenül újraszületés vágya, akaratosság, nyughatatlanság, tudatlanság. De ápold magadban ezt az ötöt: hit, éberség, erő, elmélyültség, tisztánlátás. Öt béklyóból szabadult ki, aki átkelt a túlsó partra: bujaság, gyűlölet, káprázat, góg, tévhit.	Ötöt vágj el, ötöt vess el, ötön emelkedjél felül. Az öttől szabad szerzetes neve: átkelt a tengeren.

E vers fordításakor Fórizs gyakorlatilag szó szerint követi a szikár eredetit. Vekerdi is hasonlóképpen jár el, de a *bhāvaye* (‘kifejleszt, létrehoz’) szó fordítása nála egy kicsit félrecsúszik. Eközben Oborny és Szendrő a teljes interpretáció hozzáférhetősége érdekében részletesen kibontja az olvasó számára a *pañca* (‘öt’) szó által felidézendő kontextuális tartalmakat. Fórizs és Vekerdi jegyzetben teszi ugyanezt; Fórizs bővebben, Vekerdi szűkszavúan:

tépjén el ötöt · pañca chinde

Ebben a fejtörőben a Buddha a cél (a ‘túlsó part’) felé vezető Úton küzdőket akadályozó, elsodró erejű folyamat tizenöt elmeállapotban írja le, és megadja azokat a tényezőket, amik az árral szemben haladva eredményre vezetnek. Az első öt, ami az embert az Igazság megpillantásában akadályozza. A második öt, ami az Út beteljesülése felé való haladást gátolja. A harmadik öt az akadályokat leküzdő gyakorlás tényezői. A negyedik öt

a kötelékek (*saṅga*), melyek leküzdése a teljes megvilágosodásban valósul meg. (Fórizs 1994/2012: 138)

A léthez ragaszkodás illetve helytelen viselkedés ötös csoportjairól van szó. (Vekerdí 1999: 171)

388. vers: Bāhitapāpo ti brāhmaṇo,
samacariyā samaṇo ti vuccati,
pabbājayam-attano malaṃ
tasmā pabbajito ti vuccati.

Warding off wickedness one is called a brahmin,
one living austerely is said to be an ascetic,
because of driving forth (all) stain from oneself
one is said to be one who has gone forth.

One is called “a Brahmin” because he keeps away from evil.
One is called “a recluse” because he lives in tranquility.
If one has renounced one’s own impurities, then one is called
“a monk”.

15. táblázat.

A Dhammapada 388. versének magyar fordításai

AZ ERÉNY ÚTJA	A TÖRVÉNY ÚTJA	A TAN ÖSVÉNYE
Megszabadult a bűntől, ezért hívják bráhmaṇának; békességben él, ezért hívják szerzetesnek; megszabadult minden tisztátalanságtól, ezért hívják remetének.	Mert elbánt a gonosszal, ezért hívják bráhminnak. Mert békében él, ezért hívják szamanának. Mert elvetett minden bűnt, ezért hívják pabbadzsitának, zarándoknak.	Remeték remegés nélkül, tisztán él az életet, mitsém szerzett a szerzetes, bárhol így él a bráhmaṇa.

Az Erény útja és *A Törvény útja* itt tartalmilag nagyjából megegyezik egymással, csak terminológiai különbségek vannak. *A Törvény útja* mindhárom eredeti buddhista terminust (*brāhmaṇa* ‘szent ember’, *samaṇa* ‘remete’, *pabbajita* ‘szerzetes’) megőrzi. Ezek közül kettőt már korábban bevezetett: a *brāhmin* kifejezést a 142., a *szamana* kifejezést a 264. versben, a *pabbadzita* kifejezés itt jelenik meg először, a már megszokott módon rögtön egy a jelentését explicitáló, magyarázó betoldással kísérve. *Az Erény útja* csupán a *brāhmaṇa* terminust emeli át az eredetiből, amelyet korábban már több helyütt is alkalmazott, a *szamana* terminust azonban, bár ezt is bevezette már korábban a 264. versben, itt valamiért nem használja. A *pabbadzita* terminust pedig meg sem próbálja bevezetni, ami akár különösnek is tűnhet annak fényében, hogy korábbi részekben több alkalommal is használta az eredeti terminusokat.

Vekerdí változata ebben a versben eltér az eredeti szöveg szemantikai tartalmától. Egyes részeket kihagy, másokat átalakít, és ennek esztétikai oka van: ahogyan a 29. jegyzetben írja (Vekerdí 1999: 171): „[a]z eredeti szöveg szó-játékokra épül, ezt igyekeztünk utánozni: báhitapápo bráhmaṇó, számacsarijá számano.”

423. vers: Pubbenivāsaṃ yo vedī, saggāpāyaṅ-ca passati,
atho jātikkhayaṃ patto, abhiññāvosiṭo muni,
sabbavosiṭavosaṇaṃ, tam ahaṃ brūmi brāhmaṇaṃ.

Whoever knows their former lives, and sees heaven and the down-fall,
and has attained birth's destruction, the sage, accomplished in deep knowledge,
who is accomplished in all accomplishments, that one I say is a brahmin.

Who knows his former births and sees both heaven and hell,
who has reached the end of rebirths, the sage who has attained higher wisdom,
one who has attained all accomplishments – him do I call a Brahmin.

15. táblázat

A Dhammapada 423. versének magyar fordításai

AZ ERÉNY ÚTJA	A TÖRVÉNY ÚTJA	A TAN ÖSVÉNYE
Ismeri a korábbi lakhelyét, keresztüllát a Mennyen és a Poklon, a létesülés láncá véget ért benne, s a tudás teljessé lett és minden tökéletesség beteljesült – e bölcsét hívom én bráhmaṇának.	Aki ismeri múlt életeinek folyamát, és megszabadult a halálba torkolló élettől, aki ismeri az ég örömeit és a pokol kínjait, mert látnok, aki mindent tisztán lát, aki tökéletességében egy a Legfőbb Tökéletességgel, azt nevezem bráhminnak.	Aki ismer eget-poklot, s előző születéseit, tudása teljessé lett, a születések végére ért, tökéletességre jutott, bráhmaṇának azt nevezem.

Fórizs a „korábbi lakhelyét” fordulattal a *pubbenivāsa* (‘előző lakhely’, ‘előző élet’) szó alapjelentését őrzi meg fordításában, míg a másik két szöveg a kontextusba jobban illeszkedő, könnyebben értelmezhető megoldást alkalmaz.

A *saggāpāyaṅ-ca passati* (‘és látja a mennyet és poklot’) fordulatot Fórizs és Vekerdí többé-kevésbé szó szerint fordítja, míg Oborny és Szendrő fordítása az „ismeri az ég örömeit és a pokol kínjait” alakban értelmezve, egy lehetséges kontextuális implikációt explicitálva adja vissza.

A szikár *jātikkhayaṃ patto* (‘az újraszületések végére ért’) kifejezést Vekerdí szó szerint fordítja. Oborny és Szendrő a „megszabadult a halálba torkolló élettől”, Fórizs pedig a „létesülés láncát véget ért benne” megoldást választotta. Mindkettő explicitebbnek nevezhető, mint Vekerdíé, de nem tartom valószínűnek, hogy bármely olvasó könnyebben tudná értelmezni őket, mint Vekerdí kevésbé kifejtett változatát, ezért lehet, hogy itt az explicitáció inkább a relevancia csökkenését, semmint növekedését eredményezi.

Ugyanez mondható el a *sabbavositavosānam* kifejezés (‘aki elérte a tökéletességet’) esetében is. *Az Erény útja* „(benne) minden tökéletesség beteljesült”, *A Törvény útja* pedig „aki tökéletességében egy a Legfőbb Tökéletességgel” alakban adja vissza, ami feltehetőleg mindkét esetben a feldolgozási erőfeszítés mértékének szükségtelen növekedését okozza, vagyis csökkenti a fordítás relevanciáját.

6. Összegzés

Három szövegünk három különböző fordítói megközelítés eredménye. Szép példáját mutatják annak, hogy miközben minden fordítást ugyanazon szöveg különböző változatainak tekinthetünk, önálló – az eredetitől és a többi fordítástól is független – szöveggént is értékelnünk kell, amely egy adott célnyelvi kommunikációs helyzetben, meghatározott kommunikációs szándékok elérése érdekében jött létre. E három érdekes fordítás példáján keresztül láttuk, hogy a Gutt (1991: 101) által definiált optimális hasonlóság eléréséhez többféle stratégiát is választhat a fordító annak függvényében, hogy a célnyelvi olvasó kognitív környezetének ismeretében milyen szintű interpretációs hasonlóságot tűzött ki célul, illetve hogy mekkora mértékű értelmezési erőfeszítés kifejtését tartja elvárhatónak vagy elfogadhatónak a fordítás olvasójától.

Az Erény útja a minél nagyobb interpretációs hasonlóság érdekében sok helyen explicitál, miközben olyan részek is vannak a szövegben, ahol ragaszkodik az eredeti szöveg szemantikai tartalmához. Emellett bátran – bár nem mindenütt következetesen – alkalmazza a páli buddhista terminológiát is, amelynek értelmezéséhez nem nyújt segítséget a szövegen belül. Ez azt jelenti, hogy a szöveg értelmezése helyenként viszonylag sok erőfeszítést igényel az olvasótól, egyes részek értelmezése pedig nem is feltétlen lehetséges egy másodlagos kommunikációs helyzetben. Ezt ellensúlyozandó, ahol a szövegben nem explicitál, nem magyaráz, ott a szöveg értelmezését a fordító sok jegyzettel segíti, amelyekben a szöveg bizonyos kulcskifejezéseinek értelmezéséhez szükséges háttérfeltevéseket explicitálja.

A Törvény útja leginkább az olvasó által kifejtendő feldolgozási erőfeszítés mértékét tartja szem előtt, és arra törekszik, hogy ez mindenütt egy elfogadható szinten maradjon, miközben azt is igyekszik biztosítani, hogy a fordítás által közvetített kontextuális hatások (az üzenet) minél teljesebb képet adjanak az eredeti szöveg feltételezett interpretációjáról. (Itt nem foglalkozom a kérdéssel, hogy melyik szöveget tekinthetjük „eredeti szövegnek” ebben az esetben.) Ennek érdekében sokszor explicitál, bővíti a szöveget háttérfeltevésekkel

és – esetenként eléggé szabadon – értelmező betoldásokkal, vagyis kifejezetten jellemző rá a pragmatikai explicitáció alkalmazása. Az értelmezés könnyítése, a szükséges feldolgozási erőfeszítés mértékének csökkentése érdekében alkalmanként kihagyásokat, illetve honosító jellegű megoldásokat is alkalmaz, de nem idegenkedik az idegenítő megoldások alkalmazásától sem: eredeti formájában őriz meg számos mitológiai nevet, illetve buddhista terminust, amelyeket azonban mindenütt a szükséges háttérfeltevéseket explicitáló magyarázattal együtt vezet be.

A *Tan ösvénye* az eredetihez hasonlóan tömör szöveg, többnyire szorosan követi az eredeti szöveg szemantikai tartalmát. Helyenként a szótagszám megőrzése érdekében kihagyással is él. Ezek a kihagyások nem lennének azonban szükségszerűek, mivel a fordító ígérete ellenére a versmérték szabályait sok helyen nem tartja be, ami elvileg nagyobb szabadságot biztosított számára a megfelelő kifejezések megválasztásában. Terminológia szempontjából a szöveg honosító jellegű, de egyéb jellemzőit tekintve nem fogja kézen az olvasót, nem illeszt magyarázó részeket a szövegbe, vagyis jellemzően nem explicitál. Leginkább talán úgy jellemezhetjük Vekerdi fordítását, hogy az idegen és az ismerős közötti határvonal közelében próbál egyensúlyozni, miközben esztétikai élményt is igyekszik nyújtani az olvasónak. Alkalmanként, amikor – valószínűleg a formai kötöttségek miatt – az idegen jelleg erősebbé válik a szövegben, jegyzetekkel segíti az értelmezést, de közel sem annyiszor, mint Fórizs.

Érdekes módon arra is találunk példát e fordításokban, amikor a legkevésbé explicit, szemantikailag legpontosabb változat tűnik a legkönnyebben értelmezhető, legrelevánsabb fordításnak. Például a legutolsó, 423. vers esetében Vekerdi egyáltalán nem explicitál, a másik két fordításban alkalmazott explicitációk viszont csak nyelvileg redundánsabbá tették a szöveget, ami a dekódolásra fordítandó erőfeszítés növekedéséhez vezet, miközben ez nem jár értelmezési többlettel. Az ilyesféle fölösleges explicitálás veszélyére Heltai ([2011] 2014: 172) is felhívja a figyelmet.

Összességében Fórizs, illetve Vekerdi visszafogottan, elsősorban jegyzetek segítségével explicitáló fordítói módszerének legitimitását valószínűleg kevesen vonnák kétségbe. Oborny és Szendrő mind az explicitációt, mind a kihagyásokat bátran alkalmazó változatával kapcsolatban azonban felmerülhet egyesekben a kérdés: Szabad-e így fordítani a *Dhammapadát*, a Buddha tanításait tartalmazó szent szöveget? Ezzel kapcsolatban a Ruzsa (2009) által írtakat idézem:

Azonban, mivel sok szöveget lényegesen eltérő változatokban is ismerünk, tudjuk, hogy tartalmilag sem volt pontos a hagyomány, nem hogy szó szerint, sőt nyelvtanilag és hangtanilag is pontosan őrizte volna a Tanítást. Ez egyébként teljesen megfelelt a Tanító szándékainak, aki sokszor hangsúlyozta, hogy szavait nem bemagolni, hanem megérteni kell; s halála előtt kimondottan feljogosítja a szerzetesek közösségét a kisebb szabályok szükség szerinti módosítására. Egy ízben konkrétan a nyelv kérdésében is állást foglalt:

Volt a szerzetesek között két papi születésű testvér, Jaméla és Kékuta; szépszavúak, szépbeszédűek. Elmentek a Magasztoshoz, üdvözölték, majd oldalt leültek. „Mostanság, uram, sokféle nevű, sokféle nemzetségű,

sokféle születésű, sokféle családból való ember áll be szerzetesnek. Ezek saját tájszólásukkal megrontják a Megvilágosult szavát (*te sakāya niruttiyā buddhavacanāṃ dūṣenti*). Hadd tegyük át mi, uram, a Megvilágosult szavát védikusra (*chandaso āropema*)!” A magasztos Megvilágosult megfedtte őket... „Elrendelem, szerzetesek, hogy a Megvilágosult szavát saját tájszólás[otok]on sajátítsátok el (*anujānāmi, bhikkhave, sakāya niruttiyā buddhavacanāṃ pariyaṇṇitum*).” (Vinaya-piṭaka I. 139)

Ha jól értelmezem az itt írtakat, maga Buddha jogosította fel gondolatainak közvetítőit – köztük talán jelenkori fordítóit is – azok megértésének biztosítása érdekében szavainak lefordítására és „szükség szerinti módosítására”. Úgy tűnik, a Megvilágosult is azt gondolta, e szövegek esetében fontosabb az értelmezhetőség biztosítása, mint a szemantikai reprezentációk azonossága.

Irodalom

- Gutt, E.-A. 1991. *Translation and Relevance*. Oxford: Basil Blackwell.
- Fórizs L. 1994/2012. Bevezetés. In *Dhammapada. Az Erény útja*. Ford. Fórizs László. Harnham: Aruna Publications. 9–10.
<https://terebess.hu/keletkultinfo/Forizs-Laszlo-Dhammapada.pdf>
- Heltai P. 2011. Az explicitáció mint kommunikációs univerzálé. In: Navracics J., Lengyel Zs. (szerk.): *Lexikai folyamatok egy- és kétnyelvű közegben: pszicholingvisztikai tanulmányok II*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 124–134.
- Heltai P. 2014. *Mitől fordítás a fordítás?* Budapest: Eötvös József Könyvkiadó.
- Klaudy K. 1999. Az explicitációs hipotézisről. *Fordítástudomány* I. évf. 2. szám. 5–21.
- Klaudy K. 2004. Az implicitációról. In: Navracics J., Tóth Sz. (szerk.): *Nyelvészet és interdiszciplinaritás. Köszöntőkönyv Lengyel Zsolt 60. születésnapjára*. Szeged: Generália. 70–75.
- Robin E. 2013. Az explicitáció etikája. In: Klaudy Kinga (szerk.): *Fordítás és tolmácsolás a harmadik évezred elején: 40 éves az ELTE Fordító- és Tolmácsoló Tanszéke*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. 49–64.
- Ruzsa F. 2009. A páli nyelv és irodalom.
<http://a-buddha-ujja.hu/Article/Pali-nyelv-es-irodalom#fnref:3-mmd1>
- Sperber, D., Wilson, D. 1986. *Relevance*. Oxford: Basil Blackwell.
- Vekerdi J. 1999. Utószó. In: *Dhammapada. A Tan ösvénye*. Ford. Vekerdi József. Budapest: Terebess Kiadó. 167–70.
<https://terebess.hu/konyvkiadas/pdf/dhammabel.pdf>
- Vinay, J. P., Darbelnet, J. 1958. *Stylistique comparée du français et de l'anglais*. Paris: Didier.
- Vinay, J. P., Darbelnet, J. 1995. *Comparative Stylistics of French and English*. Translated and edited by Juan C. Sager and Marie-Josée Hamel. Amsterdam: John Benjamins.
- Wilson, D. 1992. Reference and relevance. *UCL Working Papers in Linguistics* 4. 165–191.

Források

- Ānandajoti Bhikkhu (szerk. és ford.) 2017. *Dhammapada*. A Pāli and English line by line (interlinear) version.
<https://www.ancient-buddhist-texts.net/Texts-and-Translations/Dhammapada>
- Dhammapada. Az Erény útja*. 1994/2012. Ford. Fórizs László. Harnham: Aruna Publications.
<https://terebess.hu/keletkultinfo/Forizs-Laszlo-Dhammapada.pdf>
- Dhammapada. A Törvény útja. Buddha tanításai*. 1998. Ford. Oborny Bea és Szendrő Csaba. Budapest: Új Akropolisz Kiadó.
<https://terebess.hu/keletkultinfo/Dhammapada-A-torveny-utja.pdf>
- Dhammapada. A Tan ösvénye*. 1999. Ford. Vekerdi József. Budapest: Terebess Kiadó.
<https://terebess.hu/konyvkiadas/pdf/dhammabel.pdf>
- Digital Library and Museum of Buddhist Studies.
http://buddhism.lib.ntu.edu.tw/DLMBS/en/lesson/pali/lesson_pali3.jsp

Terminológiastratégiai kihívások a magyar nyelvterületen

(Budapest, MANYSI, KRE, MATT, OFFI 2018. március 9.)

Siklósi Panka

E-mail: matieem@gmail.com

A *Terminológiastratégiai kihívások a magyar nyelvterületen* című konferenciát 2018. március 9-én tartották a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában. Szervezői a Magyar Nyelvstratégiai Intézet, a Károli Gáspár Református Egyetem, a Magyar Nyelv Terminológiai Tanácsa és az Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda voltak.

A konferencia a magyar terminológiastratégia kérdéseiről szólt, és nemcsak a magyarországi magyar terminológiahasználatra vonatkozott, de minden más olyan területre is, ahol túlnyomó többségben magyar anyanyelvűek élnek, mint például Erdély vagy a Felvidék. A konferencián nyolc meghívott előadás hangzott el.

A programot É. Kiss Katalin, a Magyar Tudományos Akadémia *Magyar Nyelv a Tudományban* Elnöki Munkabizottságának elnöke nyitotta meg. Mint elmondta, ugyan a szókincs-bővülés minden kultúrában és társadalomban jelen van mint természetes folyamat, mégis vannak időszakok, amikor ez a természetes folyamat nem tudja kielégíteni az igényeket. Ilyen volt például, amikor Mária Terézia uralkodását követően a növényeknek nem volt egységes magyar neve, így egy néven sok különböző növényt ismertek, valamint egy növénynek sok különböző neve volt, így nem volt egyetlen olyan könyv sem, amelyből hitelt érdemlően lehetett volna tanulni annak, akit érdekelt a természet vagy a hivatásához szüksége lett volna ezekre az ismeretekre. Kiemelte, hogy nagyon fontos, hogy a magyar nyelv minden tudományterületen használatos és használható maradjon.

Tóth Attila, a Magyar Nyelvstratégiai Intézetet igazgatója köszöntőjében arról beszélt, hogy korábban is erőfeszítésekre volt szükség ahhoz, hogy a magyar nyelvet előkészítsük és alkalmassá tegyük a tudományos diskurzusra. Ezért alakultak ki már a múltban is különböző viták ezzel kapcsolatban, mint például az ortológusok és neológusok ellentéte. Külön kiemelte még az időzítés fontosságát is: hogya egy új szót jó időben és jó helyen kezdünk el használni (például azonnal, amikor megjelenik a köztudatban és például újságokban következetesen használva), akkor az a szó nagy eséllyel fog megragadni a köznyelvben egységesen, és úgy, ahogy azt mi szeretnénk.

Az Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda vezérigazgatója, Németh Gabriella köszöntőjében hangsúlyozta a minőségi fordítás fontosságát a nyelv-

stratégiában és az OFFI meghatározó szerepét a fordítási piacon. Érdeklődését fejezte ki a témával kapcsolatban és biztosította a jelenlévőket, hogy a jövőben is azon lesz, hogy az OFFI a minőségi és egységes magyar nyelv szellemében végezze nyelvi közvetítói munkáját.

A megnyitó és a köszöntők után rövid szünet következett, mivel a közönség nagy létszáma miatt a földszinti előadóteremből az emeletre költözött át a konferencia.

Az első előadó Tolcsvai Nagy Gábor akadémikus, az ELTE professzora volt, aki *Nyelvstratégia és terminológia* címmel tartotta meg előadását. Négy témakőről beszélt részletesebben: elsőként a stratégiáról magáról, majd a szemantikának, vagyis a jelentésképzésnek és a jelentésleírásnak a lehetőségeiről és a terminológiával való kapcsolatáról, harmadikként a tervezés, a nyelvstratégia intézményeiről, végül a nyelvi tervezés irányáról és idejéről. Ahogy elmondta, bár mi elsősorban le- és nem előírjuk a nyelvet, nyelvstratégiára szükség van. A nyelv változásait valamilyen formában korrigálni, irányítani, segíteni kell, ami azt is jelenti, hogy például tisztában kell lenni a nyelvek és a nyelvhasználat nemzetközi vonatkozásaival, és a fordíthatósággal is.

Nyelvstratégia egyébként akkor is létezik, ha az nincsen expliciten kimondva, törvényrendeletekbe foglalva. Az egyértelműség, az azonosíthatóság és a fordíthatóság kritériuma nem csak az alaki, de a szemantikai tényezőkre is vonatkozik. Aki nyelvstratégiával és terminológiával foglalkozik, az nem engedheti meg magának, hogy a szavaknak csak az aktív zónájával foglalkozzon; a terminológia minél teljesebb és minél specifikusabb definíciót kell, hogy adjon. Nincsen nyelvstratégia intézmények nélkül: az intézményeknek nagyon fontos szerepe van a nyelvstratégiában, hiszen ők a „cselekvők”. Ezeknek a „cselekvőknek” különböző szintjeik vannak. Van a hivatalos (felülről jövő, állami szinten meghatározott); az intézményes [nem rendelkezik a teljes államra kiterjedő jogosítványokkal, azonban nagyon sok minden mással igen (ilyen pl. az MTA)]; a nyomást gyakorló (ez legfőképpen jelenti a különböző kutatócsoportokat vagy az egyes kutatási eredményeket, amelyek a döntéshozók figyelmét felhívják bizonyos kérdésekre); és végül az egyéni szint. Ezeknek a szinteknek a hatékonysága fentről lefelé haladva csökken. A magyar nyelvstratégia ma többközpontú, és az ezek között a központok között lévő viszony nem teljesen egyértelmű. Tolcsvai Nagy Gábor szerint ezen lehetne még javítani. Nekünk az lenne a célunk, hogy a Kárpát-medencében élő magyarok számára egységesen használható magyar terminológiát és magyar nyelvet hozzunk létre. Ehhez pedig figyelembe kell tudni venni mind a politikát, mind a szociális és kulturális tényezőket, fontos a modern világgal való lépéstartás, és szükség van jól kidolgozott mikro- és makrotervezésre is.

A következő előadó, Prószéky Gábor, az MTA Nyelvtudományi Intézetének igazgatója a *terminológia és a szóbeágyazás* kérdéseiről beszélt. Előadása arról szólt, hogyan tudjuk vajon igénybe venni a gépek „tudását” akkor, amikor egy élő nyelvről van szó. Az ember saját tapasztalatai és fejlődése által sajátítja el a nyelvet és annak használatát, amire egy gép természetesen nem képes, azonban egy jól irányított programmal olyan mennyiségű szót, valamint annak környezetét és működését tudja átnézni és „tanulmányozni” másodpercek

alatt, amire emberek száza évek alatt is képtelen lenne. Prószéky arról beszélt, hogy ez, habár még a fejlesztések elején tartanak, nagy áttörést jelenhet, mivel a programot (Word2rec) a kezdeti bizonytalanságok és nehézségek ellenére is sikerült elindítani.

A harmadik előadó Benő Attila volt a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetemről, aki Péntek Jánossal közös előadásukat tartotta meg *A terminológia-stratégia szintjei és feltételei Erdélyben* címmel. Négy témára építette fel előadását. Az első téma „az alapozás a közoktatásban” volt. Bemutatta, hogy Erdélyben milyen nyelvhasználati kérdések jelentenek gondot a szakiskolákban és a szaktárgyak oktatása során. Általános tény, hogy az állam nyelvén a magyar anyanyelvű tanulók/tanárok is jobban ismerik a szakszavakat, mivel nincsenek hitelt érdemlő tankönyvek. Nincsenek olyan szabályok, amelyek a fordítást védnék, ellenőriznék vagy előírnák, ezért a fordítások sokszor rossz minőségűek, gyakran pedig egyszerűen tükörfordítások, amiből sok bizonytalanság és egyet nem értés származik, így gyakran egyszerűbb is a román megfelelőt használni.

A felsőfokú képzések papíron működnek magyar nyelven is, ám a gyakorlatban kevesebb, mint feleannyi képzés közül választhatnak azok, akik magyar nyelven szeretnének tovább tanulni, mint azok, akik a román nyelvű kínálatból választanak. Aránytalan a tudományág szerinti eloszlásuk is: társadalomtudományokból van a legtöbb, míg műszaki tudományágakból van a legkevesebb magyar nyelvű lehetőség. A pedagógusképzésben nincsen nyelvi előírás, ami azt jelenti, hogy a szaktanároknak indíttatásuk és igazán forrásuk sincsen megtanulni a magyar nyelvű terminológiát az adott tárggyal kapcsolatban. Ebből kifolyólag gyakran előfordul, hogy annak ellenére, hogy valaki minden helyzetben magyarul beszél, a saját tárgyával kapcsolatos szavakat egyedül románul ismeri. Benő arról is beszélt, hogy a magyar-erdélyi kölcsönös lektorálás is hiányzik, jobban oda kellene figyelni arra is, hogy amit Erdélyben magyarul mondanak, az vajon Magyarországon is úgy van-e, illetve fordítva, mondjuk az intézményneveknél. A hiányosságok kiküszöbölésére két éve keményen folyik a munka, azonban még nagyon sok feladat van hátra. Kiemelte azt is, hogy sok szótár megjelent már, ám a jövőben inkább az elektronikus adatbázisokra, terminológiai szótárakra kellene fókuszálni, mivel a papíralapúak sokszor már a megjelenésük pillanatában elavultak. Nagyon fontos lenne az egységesítés, a harmonizálás, egységes terminológia megalkotása, valamint az anyanyelvű szaktájékoztató és oktatásbővítés.

A következő előadó, Szabó Mihály Gizella (Kostantin Filozófus Egyetem, Nyitra) *Terminológiai problémák és terminológiafejlesztés kisebbségben* című előadásának a lényege nagyon hasonló volt, ám ő a Felvidéket képviselte. Elmondása szerint ugyanezek a problémák ott is jelen vannak. Szlovákiában a kétezres évek eleje óta nyílik lehetőség a magyar nyelv használatára a hivatalokban, 2004-től pedig, amikor Szlovákia az Európai Unió tagállama lett, még több változás jelentkezett, amit a terminológusok nem igazán tudtak követni, ezért például nincsen magyar nyelvű szlovák jogi közigazgatási terminológiai szótár. Szabó Mihály legfőképpen a hivatalokban jelen lévő szaknyelv és a fordításokban jelen lévő irányelv hiányáról beszélt, ami megnehezíti az együttműködést mind magyar–szlovák, mind magyar–magyar viszonylatban.

Az előadássorozatot Kuna Ágnes (KRE) és Ludányi Zsófia (EKE) előadása folytatta az orvosi terminológiáról, *Terminológiai elvek az orvosi szaknyelvben és a gyógyító kommunikációban. Problémák, tendenciák, ideológiák* címmel. Az előadás első felében arról volt szó, hogy az orvosi kommunikáció önmagában is problematikus. Az *orvosi nyelv* alapvetően egy nagyon tág fogalom, amelyen az emberek általában azt a szaknyelvi terminológiát értik, amelyet kifejezetten a szakemberek használnak egymás között és amely a köznyelvi beszélők számára nem érthető vagy egyértelmű. A legnagyobb probléma ennek a közvetítésével van. A szabályzat ugyan kimondja, hogy teljeskörű tájékoztatást kell adni a betegeknek is, az orvosok sokszor mégis úgy teszik ezt meg – akár szakszavak használatára, akár rövidítésekre gondolunk –, hogy a páciens nem érti, miről van szó, mi lenne a teendő. Ennek feloldása érdekében lenne szükség egy egyértelmű, lehetőleg egységes adatbázisra, amely a laikusoknak magyarázza el a különböző orvosi, idegen eredetű szakszavakat. Ilyenek egyébként bőven akadnak az interneten, azonban kérdés, hogy mennyire megbízhatóak, és hogy mennyi információt szolgáltatnak egy-egy dologról.

Az előadás másik fele specifikusan az orvosi szaknyelv mint tudományos nyelv témát tárgyalta. Az ezzel való foglalkozás azért nagyon fontos, mert az új tudást valamilyen formában közvetíteni kell a köznyelvben is. Ennek megvalósítása különböző fórumok segítségével jön létre, ilyen például a *Magyar orvosi nyelv* folyóirat. A fő kérdés talán a magyarítás kérdése, aminek a felhasználói piramist tekintve az alsóbb felhasználói rétegekben van létjogosultsága, ám az orvosok egymás közti kommunikációját nagy valószínűséggel inkább megnehezítené. Összegezve azt lehet mondani, hogy nincsen összefogott terminológiai stratégia az orvosi nyelvben sem, pedig szükség volna rá, és fórumok is akadnak hozzá bőségesen. Ennek a megszervezéséhez az egyes szintek figyelembevételével kellene nekiállni.

Következőként B. Papp Eszter, az Európai Terminológiai Társaság alelnökének *A terminológia-stratégia kérdései Európában* című előadása hangzott el. Az EAFT (European Association for Terminology) 1996-ban alakult, akkor 40 terminológiával foglalkozó szervezet vett benne részt. A Brüsszeli Deklaráció 2002-ben született meg, amelyben megfogalmazták a terminológiák megjelenésének, terjesztésének, alkalmazásának és támogatásának fontosságát. Tény, hogy akik ismerik anyanyelvükön a különböző szaknyelvi terminológiákat, azok előnyben vannak azokkal szemben, akik nem, ezért is van szükség arra, hogy egységes szaknyelvi terminológia minden nyelven létezzen. A terminológiasztratégia megalkotása nem egyéni feladat, konszenzus nélkül nem jöhet létre, ezért nagyon fontos a különböző, ezzel foglalkozó intézmények és szakemberek együttműködése. Minden intézményt és valamilyen szinten a későbbi felhasználókat is be kell vonni ennek a folyamatába; úgynevezett terminológiai infrastruktúrát kell létrehozni.

A következő előadást Tamás Dóra Mária, az ELTE oktatója, az OFFI vezető terminológusa tartotta, aki *A terminológiai adatbázisok mint a terminológiasztratégia eszközei* címet adta előadásának. Részletesen beszélt a terminológia segédeszközéről, valamint a terminológiai adatbázisokról. Elmondta, hogy az elektronikus szótárak a lexikográfia eszközei, a terminológiai szótárak pedig

a terminológia eszközei. Bizonyos esetekben nagy lehet az átfedés közöttük, azonban egy terminológiai adatbázis, ha nem fogalomalapú, akkor nem is hívható annak, ez a legszembetűnőbb különbség. Így tehát amíg a lexikográfiában szinonimákkal lehet egy szót definiálni, addig ugyanezt a terminológiában körülírással lehet csak megtenni. A terminológiai adatbázisokat különböző célokkal hozzák létre, a célokat pedig a célközönség, a felhasználói csoport igényei határozzák meg. Fontos a célok előre meghatározása, a szervezeti háttér, az anyagi háttér és az egész terv előre kidolgozása. Tamás Dóra Mária szerint a fő cél az lenne, hogy létrejöhessen egy egységes magyar terminológiai adatbázis.

Ezt az elképzelést Fóris Ágota és Bölcskei Andrea (KRE és MaTT) is megerősítette a konferencia záróelőadásában, amely az *Ajánlások a magyar terminológiai stratégiához* címet viselte. Az előadást azzal a problémafelvetéssel kezdték, hogy egyelőre hiányzik az egységes magyar terminológiasztratégia. Ahogy azt a konferencia témája is mutatja, ennek az eseménynek az elsődleges feladata az volt, hogy minden jelenlévő figyelmét felhívja erre a tényre, és megkezdődhessen az egységes magyar terminológiasztratégia kidolgozása. Ennek első lépéseként egy egységes magyar terminológiai adatbázis létrehozását jelölték meg. Maga a terminológiasztratégia formálisan rögzített stratégiáknak az együttese, amelyek segítségével lehet koordinálni és megvalósítani az ehhez kapcsolódó célokat. Ebben az esetben a cél a magyar nyelvű közösség terminológiasztratégiájának előkészítése, segítése, támogatása lenne. Fóris Ágota és Bölcskei Andrea javaslata egy egységes *Nemzeti Terminológiai Stratégia* létrehozása, ami nem lesz ugyan egyszerű, azonban összefogással nem lehetetlen. Szükség van hozzá a kormány támogatására, anyagi forrásokra, nemzeti központi koordinációra, a feladatok kijelölésére és reális elvárások felállítására és végül a megvalósításra, működtetésre. Ennek igénye tulajdonképpen szinte minden előadásban elhangzott külön-külön is, így az is látszik, hogy Magyarország is készen áll a megvalósításra.

Pontosan ezért is volt különösen érdekes maga a konferencia. Szinte minden olyan ember jelen volt, aki szakmailag és intézményesen is képviselte az ehhez az összefogáshoz nélkülözhetetlen területeket és intézményeket, és az előadásokból egyértelműen látszott az is, hogy minden szak- és földrajzi területen külön-külön is volna erre igény. Éppen ezért a konferenciának nemcsak tudásközvetítő célja volt, hanem egyben kitekintést is nyújtott az előadók által képviselt szakterületekről, mindenkinek a saját területéről, úgy, hogy egy szélesebb perspektívából láttatta azokat a problémákat, amelyek jelen vannak, és rávilágított arra is, hogy elengedhetetlen az együttműködés, amire ösztönzött is minden jelenlévőt. A konferencia lerakta az alapokat a *Nemzeti Terminológiai Stratégia* megvalósításához.

Status and Recognition of Legal Interpreters and Translators Today

(Szófia, EULITA, 2018. március 17.)

Kovács Tímea

E-mail: kovacs.timea@kre.hu

2018. március 17-én került sor az EULITA (European Legal Interpreters and Translators Association) éves szakmai konferenciájára Szófiában, a Bulgarian Association of Interpreters and Translators társszervezésében. Az idei konferencia a „Hatósági tolmácsok és fordítók jelenlegi státusza és elismertsége” témakörére épült. Az előadásokat három – egymást követő – szekcióban tartották meg, minden egyes szekcióban három előadással.

A délelőtti szekciót Mariachiara Russo, a Forliban található Università di Bologna oktatója nyitotta meg *Italy in the forefront of refugee inflow: A pilot training course for humanitarian interpreters* című előadásával. Előadása első részében Mariachiara Russo röviden összefoglalta az olaszországi menekülthelyzetet. Az UNCHR (Egyesült Nemzetek Menekültügyi Főbiztossága) által gyűjtött adatok alapján elmondta, hogy 2018. március 1-jéig 5 258 menekült érkezett a tengeren keresztül Olaszországba. A tavalyi évben (2017) összesen 119 369 menekültet regisztráltak, közülük 2 873 fő eltűnt vagy elhalálozott. Az elmúlt négy év adatai alapján 2016-ban volt legmagasabb a menekültkérelmek aránya, összesen 181 436 fő.

A 2016 óta tapasztalt csökkenés oka nem a menekültek csökkenő száma, hanem a 2016 júliusában – az olasz és líbiai hatóságok között – létrejött megállapodás, amelynek következtében a líbiai partiőrséget a menekültek feltartóztatására és Líbiába való visszafordítására alkalmas felszereléssel látták el, így líbiai menekülttáborokba való visszatérésre kényszerítik a menekülteket. Az idei évben – 2018. január 31-i adatok alapján – a legnagyobb számban Nigériából (15,6%) érkeztek menekültek, őket követik a Guineából (8,4%) és az Elefántcsontpartról (8,4%) érkezők. 2017-ben 124 871 menekültkérelem érkezett az olasz hatóságokhoz – ebből 50%-ot elutasítottak, 24% számára biztosították a humanitárius védelmet, illetve 9–9%-ban menekült státuszt vagy helyettesítő védelmet.

A menekültstátusz elnyeréséhez a menekülteknek írásbeli kérelmet kell benyújtani, amit úgynevezett nemzetközi védelmet biztosító helyi hatóságoknál elvégzett szóbeli meghallgatás követ. A folyamat állandó fordítási és tolmácsolási munkát igényel. A fordítási és tolmácsolási munka ellátására a fordítóirodáknak pályázniuk kell. Sajnálatos módon azonban az irodák nem tudják feltétlenül biztosítani a megfelelő színvonalú fordítási és tolmácsolási munka elvégzését.

Az előadás során elhangzott, hogy a pályázatokon nyertes fordító- és tolmácsirodák 27,5 euró óradíjat számolnak el tolmácsolási díjként, amiből a tolmácsoknak 9 eurós óradíjat fizetnek. A nyelvi közvetítők iránt drámaian megnövekedett kereslet és a megfelelő színvonal biztosítása érdekében a 2016-ban Forliban tartott *Conference on Human Rights* konferenciát követően a Università di Bologna és a University of Geneva közösen, kísérleti jelleggel úgynevezett humanitáriustolmács-képzést indított. A képzés során tudatosítják a résztvevőkben a tolmács sajátos szerepét – egy kétnyelvű személy nem feltétlenül tolmács –, illetve kulturális ismereteket, társalgási dinamikát, szakmai etikát, konzekutív tolmácsolási készségeket, olasz és európai uniós nemzetközi védelmet érintő eljárásokkal kapcsolatos ismereteket, olasz nyelvet (ideértve a beszélt nyelvi és speciális regiszterbeli nyelvhasználatot), valamint terminológiát oktatnak számukra. A kurzus kétnapos személyes elméleti képzéssel és gyakorlóközösség kialakításával kezdődött. Ezt követően létrejött egy online virtuális platform, ahol tutorok segítségével folyt az oktatás.

A kurzus 2017. június 30-tól október 27-ig tartott négy oktató és 12 tolmács részvételével. A kurzuson résztvevő tolmácsok által beszélt nyelvek között megtalálható volt az arab, a bambara, a pidzsin angol, a hindi, az igbo, a pandzsabi, az urdu, a yoruba, a francia, az angol, az orosz és a spanyol. A kurzust megelőzően egy felmérés keretében megkérdezték a résztvevőket a humanitárius tolmácsolás során tapasztalt speciális nehézségekről. A válaszok alapján az alábbiak jelentik a legnagyobb kihívást menekültek számára történő tolmácsolás során: az írástudatlanság, nyelvi közvetítők eltérő nemi szerepek miatti elutasítása, a menekültek bizonytalan személyes adatai, a kihallgatáshoz hasonló helyzet, a tragikus történetek.

A kurzus végén a résztvevők között elkészített kurzusértékelésre adott válaszok alapján kiderült, hogy leginkább az olasz értési és beszédképességük, a jegyzetelési képességük, valamint a nemzetközi menekültvédelemhez kapcsolódó jogi és terminológiai ismereteik fejlődtek, ugyanakkor szívesen vennének részt további személyes és más formájú képzésben is. A szervezők a jövőben tervezik, hogy konferenciák keretében felhívják a figyelmet a kölcsönös megértés és bizalom jelentőségére a nyelvi közvetítés során, valamint hasonló alapkursusokat szerveznek további helyi menekültügyi hatóságok számára is.

A második előadó, Karim Bouarar, a Vöröskereszt nyugalmazott vezető arab lektora és tolmácsa, a genfi Egyetem oktatója *Legal interpreting between the booth and the prison cell: International Committee of the Red Cross, a perspective* címmel tartott előadást, amelynek első felében a Vöröskereszt tolmácsok toborzása során tapasztalt nehézségeiről beszélt. Kik és miért dolgoznának szívesen tolmácsként a Vöröskereszt számára? Olyanok, akiket érdekel a humanitárius munka, a veszélyes küldetés, esetleg a magas fizetés? A toborzás során a Vöröskeresztnek egyéb szempontokat is figyelembe kell vennie: bizonyos területeken csak fehérek, máshol csak muzulmánok tolmácsolhatnak, vagy bárki, helyiek kivételével. A történelmi örökségből következő nemzetközi jogi szabályozás miatt pedig egyes érintett területeken nem dolgozhatnak tolmácsként angol, amerikai vagy német állampolgárok. A legnagyobb hiány az olyan „egzotikus” nyelveket beszélők körében tapasztalható – a teljesség igénye nélkül –, mint az

amhara, az arab, a fárszi, a khmer, a pastu, a szomáliai, a tamil, a thai, a török stb. Fontos, hogy legalább két nyelvet ismerjen nagyon magas szinten a tolmács, ezek közül az egyik lehetőleg az angol vagy a francia legyen. A tolmácsnak jól kell ismernie a nemzetközi szervezetet, amelyet képvisel; nemzetközi büntetőjogi, emberjogi és menekültjogi ismeretekkel kell rendelkeznie. Mindezen kívül fontos, hogy tisztában legyen a helyi kulturális adottságokkal, hagyományokkal és vallási hiedelmekkel is. A tolmácsnak gyakran gyanakvással is szembe kell néznie, hiszen a személyek, akik részére tolmácsol, nem bíznak benne, vagy az általa képviselt szervezetben sem. Fentiekből következően a nemzetközi szervezetek folyamatos képzési lehetőségeket és kedvező anyagi el-entételezést biztosítanak a képe-sített tolmácsok számára.

Az előadás második részében az előadó megosztotta hallgatóival személyes tapasztalatait, amikor háború sújtotta övezetben, elviselhetetlen hőségben, zajban, porban, katonai repülőgépeken, iszonyatos körülmények között kellett dolgoznia, miközben gyakran irányában megnyilvánuló agressziót vagy egyéb bántó viselkedést is el kellett viselnie.

A következő előadó, Dimitra Stafilia, a PEEMPIP (Panhellenic Association of Professional Translators) elnöke *The Greek refugee crisis: A linguistic stress test* címmel tartott előadást. Az előadó először statisztikai adatok alapján mutatta be a Görögországot érintő menekültválság mértékét. 2015-re 857 000 menekült érkezett Görögországba, ami a teljes görög népesség egytizedét teszi ki. 2016-ban további 172 000 menekült érkezett a tengeren keresztül. 2018 januárjában több mint 45 000 menekült rekedt az országban. Közülük 39 500 fő kérelmezte a menekültstátuszt, az erre vonatkozó elsőfokú meghallgatások a 2018. január 31-e utáni időszakban várhatóak. A menekültek többsége Irakból, Szíriából, Pakisztánból és Afganisztánból érkezik. A Görögországba érkező menekültáradat speciális feladat elé állította a nyelvi közvetítőket is. Elterjedt gyakorlat, hogy maguk a menekültek vagy önkéntesek látnak el tolmácsolási feladatokat. A tolmácsolási munkák teljesítésével egyetlen ügynökséget bíztak meg Görögországban. Az ügynökség azonban a nem megfelelő képzések, a nem igazolt képesítések és egyéb etikai visszasságok miatt nem tudta zökkenőmentesen ellátni feladatát. A fentiek ismeretében a PEEMPIP a *Solidarity Now* szervezettel közösen 2016-ban 96 órás kulturálisközvetítő-képzést indított 73 résztvevővel. A képzés során a résztvevők megismerkedtek az interkulturális közvetítés koncepciójával és módszereivel, fordítási és tolmácsolási ismereteket sajátítottak el, speciális görög nyelvfelkészítési képzésben részesültek, valamint gyakorlatot szereztek egészségügyi, hatósági (bíró-sági) és menekültstátuszi eljárásban való tolmácsolás során. A kurzus végén vizsgát tettek, és erről bizonyítványt kaptak.

A következő szekció első előadója, James Brannan, az Emberi Jogok Európai Bírósága vezető fordítója *Language assistance for communication with counsel – has the standard been raised?* címmel tartott előadást. Áttekintette a hatóságokkal való kommunikáció során az adott állam által nyújtandó nyelvi segítség szabályozási hátterét, azok alkalmazásáról szóló felméréseket és a további – egyelőre megoldatlan – feladatokat.

Elsőként az Emberi Jogok Európai Bírósága tisztességes tárgyalásra vonatkozó ítéletének 6. paragrafusának 3. bekezdését emelte ki. E szerint minden

büntetőjogi eljárásban elítélt személy részére biztosítani kell a megfelelő időtartamot és eszközöket ahhoz, hogy felkészülhessen saját jogi védelmére; térítésmentes jogi segítséggel védhesse magát; és mindehhez – amennyiben nem beszél az adott nyelvet – tolmács segítségét vehesse ingyen igénybe.

Az Európai Unió is szabályozza a büntetőeljárás során biztosítandó nyelvi segítségadást. A 2010/64/EU irányelv – a büntetőeljárás során igénybe vehető tolmácsoláshoz és fordításhoz való jog – meghatározza az egész EU-ra kiterjedően, hogy rendőri kihallgatáson ügyfél és ügyvéd közötti lényeges találkozások és valamennyi bírósági tárgyalás és bármely szükséges közbenső meghallgatás során költségmentes tolmácsolást (és fordítást) kell biztosítani a büntetőeljárás nyelvét nem beszélő vagy nem értő gyanúsítottak vagy vádlottak (sértettek) részére. Az eljárás során keletkező tolmácsolási és fordítási költségeket az eljáró hatóság által képviselt állam viseli.

Az említett irányelv 5. paragrafusa azt is előírja, hogy a tagállamok felelőssége létrehozni egy megfelelően képzett és független fordítókból és tolmácsokból álló nyilvántartást (regiszttert), amelyhez a jogi képviselők és az érintett hatóságok hozzáférhetnek. A hatósági tolmácsok és fordítók kötelesek az eljárás során megismert információkat bizalmasan kezelni. Az Európai Unió Alapjogi Ügynöksége 2016. évi – a fent említett irányelv alkalmazásáról szóló – jelentése szerint egyes jogi rendszerekben a jogi képviselővel való kommunikáció csak korlátozott időtartamra és specifikus eljárásokban biztosított. Vannak olyan tagállamok, melyek vagy csak jogsegély keretében, vagy csak akkor garantálják a jogi képviselő és az általa képviselt személy közötti kommunikációt, ha a hatóságok vállalják az általuk kinevezett tolmács munkadíját. A jelentés rámutat arra, hogy ugyanazon tolmács megbízása a rendőri kihallgatások és a vádlott és védője közötti kommunikáció során érdekellentétet eredményezhet.

Előadása végén az előadó összefoglalta azokat a problémákat, amelyek a büntetőjogi eljárásban biztosított nyelvi közvetítés során megoldásra várnak. Többek között megemlítette, hogy a gyanúsítottakat/vádlottakat tájékoztatni kell a jogi képviselővel való kommunikációt biztosító jogukról, lehetővé kell tenni az ügyvédek számára is, hogy könnyedén találhassanak a védencükkel való kommunikációhoz tolmácsot, valamint képzések során kell felhívni az ügyvédek figyelmét a tolmács biztosítására vonatkozó formális eljárásról.

A következő előadó, Liisa Laakso-Tammisto, finnországi bírósági tolmács és hiteles fordító *Status and recognition of legal translators and interpreters: A reality check* címmel tartott előadást. Bevezetésként vázolta a finnországi fordítói és tolmács nyilvántartás (regiszter) gyakorlatát.

Finnországban évtizedek óta létezik hivatalos fordítói regiszter, melyet a nem régen létrehozott, de azóta folyamatosan bővülő tolmács regiszter egészít ki. Ugyanakkor léteznek nem hivatalos, de a rendőrségek, bíróságok, kereskedelmi szervezetek és cégek által nyilvántartott saját regiszterek. Noha léteznek a fordítók és tolmácsok működését szabályozó sztenderdek, többek között mint a jogi fordítás követelményeire vonatkozó, ISO/CD 20771, a tolmácsolásra vonatkozó, ISO/DIS 20228, vagy az egészségügyi tolmácsolásra vonatkozó, ISO/WD 21998, minőségirányítási rendszerek, a fordítók és tolmácsok mindenna-

pi működésük során sok megoldatlan problémával szembesülnek. A bíróságok sok esetben továbbra sem biztosítják a tolmácsok számára a tárgyalással kapcsolatos dokumentumokhoz való hozzáférést vagy az azokba való betekintést. A megbízók nincsenek tisztában a minőségi fordítási munkára fordított megfelelő idő mennyiségével. A legtöbb tolmács és fordító szabadúszóként dolgozik, ugyanakkor munkájuk anyagi ellentételezéssel való elismerése aránylag alacsony, csak úgy, mint társadalmi megítélésük. Mindazonáltal a hatósági fordítás és tolmácsolás nagyon összetett és sokoldalú kompetenciákat megkövetelő szakma, amit a felhasználókban szélesebb társadalmi körben tudatosítani kell. A szakma minőségi ellátása a szakemberek részéről pedig folyamatos kompetenciafejlesztést és képzésekben való részvételt tesz szükségessé.

A második szekció utolsó előadója, Michale Bailey, az ausztriai FMA (Financial Market Authority) fordítója *The market for legal translation in Austria: the financial markets supervision perspective* címmel tartott előadást. Elsőként röviden áttekintette az FMA banki, biztosítási és értékpapír felügyeleti tevékenységéből adódó fordítási és tolmácsolási igényeket.

Az FMA általános gyakorlata szerint szabadúszó hiteles fordítókat bízott meg fordítási feladatokkal, általában a legkedvezőbb munkadíjat kínáló személyt vagy irodát. 2014-ben azonban, amikor bevezették az SSM-t (Single Supervisory Mechanism), a megnövekedett és érzékeny tartalommal rendelkező szövegek fordítására egy főállású fordítót alkalmaztak. A fordító munkatárs a banki felügyeleti osztály integráns része, aki a többi dolgozó számára kötelező IT fejlesztő, könyvelői, felügyeleti eljárásról szóló, illetve EU-s és egyéb bankfelügyeleti szakemberek, jogászok által tartott kurzusokban is részt vesz.

Az ausztriai bankok és biztosító társaságok általános gyakorlata szerint az angol a kommunikáció nyelve. Ausztriára is jellemző, hogy bizonyos időszakokban – főleg olyan nyelvpárokban, melyekben nincsen fordító és tolmácsképzés – különösen megnövekszik az igény a hatósági fordítókra. Ausztriában egyébként a lehetséges utánpótlást három főiskolai és mesterszintű képzést nyújtó – bécsi, grazi és innsbrucki – Egyetem biztosítja. A felügyeleti jog jelenleg piaci rést képvisel az ausztriai fordítói piacon.

Az előadó – saját tapasztalata alapján – kifejtette, hogy az általa készített banki és biztosítási szövegek, mivel egy sztenderdizált eljárás részét képezik, alkalmasak CAT (számítógépes fordítói eszközökkel) való fordításra. Sőt bizonyos szövegek esetében a fordító a gépi fordítás által elkészített szöveget lektorálja. Az előadó által bemutatott fordító alkalmazás sajnálatos módon nem jellemző, és a belátható jövőben nem is várható, hogy az FMA új, belső állományú, teljes állású fordítókat alkalmazzon.

Az ausztriai egyéges banki felügyeletben érintett hatóságok jellemzően kétéves, nem megújítható szerződéseket kötnek fordítókkal. Ebből adódóan ugyanakkor szembe kell nézniük azzal, hogy egyes fordítók a kétéves szerződés lejárta előtt más – főállást biztosító – intézményekhez mennek dolgozni. Ugyanakkor a fordítók banki felügyeleti képzésének eredménye csak hosszabb időtartam után látható, így az erre fordított idő és pénz is csak később térül meg. A banki felügyeleti piacon a fordítók iránti igény továbbra is erősen ingadozik, de általános tendencia, hogy összességében nő.

A harmadik és egyben utolsó szekció első előadását Balogh Katalin és Heidi Salaets, a Leuveni Katolikus Egyetem két oktatója tartotta *Folitex: why it should take the place of the wiretap interpreter?* címmel. A két előadó az igazságügyi eljárásokban, a hatóságok által használt telefonos, elsősorban mobil, lehallgatások fordítására értelmezésére alkalmas szakemberek összetett feladatára és sajátos nyelvi, kulturális és igazságügyi készségeire és tudására hívta fel a figyelmet. Saját adataik alapján Belgiumban az igazságügyi szervek 2001-ben 537, míg 2011-ben 6671 telefonos lehallgatást készítettek, ami 12-szeres növekedést mutat tízéves időtartamban.

Hasonló adatigénylések az Európai Unió tagállamai között is jelentős számúak: 2008 és 2009 évben 19 EU-s tagállamban több mint 2 millió telefonos lehallgatási adatot igényeltek. Ugyanebben az évben, a 19 tagállam közül 12 tagállamban a mobiltelefonos lehallgatásokra vonatkozott a legtöbb kérelem. A megnövekedett igényre vonatkozó adatok ismertetése után az előadók az igazságügyi hatóságok munkáját elősegítő lehallgatási tolmácsok munkáját elemezték. Az esetekben titkosított lehallgatások feltörését követően a tolmács feladata a szöveg értelmezése. Ezt nehezíti, hogy kizárólag a szóban elhangzott szöveg vagy annak átírata áll a rendelkezésére. Ennek megfelelően a tolmács feladata az elhangzott szövegekben a nem verbális elemek azonosítása és értelmezése. Ezt követően – az időbeli korlátokra való tekintettel – a tolmács kiemeli a lényegi információt a szövegből, majd összefoglalja a rendőrség vagy bíróság számára.

Az értelmezési, kiemelési és összefoglalási folyamatot nehezíti, hogy a tolmács kizárólag az elhangzott szöveg alapján – metanyelvi és egyéb nem nyelvi elemek hiányában – dolgozik. Ráadásul az ilyen jellegű beszélgetések elsőrendű célja éppen az, hogy lehetőleg ne legyen bárki számára érthető. Fentiek ismeretében az előadók javasolják, hogy az ilyen jellegű megbízásokat teljesítő szakembereket – munkájuk komplexitására való tekintettel – egységesen FoLiTEX (Forensic Linguistic Tap Expert) igazságügyi lehallgatási nyelvi szakértőként ismerjék el. Jelenleg a Leuveni Katolikus Egyetemen folyik kísérleti jelleggel FoLiTEX-oktatás, amelynek során a résztvevők specializáció keretében kutatást végeznek autentikus lehallgatási anyagokon. A jövőre nézve fontos lenne a FoLiTEX önálló szakmai létjogosultságát elismerni, megerősíteni és ennek megfelelően képzéseket indítani.

Őket követte Irina Norton, az angliai APCI (Association of Police and Court Interpreters) alelnöke, aki *Joint training for police and interpreters in specific scenarios* címmel tartott előadást. Előadásában beszámolt az Egyesült Királyságban a rendőrök és tolmácsok számára első alkalommal rendezett közös oktatási napról. A szakmai napon a résztvevők megismerkedhettek a tolmácsolás etikájával, lehetőséget kaptak jól fizető hatósági tolmácsolási megbízások keresésére, valamint kimondottan tolmácsokat megcélzó stresszkezelési ötleteket kaptak. A továbbiakban az APCI hasonló szakmai napok szervezését tervezi, ezáltal elősegítve a folyamatos szakmai fejlődést, a specializációt, a felkészülést, valamint a szakmaiság megerősítését.

A harmadik szekció és egyben a konferencia utolsó előadását Liese Katschinka, az ISO sztenderd ausztriai projektvezetője, az EULITA korábbi elnöke

tartotta *An update on EULITA's project of an ISO standard on legal interpreting (DIS 20228)* címmel. Az előadó először ismertette a szabvány kidolgozására tett eddigi lépéseket. 2014-ben bízták meg az EULITA-t a szabvány kidolgozásával. A véglegesnek szánt tervezetet 2018. júniusában, Kínában mutatják be, majd azt követően szavaznak az elfogadásáról. Az előadó ezt követően vázolta a hatósági tolmácsolásra vonatkozó szabvány létjogosultságát. A hatósági tolmács nem azonos a hatósági fordítóval. A hatósági tolmács rendelkezik jogi, tolmácsolási, nyelvi, interkulturális, interperszonális és bizonyos műszaki kompetenciákkal is. Sajnálatos módon a hatósági tolmácsolás gyakorlata és a képzésre vonatkozó szabályok országonként jelentősen eltérnek, és a jelenlegi tendenciák alapján a szakmaiság hiánya a jellemző – elsősorban anyagi szempontok, a szükséges képzések hiánya és a nem képzett tolmácsok alkalmazásával járó veszélyek ignorálása miatt. A szabvány ugyanakkor lehetővé tenné a jogi szolgáltatást nyújtó résztvevők közti eredményes kommunikációt és az egymással szemben támasztott elvárások tisztázását.

A konferencián elhangzott előadások az EULITA honlapján megtekinthetők.

Fordításkutatás – Fordítóképzés **(Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest,** **2018. május 24–26.)**

Seidl Péch Olívia – Kóbor Márta

E mail: olivia@imk.bme.hu, kobor.marta@externet.hu

Fordításkutatás – Fordítóképzés címmel tartott konferenciát 2018. május 24–26. között a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Karának Angol-Amerikai Intézete. A fordítóképző intézmények között viszonylag fiatalnak számító Pázmány szakmai fejlődése szempontjából különösen nagy jelentőségű a konferenciának köszönhetően megerősödő régi és most újonnan alakuló, ország- és kontinenshatárokon átívelő kapcsolatrendszer.

A háromnapos nemzetközi rendezvény célkitűzései között szerepelt a fordító- és tolmácsolás világszerte intézményesült gyakorlatának összehasonlítása, illetve annak feltárása, hogy miként lehetséges a kutatási eredményeket a képzés során hasznosítani, integrálni. A szervezők expliciten olyan kérdéseket is megfogalmaztak, mint pl.: Törvényszerű, elengedhetetlen vagy szükséges-e a kapcsolat fordításkutatás és fordítóképzés között? Ha fontosnak tartják a szakemberek ezt a kapcsolatot, akkor egyirányú vagy interaktív formában képzelik-e el? A fordításkutatás oldaláról az alapkutatások vagy az alkalmazott kutatások eredményeinek, módszereinek, kérdésfeltevéseinek kell-e beépülniük a fordítóképzésbe? Szükség van-e arra, hogy a jövő fordítók és/vagy tolmácsok elsajátítsák a lehetséges kutatási módszereket, illetve a fordítóképzés feladata-e, hogy a fordításkutatás utánpótlását kinevelje? Szinte már klasszikusként köszönt vissza az a kérdés is, hogy oktasson-e fordításkutatást olyan szakember, aki maga nem kutat, vagy oktassa-e a jövő fordítóit olyan oktató, aki maga nem fordít?

A rendezvény négy plenáris előadója (Karen Bennett, Andrew Chesterman, Luc van Doorslaer, Heltai Pál) mellett huszonöt szekcióban közel kilencven előadó mutatta be kutatási eredményeit és/vagy bevált oktatási módszereit. A szekciók témakínálatában szerepelt a fordítóképzés gyakorlata, külön ennek magyarországi aspektusaival és köztük a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen oktató új, sokszínű fordítói generáció előadásaival (Bozsik Gyöngyvér, Dabis Melinda, Kovács Fruzsina). A konferencia további témakörei között megjelentek a kevésbé elterjedt nyelvek fordítási nehézségei és lehetőségei, az interszemiotikus fordítás, a fordítóképzés bevált módszerei és didaktikája, a kutatási eredményeken alapuló oktatás, a képzők továbbképzése, a tolmácsolásoktatás gyakorlata, a műfordítás, a genderkutatás, az audiovizuális fordítás, illetve a fordításkutatás számára releváns etikai kérdések is.

A szervezők arra is gondot fordítottak, hogy a szekciók közötti kávészünetekben finom sütemények és üdítőitalok mellett lehetőség nyíljon a különböző kontinensekről összesereglett szakemberek tapasztalatcseréjére. Pintér Károly, az Angol-Amerikai Intézet vezetője megnyitó beszédében hangsúlyozta, hogy

hazánkban különösen fontos olyan profi fordítók és tolmácsok képzése, akik hivatásuknál fogva mindannyian rendelkeznek a fordítói, illetve tolmács szakma gyakorlásához szükséges kompetenciákkal, ugyanakkor ismerik a fordításkutatás tudományos eredményeit is.

A konferencia sokszínű plenáris és szekcióelőadásai, illetve két kerekasztal-beszélgetése alapvetően négy kiemelt témakör köré csoportosítható, amelyek a (i) Fordításkutatás (Translation research), a (ii) Képzési tapasztalatok és rendszerek összehasonlítása: fordítóképzés alapszakon, mesterszakon és posztgraduális szinten (Translator training all over the world), a (iii) Fordítás kevésbé elterjedt nyelveken – jelenlegi helyzet és kilátások (Translating languages of limited diffusion), és az (iv) Interszemiotikus fordítás (Intersemiotic translation). E tematikába illeszkedett a felkért négy plenáris előadó gondolatébresztő bevezetője is, amelyet minden esetben élénk szakmai eszmecsere követett.

A nyitó plenáris előadásban Luc van Doorslaer fordításkutatás és fordítóképzés kölcsönhatásáról beszélt. Luc van Doorslaer 2014 óta a CETRA (Centre for Translation Studies – Leuveni Katolikus Egyetem) igazgatója és 2018 óta a Tartui Egyetem Fordítástudományi Tanszékét vezető professzor, valamint a Lingnani Egyetem (Hong Kong) és a dél-afrikai Stellenbosch Egyetem oktatója. A fordításkutatás és a fordítói gyakorlat kölcsönhatásával foglalkozó előadás fő kérdése az volt, hogy tud-e a fordításkutatás valós segítséget nyújtani a fordítói gyakorlat számára, mint ahogy abban sem lehetünk biztosak, hogy tud-e az irodalomtudomány segíteni az íróknak, vagy a kultúrák tanulmányozása az alkotóművészeknek? Az előadó foglalkozott továbbá a tudományterület intézményesülésének, a tudományos köztudatban való megjelenésének hatásával, hisz véleménye szerint a tudás alapú társadalomban az akadémiai diszciplínává válás megbízhatóságot sugároz. Ugyanakkor problémásnak találta az akadémiai megközelítés túlhangsúlyozását, valamint a diszciplína külső és belső fejlődése közötti egyre jelentősebb különbséget. Luc van Doorslaer utalt a fordítás fogalmának és hatáskörének további kitágulására is, mivel a Jakobson-i (1959) interlingvális, intralingvális és interszemiotikus felosztást mára egy tágabb megközelítés váltotta fel, amely már transzeditálásról, transzkreációról, translanguaging-ről, tradaptációról és lokalizációról szól, és a fordítástudományt hol interdiszciplináris, hol poli-, hol transz-, hol multidiszciplináris területként kezeli.

A másnap délelőtti plenáris előadó Karen Bennett, a lisszaboni Nova Egyetemen tanít és tagja a *The Translator* című fordítástudományi folyóirat szakmai tanácsadó testületének. Filozofikus hangvételű előadása rövid történeti áttekintést adott a Biblia görögre fordításával megszülető klasszikus fordítási filozófiától az ezredfordulóra a könyv és nyomtatott szövegfórmátummal szakító, zömében felhő alapú alkalmazásokban megjelenő, a CAT-eszközök használata miatt szupraszegmentálódott forrásnyelvi szöveghez vezető útról. Az előadó az interszemiotikus fordítás kapcsán kitért a mindennapjainkat jellemző multimodalitás és a hipertextuális szöveggörnyezet miatt felmerülő fordítási nehézségre, amelyet például jól szemléltet a nonverbális tartalom (mimika, gesztusok) elvesztése a tolmácsolás során.

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem oktatójának, Heltai Pálnak a neve egybefonódott a fordítástudomány hazai intézményrendszerének kiépítésével.

Az előadás a fordítóképzésben is tárgyalandó explicitáció és implicitáció kérdéskörével foglalkozott, amelyek okaként a különböző nyelvek eltérő kognitív hátterét jelölte meg az előadó. A különböző (pl. lexiko-grammatikai, textuális, kollokációs) szinteken megvalósuló explicitáció és implicitáció függhet többek között a nyelvi normától és konvenciótól, a regisztertől és a szövegtípus konvencióitól, a kommunikáció résztvevőinek kognitív hátterétől, a relevanciától vagy akár magától a kommunikációs eszköztől (pl. sürgöny). Heltai hangsúlyozta, hogy a képzés során foglalkozni kell az explicitáció és implicitáció nyelv-párspecifikus és azon belül a fordítás irányától függő jellemzőivel. A tárgyalandó képzési anyagok között szerepelnie kell továbbá a lektorálásnak is, amelynek lényegét a teljes szöveg elemzésével és a különböző fordítási verziók összehasonlításával lehet a legjobban érzékeltetni. Ezzel a módszerrel érzékenyítjük a hallgatókat arra, hogy több jó megoldás is létezik, viszont vannak olyan hibák, amelyeket mindenképpen javítani kell.

Andrew Chesterman, a Helsinki Egyetem professzora az egész konferenciát záró előadásában a fordítástudományi elméletek legjobbjaiból, illetve azok legkívánatosabb elemeiből „szemezgetett”, amelyekre véleménye szerint szükség van a megfelelő tartalmú fordítóképzéshez. Chesterman szükségesnek látja az elsajátítandó kompetenciák meghatározását, azaz annak lefektetését, hogy mivé akarnak válni a diákok a képzés végén. Ehhez szükségük lesz a fordítástörténet során megjelenő nagy fordítóelődök (pl. Shakespeare fordítói) munkáinak elemzésére, az öntudatosság három területére (önmonitorozás, önkép, stílus), fordításetikai alapokra, a fordítási utasítás funkciójának ismeretére, a Skopos és az optimális kommunikációs stratégiák elméletére, az ekvivalencia fajtáinak használatára, a fordítási stratégiák és univerzálék helyes alkalmazására, illetve a lektorálás alapelveinek ismeretére. A hallgatóság kérdéseire és észrevételeire válaszolva Chesterman azzal egészítette ki előadását, hogy a képzési tartalmak sora folyamatosan újabb és újabb hasznos elméleti és gyakorlati elemekkel bővíthető a képzők célkitűzéseinek függvényében.

A jelentős hazai és nemzetközi érdeklődés övezte konferencia 35 országból érkezett résztvevői a plenáris előadásokat követően öt párhuzamos (általában négy angol és egy magyar nyelvű) szekcióban adtak számot kutatásaikról. Bár az időkorlátok tiszteletben tartása lehetővé tette a termék közötti átjárást, e sorok írói számára is sokszor nehéznek bizonyult a választás az érdekesebbnél érdekesebb témák és előadások között. Az alábbiakban a teljesség igénye nélkül számolunk be néhány olyan szekció, illetve konkrét előadó munkájáról, amely számot tarthat a hazai kollégák érdeklődésére.

Számos előadás foglalkozott a fordításkutatás és fordítóképzés gyakorlatának összekapcsolásával, illetve a különféle képzési rendszerek ismertetésével. Egy-egy holland, kínai, lengyel stb. egyetem konkrét tapasztalatai mellett átfogó képet kaphattunk több ország fordítóképzéséről. John Milton (São Paulo-i Egyetem) a braziliai helyzetet elemezte, ahol a posztgraduális (PhD) fordítástudományi programok túlsúlyban vannak a gyakorlati képzést nyújtó MA-programokkal szemben. Magyar részről Szabó Csilla (Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem) adott számot egy nyertes Erasmus+ pályázat, az eTransFair projekt (www.etransfair.eu) keretében folyó tevékenységekről, illet-

ve a Seidl-Péché Olívia és Ugrin Zsuzsanna közreműködésével készített, a hazai képzőintézmények szinte mindegyikére kiterjedő SWOT-elemzésről. Több hasonló, egész Szlovákiára kiterjedő felmérésre épült Martin Djovčoš (Mateja Bela Egyetem, Besztercebánya) előadása, aki – a szlovák oktatók-kutatók új generációjának képviselőjeként – példaértékű együttműködésről és kezdeményezésekről számolt be.

A helyi sajátosságok és a képzési rendszerek megismerésén túl számos egyéni kezdeményezésről és kutatásról is értesülhettünk. Joacyr Oliveira, a Campinasi Egyetem (São Paulo, Brazília) oktatója a korpusz alapú oktatás lehetőségeit kutatja és valósítja meg. A jellemzően kb. 120 fős hallgatói csoportokban kevés visszajelzésre van lehetőség, így Oliveira a tanárközpontú oktatás ellensúlyozására tanulói korpuszokat hoz létre a hallgatói fordításokból. A szegmensekre bontott fordítandó anyagból a hallgatók online fordítást készítenek egy Google kérdőív segítségével, majd az órán közösen elemzik egy Excel táblában megjelenő fordításaikat. Ennek a megoldásnak az az előnye, hogy egyrészt a hallgatók látják, hogy számtalan helyes lehetséges megoldás létezik, másrészt az óra a hallgatói megoldásokra épül. A hallgatók e módszer segítségével megtanulnak összehasonlítani, fejlődik az ön- és társas értékelésük.

Julián Zapata (InTr Technologies, Kanada) és Ludovica Maggi (ISIT, Párizs) előadása a fordítóprogramok használatához kapcsolódó folyamatos gépelés nehézségére, illetve a fordítási környezetekben rejlő, kihasználatlan lehetőségekre hívta fel a figyelmet. Kutatásukban azt vizsgálták, hogy növelhető-e a fordítás hatékonysága, ha a fordítónak nem magának kell a célnyelvi szöveget begépelnie, hanem elég azt a program számára lediktálnia. Az előző korok fordítói ugyanis előszeretettel mondták „tollba” (titkárnő segítségével), illetve diktafonba fordításukat. Ezt a módszert kívánja a párizsi ISIT egy jövőbeni fejlesztése újra meghonosítani, minek köszönhetően a blattolás oktatása is előtérbe kerülhet.

Robin Edina (Eötvös Loránd Tudományegyetem) angol nyelvű prezentációja a lektorálás gyakorlatának és oktatásban való alkalmazásának összekapcsolását tekintette át saját kutatási eredményeinek és oktatói gyakorlatának bemutatásával. A hibatípustól függő – szabály alapú (kötelező), a norma alapú (a nyelvhasználat befolyásolja), a stratégiai (a befogadás és az olvashatóság megkönnyítése) és a preferenciákon alapuló – javítások különböző színnel való jelölése tudja igazán segíteni a hallgatók fejlődését, akik így könnyebben fel tudják mérni a kötelező és az opcionális javítások közötti különbséget.

Az egyik magyar szekció első előadója Veit Zita (Karl-Franzens Egyetem, Graz) volt, aki a 250 éves bécsi fordító- és tolmácsképzés történeti bemutatásán keresztül világított rá arra, hogy a múltbeli és jelenlegi osztrák képzőintézmények (Bécs, Graz, Innsbruck) már a korábbi évszázadokban is három alkompetencia (a nyelvi, a kulturális és a szakterületspecifikus kompetenciák) fejlesztését tartották legfontosabb feladatuknak. Veit véleménye szerint az egyik legnagyobb gondot napjainkban az okozza, hogy a képzésre jelentkező diákok zöme már nem rendelkezik e kompetenciák megfelelő szintjével a képzés bemeneti szakaszában, így a fejlesztésük sok nehézséget jelent a képzés során, hiszen ott kell behozni a lemaradásukat.

Kóbor Márta (Pécsi Tudományegyetem) előadásának középpontjában egy olyan projekt áll, amely a hazai fordításoktatók és -kutatók közötti kapcsolatok, illetve a hozzájuk kapcsolódó kutatási területek közötti együttműködés erősítését célozza. Az Iránytű portál (www.iranytuportal.hu) egyrészt a hazai fordításoktatók és -kutatók számára igyekszik közös platformot teremteni, ahol tudományos közleményeket, kutatási eredményeket és közérdekű információkat oszthatnak meg egymással. A projekt másik részét egy fordításpedagógiai kiadványsorozat képezi *IRÁNYTŰ az egyetemi fordítóképzéshez* címmel, amelynek első kötete 2017 végén jelent meg a hazai szakfordítói kompetenciafejlesztés aktuális irányairól és fókuszairól.

Seidl-Pécs Olivía (Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem) előadásában a fordítástudomány számára meghatározó nemzetközi és hazai korpusz alapú kutatásokat mutatta be, kiemelve közülük az ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola Fordítástudományi Doktori Programja keretében publikált kutatásokat (melyek egyikéről külön előadásban számolt be Varga Dóra Ágnes). Szó volt továbbá azokról a fordító munkáját segítő alkalmazásokról, amelyek a korpuszok használatára támaszkodnak, s amelyek hozzájárulnak többek között a fordítások hatékonyságának növeléséhez, egyes részfeladatok automatizálásához, vagy a fordítások minőségének biztosításához. Az előadó bemutatta néhány, a korpuszok elemzésére alkalmas szoftver használatának előnyeit (pl. WordNet, ScetchEngine).

Lesznyák Márta (Szegedi Tudományegyetem) és Bakti Mária (Szegedi Tudományegyetem) a PACTE csoport 2011-es kompetenciamodellje alapján összeállított kérdőíve a fordítói, illetve tolmácsolási kompetenciák fontossági sorrendjét kívánta felmérni a hazai szakmai közegben. A kérdőíves felmérés tanúsága szerint a fordításspecifikus szakmai kompetenciák közül a terminológia, míg a tolmácsolásra jellemző kompetenciák közül a menedzsment és a stresszkezelés jelentősége emelkedik ki a megkérdezettek véleménye szerint.

A konferencia több szekciója is foglalkozott a „kis nyelvek” fordítási problémáival. Az elvi kérdéseken kívül (a Lundi Egyetemet képviselő Martin Ringmat pl. a LLD [languages of limited diffusion] fogalom értelmezési lehetőségeit vizsgálta) számos gyakorlati kérdés is felmerült pl. a kis nyelveket érintő gépi fordítás problémáiról, vagy az ilyen nyelvek esetében gyakori igényként felmerülő A–B (vagy L1–L2) nyelvirányról. A B nyelvre történő fordítást és tolmácsolást kutatja például a poznańi Adam Mickiewicz Egyetem (Lengyelország) két oktatója, Boguslawa Whyatt és Agnieszka Chmiel. Az L1–L2 irányú (A–B nyelv), illetve az L2–L1 irányú (B–A nyelv) fordítási/tolmácsolási gyakorlat közötti különbségeket és hasonlóságokat vizsgálva arra a következtetésre jutottak, hogy mindkét irányba hatékony munkavégzés tapasztalható a profi fordítók és tolmácsok esetében. Boguslawa Whyatt 30 profi fordítóval végzett kísérletet, akik négy szöveget fordítottak (kettőt angolról lengyelre, kettőt lengyelről angolra). A szövegtípus és a fordítási irány alapján a felmérés tanúsága szerint nem tapasztalható időbeli eltérés a fordítások között, csak a szünetek nagyságával mért koncentrációvizsgálat mutatta ki, hogy az L2-re történő fordítás nagyobb nehézséget okozott.

Agnieszka Chmiel kutatásában 24 profi lengyel tolmács vett részt, akiknek a munkanyelve az angol. A kutatás a tolmácsolási feladat három alappilléret (munkamemória, értés, szövegprodukción) vizsgálta L1–L2 irányú (A–B nyelv), illetve L2–L1 irányú (B–A nyelv) tolmácsolási szituációban. Az eredmények megerősítették az előzetes várakozásokat, miszerint L1-en jobb a munkamemória, a szövegismerés és az értés, L1–L2 irányba pedig jobb az anticipációs készség. A jövő – és a többi közép-kelet-európai „kis” nyelv – szempontjából praktikus tehát, hogy nem feltétlenül kellene a két irányra két külön tolmácsot alkalmazni, ugyanakkor az L2-re történő tolmácsolásnál számolni kell azzal, hogy a kiejtés nem anyanyelvi.

A konferencia fiatalos lendületét, színes és változatos tematikáját remekül illusztrálta Kamerunban élő magyar kollégánk, Ernst-Kurdi Eszter (Institute for the Development of Languages and Translation in Africa) előadása. Az általa bemutatott kreatív – európai szemmel nézve talán meglepő, de rendkívül hatékony – oktatási módszerekkel többszáz féle afrikai anyanyelvű „fordítójelölt” mélyülhet el a szövegértelmezés rejtelmeiben – a hasonló előadások hallgatósága pedig új impulzusokban, saját praxisában is alkalmazható ötletekben.

A konferenciát a szombati plenáris előadás előtt két kerekasztal-beszélgetés zárta. Ezek egyike a kevésbé elterjedt nyelvek, a másik a fordítóképzés magyarországi és nemzetközi képviselőivel igyekezett megvitatni a résztvevőket leginkább érdeklő/érintő kérdéseket elsősorban a piaci igények, illetve a megrendelői, a politikai és az etikai szempontok fordítóképzésben játszott szerepéről.

Károly Krisztina

Szövegkoherencia a fordításban

(Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 2014. 300 pp. ISBN 978-963-284-545-6)

Szakály Szilvia

E-mail: sz.szakaly@gmail.com

A *Szövegkoherencia a fordításban* című kötet szerzője, Károly Krisztina, az ELTE tanszékvezető egyetemi tanára, az ELTE Neveléstudományi Doktori Iskolájának törzstagja, valamint a Nyelvtudományi Doktori Iskola témavezetője, szakterülete a szövegnyelvészet és a fordítástudomány. Angol és magyar nyelvű publikációinak középpontjában többek között a fordításkutatás, a diskurzuselemzés, a nyelvpedagógia és az idegen nyelvi íráskészség fejlesztésének kérdésköre áll. Legutóbbi munkája a *Media and translation* című könyvfejezet a *The Routledge Handbook of Language and Media* című kötetben (London; New York: Routledge, 2018).

Károly Krisztina most bemutatásra kerülő, *Szövegkoherencia a fordításban* című monográfiája 2014-ben látott napvilágot az ELTE Eötvös Kiadónál. A szerzői Előszó pontos és részletes képet ad a kötetben ismertetett kutatás témájáról, az ahhoz kapcsolódó kérdésekről, a könyv előzményeiről, továbbá a kutatás jelentőségéről magyarországi és nemzetközi viszonylatban.

A főként a fordítástudomány művelőinek, oktatóknak és hallgatóknak szóló kiadvány fókuszában a szövegkoherencia célnyelvi újratemtésének jelensége áll. A szövegtan és a fordítástudomány ezen érintkezési területén a szerző egyebek mellett arra keres választ, hogy az eredetileg angol nyelvű, nem fordítási szövegek elemzésére kidolgozott modellek, elméletek alkalmazhatók-e fordítás esetében is. A monográfia előzményének a 2007-ben megjelent *Szövegtan és fordítás* című könyv tekinthető, amely amellet, hogy a 2014-es kötetben bemutatott kutatások elméleti háttérének megalapozásában játszik jelentős szerepet, már előreutal olyan kérdésekre, amelyeknek a részletezésére a *Szövegkoherencia a fordításban* című kötetben kerül sor. Károly Krisztina a szövegkoherencia célnyelvi újratemtésére irányuló kutatásainak jelentősége főként abban mutatkozik meg, hogy az eredmények nemzetközi viszonylatban is újnak számító ismeretekkel járulnak hozzá a diskurzuselemzés, illetve a műfaj- és univerzálékutatás tudományterületéhez. A koherencia jelenségének ezúttal célnyelvi oldalról történő megközelítése a szerzőt arra ösztönözte, hogy a fordításra mint a forrásnyelvi szöveg „(re)produkciójára” tekintsen, amely reprodukciós tevékenység egyszerre feltételezi a forrásnyelvi szöveghez való hűséget és a kreatív (újra)alkotómunkát.

A monográfia a Bevezetéssel és az Összegzéssel együtt összesen nyolc, további alfejezetekre bontott főbb fejezetet tartalmaz. A gazdag szakirodalmi át-

tekintés során a szerző a szövegkutatás és a fordítástudomány klasszikusainak munkáira és a témával kapcsolatos legfrissebb kutatásokra egyaránt hivatkozik.

A Bevezetés magában foglalja a vizsgálat tárgyának bemutatását, a célkitűzések és kutatási kérdések kijelölését, a vizsgált nyelvek és műfajok ismertetését, valamint az elméleti kereteket. A kutatás középpontjában a fordítási szöveg és a fordítási szövegalkotás áll. Ahogy azt a szerző megállapítja: mivel a fordítási szöveg – főként szövegszintű jellemzőit tekintve – különbözik a nem fordítás eredményeként létrejött szövegtől, szükség van egy olyan fordítási szempontú szövegelemző modell kidolgozására, amelynek segítségével feltérképezhetővé válnak a koherenciateremtés nyelvi és nem nyelvi eszközei, valamint a különböző szövegszintű fordítói stratégiák. Az elemzésre kijelölt korpusz politikai és gazdasági témájú hírszövegeket tartalmaz: magyar nyelvű újságcikkeket és azok angol nyelvű fordításait. A korpusz vizsgálatánál a koherencia fogalmának értelmezésekor a szerző főként de Beaugrande (1997) felfogásából indul ki, aki a koherenciát olyan komplex jelenségnek tekinti, amely a nyelvi és a nyelvi felszín mögötti elemeket egyaránt magában foglalja.

A monográfia kulcsfontosságú fejezete a Bevezetést követő második rész, amely a fordítási szövegelemző modell bemutatását, valamint az alapfogalmak (fordítási szöveg, fordítási szövegalkotás, kohézió, koherencia stb.) definícióját tartalmazza. A szerző a fordítási szövegelemző modellt olyan komplex, tehát több részmodellből álló elemző modellként ábrázolja, amely alkalmas a koherencia különböző összetevőinek vizsgálatára és az összetevők fordítási működésének leírására. A komplex szövegelemző modell öt különböző részmodellt integrál: Lautamatti (1987) topikstruktúra-elemzési modelljét (1), Halliday és Hasan (1976), valamint Halliday és Matthiessen (2004) kohéziós modelljét (2), Hoey (1991) ismétlésmodelljét (3), Mann és Thompson (1986, 1988) retorikastruktúra-elméletét (4), továbbá A. Bell (1991, 1998) eseménystruktúra-modelljét (5). A felsorolt modellek együttes alkalmazása lehetővé teszi, hogy a szöveget mint összetett jelenséget többféle szövegszerkezeti változó mentén lehessen vizsgálni: topikszerkezeti, kohéziós szerkezeti, ismétlésszerkezeti, kapcsolódási propozicionális szerkezeti és műfaj szerkezeti szempont szerint. A kötet további fejezetei lényegében a korpusznak a felsorolt szempontok mentén történő vizsgálatát és a vizsgálatok eredményeit részletezik. A komplex szövegelemző modell tehát olyan elméleti alapú, összetett, szövegszerúségre orientált, fordítási szempontú modell, amely a koherencia azon összetevőinek feltérképezésére alkalmas, amelyek a szövegstruktúrában követhetők nyomon.

A harmadik fejezet mutatja be az elemzett korpusz tartalmi és formai jellemzőit. A szerző a Budapest Analyses című internetes magazin fordított angol nyelvű újságcikkeinek bevezetőiből és ezek magyar forrásnyelvi változataiból állította össze a szövegbázist: 20 magyar, főként gazdasági és politikai témájú eseményekről szóló hírszöveget, valamint azok angol nyelvű fordításait. A választott műfajnak, vagyis a hírszövegnek az egyik nagy előnye, hogy a fordított nem befolyásolják olyan tényezők (pl. esztétikai szempontok vagy beszélt nyelvi elemek), amelyek speciális fordítói stratégia alkalmazását tennék szükségessé.

A negyedik fejezetben a kohéziós eszközök, a fordítás során keletkezett kohéziós eltolódások, illetve az ennek eredményeképpen tetten érhető jelen-

téseltolódások azonosításáról van szó Halliday és Hasan (1976) taxonómiája alapján.

Az ötödik fejezet a lexikai ismétlés különböző fajtáit és az ismétléskapcsolatok kombinációit vizsgálja a fordításban Hoey (1991) modelljének segítségével. A kvalitatív és kvantitatív elemzés eredménye többek között arra is rávilágított, hogy a szövegszintű fordítói stratégiák megértéséhez a szövegegész és a nyelvi eszközök együttes vizsgálatára van szükség.

A hatodik fejezet középpontjában a topikfejlődés és a topikszerkezet változásának fordítási szempontú megközelítése áll. A Lautamatti (1987) elméletén alapuló vizsgálat egyik fő kérdése az, hogy kimutatható-e topikszerkezeti eltolódás a fordításban - egyáltalán: meg kell-e őrizni a forrásnyelvi szöveg topikszerkezetét a célnyelvi szövegben.

A hetedik fejezet témája a retorikai szerkezet műfaji szempontú elemzése a fordításban Mann és Thompson (1986, 1988) elmélete alapján. A fordítás funkcionális szempontú megközelítése szerint a fordítás minősége a „hűségén” múlik, ezért fontos annak a figyelembevétel, hogy a célnyelvi szöveg retorikai szerkezetének módosulása a globális jelentés megváltozásához vezethet.

A monográfia utolsó, összegző fejezete nem csupán a fordítási szövegelemző modell értékelésére tér ki, hanem – teljes képet nyújtva – a kutatás korlátaira és az egyelőre még megválaszolatlan kérdésekre is. A 2006-ban megkezdett, tehát több éven át tartó vizsgálat azonban rengeteg új eredménnyel szolgált a szövegtudomány, valamint a fordítástudomány különböző területein, és ahogy azt a szerző megjegyzi, ezek közül is a legnagyobb eredménynek a komplex, fordítási szövegelemző modell kidolgozását tartja, amely modell szélesebb körű, más műfajokon és nyelvpárokon való teszteléséhez további kutatásokra van szükség.

A kötet számos mintaelemzést, ábrát, táblázatot és diagramot tartalmaz, amelyek jól illusztrálják a különböző modellek működését és segítik az olvasót az elemzés lépéseinek követésében, illetve az elméleti háttér és az eredmények áttekintésében. A monográfia nemzetközi elismertségét bizonyítja, hogy a könyv 2017-ben angol nyelven is megjelent *Aspects of Cohesion and Coherence in Translation: The case of Hungarian-English news translation* címmel (Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2017.).

Irodalom

- Beaugrande, R. de 1997. *New Foundations for a Science of Text and Discourse: Cognition, Communication, and Freedom of Access to Knowledge and Society*. New Jersey: Ablex Publishing Corporation.
- Bell, A. 1991. *The Language of News Media*. Oxford, UK: Blackwell.
- Bell, A. 1998. *The discourse structure on news stories*. In: Bell, A., Garrett, P. (eds) *Approaches to Media Discourse*. Oxford, UK: Blackwell. 64–104.
- Halliday, M.A.K., Hasan, R. 1976. *Cohesion in English*. London: Longman.
- Halliday, M.A.K., Matthiessen, C.M.I.M. 2004. *An Introduction to Functional Grammar*. London: Arnold.
- Hoey, M. 1991. *Patterns of Lexis in Text*. Oxford: Oxford University Press.

- Lautamatti, L. 1987. Observations on the development of the topic in simplified discourse. In: Connor, U., Kaplan, R.B. (eds) *Writing Across Languages: Analyses of L2 Text*. Reading, MA: Addison-Wesley. 87–114.
- Mann, W.C., Thompson, S.A. 1986. Relational propositions in discourse. *Discourse Processes* Vol. 9. No. 1. 37–55.
- Mann, W.C., Thompson, S.A. 1988. Rhetorical structure theory: toward a functional theory of text organization. *Text* Vol. 8. No. 3. 243–281.

Paul-Otto Schmidt

Sur la scène internationale avec Hitler

(Paris: Perrin, 2014. 441 pp. ISBN 978-2-262-04725-2)

Mány Dániel

E-mail: manydaniel91@gmail.com

Irodalmi művek, filmművészeti alkotások, történelem- és társadalomtudományi kutatások sokasága számol be az emberiség történelmének eddigi legragikusabb eseményéről, a második világháborúról. A recenzált regény újszerűsége nem a témában, hanem a nézőpontjában rejlik. Mit tudhat meg az olvasó attól a személytől, aki az események háttérében meghúzódva tolmácsként, gyakran az egész világ sorsát befolyásoló megbeszélések egyetlen fültanújaként kísérte végig a világtörténelem egyik legrettegettebb személyiségének, Adolf Hitlernek a külpolitikai természetű tárgyalásait és felszólalásait? Milyen erkölcsi kérdések merülnek fel a tolmács retrospektív elbeszéléséből, meddig a pontig maradhat a titoktartási kötelezettség alatt álló tolmács a diktátor „néma” nyelvi közvetítője? Vajon hogyan segíti a tolmács önéletrajzi regénye a gyakoroló tolmácsok és a tolmácsolástudomány kutatóinak munkáját, és hogyan illeszthető be a korabeli tolmács gyakorlata a magyarországi tolmácsolástudomány mai kutatási irányzatai közé?

Paul-Otto Schmidt (1899–1970) német katona volt az első világháborúban, majd angol és francia nyelvtudásának tökéletesítése után beiratkozott a Német Külügyminisztérium konferenciatolmács-képzőjére. Diplomájának megszerzése után kezdett a Külügyminisztériumnak dolgozni, majd a Stresemann-kormány tolmácsainak élére került. Adolf Hitler és a nemzetiszocialista Németország vezetőinek tolmács–fordítójaként, 1934-től párttagként tevékenykedett (Cousin 2014).

Paul-Otto Schmidt regényében első kézből beszéli el a Harmadik Birodalom főbb diplomáciai találkozóit egészen a felemelkedéstől a bukás napjaiig. A történetíró szarkazmustól nem mentesen, anekdotákkal ad képet a XX. századi történelem máig kiemelkedő alakjairól. A Wilhelmstrasse tolmácsaként szerzett tapasztalatait, emlékeit két regényben publikálja. Jelen kiadvány az 1920 és 1949 közötti időszakot felidéző történet második része, amelyben az olvasó Hitler hatalomra kerülésétől (1933) a Harmadik Birodalom bukásáig (1945) követheti nyomon a tolmács beszámolóját. A fejezetek hossza eltérő, és nem minden fejezet egy évet ölel fel.

A mű eredeti címe *Statist auf Diplomatischer Bühne*, németről franciára René Jouan fordította. Az egyik előszót készítő Jean-Paul Bled francia történész, a német történelem szakértője, a Paris IV professzor emeritusa az olvasó dolgát megkönnyítve és a történelmi adatok hitelességét alátámasztva lábjegy-

zeteket fűzött a regényhez, így könnyebben eligazodhatunk a történelem bonyolult folyásában. Ehhez ugyancsak segítséget nyújt a könyv végén található névmutató és kronológiai összefoglaló, amelyek tanulmányozásával kikereshetjük a számunkra különösen érdekes részeket.

Bled tizenegy oldalas előszavában a német Külügyminisztérium tolmácsát méltatja, aki véleménye szerint az egyik legjobb megfigyelője annak a rendszernek, amelyről nagyon kevés hű és olvasmányos elbeszélés maradt az utókor számára. Megfelelő távolságtartással ad történelmi leírást a háborús eseményekről.

Bár kiváló angol, francia és német nyelvtudása nagyban hozzásegítette tolmácskésztségei tökéletesítéséhez, az európai hadszíntér megkövetelte, hogy ne csak nyelvtudását, hanem katonai ismereteit, a háborúban használatos terminológiát is fejlessze. Ennek egyik eszköze a háborús hírek, rádióadások folyamatos nyomon követése volt a tolmács munkanyelveinek mindegyikén. Schmidt nem csupán tolmácsként, talán arcképfestőként meséli el a történeteket, kifejezett érzékenységgel tanulmányozza a beszélők mimikáját, gesztusait, tesztbeszédét. A tolmácsolás elmélete és gyakorlata rohamosan fejlődik, de néhány alapvető vonás megmaradt: a tolmácsok ma is rendkívül mélyrehatóan készülnek megbízásaikra az aktualitások, hírek nyomon követésével, és nagy hangsúlyt fektetnek a kommunikáció nem nyelvi tényezőire és a beszéd szupraszegmentális jellemzőire. A tolmácsok munkájuk során igyekeznek pártatlanok, semlegesek maradni még akkor is, ha távolról sem értenek egyet a beszélő mondandójával (Jantsits 2013). Noha elbeszélése szerint Schmidt idegennek érezte magát saját hazájában, sosem került összetűzésbe a rendszerrel, a tolmácsnak tehát semlegesnek kell maradnia (*rôle neutre d'interprète*) a semlegesnek korántsem nevezhető fanatizmus idejében. Figyelmét többször felhívták arra, hogy a tolmács érzelmei nem számítanak, a feladata a közvetítés.

A második világháború tragikumának elbeszélése mellett a szerző könyörtelenül vázolja a háború kirobbanásának és lefolyásának felelőseit. Öniróniától és szarkazmustól gazdag stílusa még olvasmányosabbá teszi írását, a háborús viszontagságok részleteitől az olvasó olyan komikus jelenetekbe csöppenve nyerhet némi szabadságot, mint amikor Schmidt saját egyenruhájában elmondása szerint operett színészre, mintsem diplomatára hasonlít; illetve mint amikor Ribbentrop egy kora reggel borotválkozás közben, alsóneműben szidja le a tolmácsot, amiért az éjszakai diplomáciai hírekkel megvárta a reggelt, és esküdött ellensége, Goebbels előbb jutott információhoz, mint ő.

Schmidt fényképész módjára fest le olyan képeket, mint amikor például 1943-ban a Hitlerrel célzó merénylet után a náci vezér egy lángra ülve tárgyal az ingatag széken helyet foglaló Mussolinivel. A kép tökéletesen szimbolizálja a két férfi hatalmának bukását. Már-már tolmácsanekdotának érezhetjük a nagyon is tanulságos történetet, amikor 1942-ben Rooseveltt és Churchillt a nyugat-marokkói Casablanca városában értekeztek volna. Fordítási hiba miatt azonban a Külügyminisztérium szóvivői sajtóközleménye alapján a két elnök Washingtonban találkozott. A félreértés abból eredt, hogy a *casa blanca* valójában fehér házat jelent, de jelen esetben az afrikai városról volt szó, és a németországiak csak később tudták meg, hogy a találkozó színhelyeül Afrikát tüzték ki, nem a Fehér Házat. Hasonló anekdotikus élményben lehet része az olvasónak, ami-

kor a tolmács és kollégái osztályteremnek (*classe*) nevezik azt a jelenséget, amikor megbeszélések, konferenciák során a tolmácsnak kellett „rendet tartania”. A tolmácsokat ekkor folyamatosan megzavarták, nem hagyták, hogy a tolmácsolást befejezzék, közbeszóltak, az adott részhez hozzáfűzték saját véleményüket.

Az író három oldalnál rövidebb, a francia kiadáshoz fűzött előszavát 1950 júliusában írta, nem sokkal azután, hogy június 20-án Franciaország, Németország, Olaszország és a Benelux államok kormányközi konferenciát tartottak a hagyományokkal szakító, szupranacionális elvű Schuman-tervről. A konferenciának a párizsi Oraterem adott helyet, így Schmidt visszaemlékezik, hogy ugyanitt tolmácsolt 1928-ban a Kellogg–Briand-paktum aláírásánál, amelynek értelmében a paktumot aláíró hatalmak lemondanak a háborúról, mint a nemzetközi konfliktusok megoldási eszközéről.

Németország és más nemzetek kérésére Schmidt úgy döntött, papírra veti emlékeit, hiszen a személyesen átélt események reális elbeszélése ad lehetőséget arra, hogy eloszlassa a kételyeket olyan tévesen vagy nem valóságként rögzült eseményekről, amelyeknek tanúi közül egyedül ő van életben. Kizárólag azokról az eseményekről ír, amelyeken személyesen jelen volt, így Németország belpolitikai helyzetéről nem ad számot, hiszen Hitlernek a külügyekkel kapcsolatosan volt szüksége tolmácsra.

A regény első fejezete 1933-ban kezdődik. Schmidt első nemzetiszocialista ügyfelének, a későbbi SS katonának, az „állandóan gúnyos vigyorú” Heydrichnek és többek között a Világgazdasági Konferencián tolmácsolt. Hindenburg halálával Németországban 1934-ben végleg megszűnt az alkotmányos kormányzás, amelyet Hitler korlátlan hatalma követett.

1935-re Németország fegyverkezési terve az általa aláírt egyezmények ellenére egyértelművé válik. Schmidt március 25-én tolmácsolt először személyesen Hitlernek, aki az akkori brit külügyminiszterrel tárgyalt. Schmidt számára meglepő volt, hogy bár Mussolinihoz hasonlóan az összes újság és film magas, nagy embernek mutatja be a kancellárt, de a valóságban alacsony, kistermetű ember volt, akinek jól összeszedett, világos gondolatait könnyű volt tolmácsolni a megbeszéléseken. A tolmács valójában a rádióban megszokott, indulatos, emelt hangerejű kijelentésekre számított, de Hitler mondandója jól összeszedett, igényes stílusú volt. Az egyetlen eltérés a megszokott monológoktól az volt, hogy szokatlanul hosszan beszélt. Ha úgy érezte, csökken a figyelem, 15–20 perces intervallumokban szónokolt, majd átadta a szót a beszédét jegyzetelő tolmácsának. Hitler végeredményben elégedett volt tolmácsával, és megjegyezte, hogy nem is gondolta volna, hogy létezik a fordításnak effajta művészete. Korábban mondatonként meg kellett állnia, ha tolmáccsal dolgozott.

A gyakorló tolmácsok és a tolmácsolástudomány kutatói számára rendkívül érdekes megfigyelni, ahogy Schmidt introspekciós jellegű megfigyeléseit, tolmácsolási gyakorlatából vett példáit leírva olyan, a tolmácsolás oktatása, kutatása és gyakorlata szempontjából máig fontos témákról számol be, mint a tolmácsolandó beszédek hossza, gondolatmenete, a beszélő hanghordozása és annak hű közvetítése, a tolmács jegyzetelési technikája.

Nemcsak megbeszéléseken, konferenciákon, hanem levelek fordításakor, blattolásakor is szükség volt a tolmácsra a berlini, londoni, párizsi és római

politikai vezetők megbeszélésein. Hitler egyik levelét például Schmidt szóban tolmácsolta Chamberlain számára, tehát ebben a korszakban is szerepet kapott a blattolás (*traduire oralement*), amelynek kutatása egyre aktuálisabb a fordítás- és tolmácsolástudomány világában (Felekné Csizmazia 2018). Megesett, hogy mindez távtolmácsolás formájában valósult meg, telefon vagy távirókészülék segítségével. Érdekes, hogy egyes tárgyalásokon a tolmács az elnök helyén, az asztalfőn foglalt helyet. Ha a ruha teszi az embert, a szék teszi a tolmácsot – írja.

A tolmácsolás iránt érdeklődő olvasóban felmerül, hogy a tolmácsolástudomány és a technológia rohamosan fejlődő, szerteágazó világában mára már empirikus adatokon alapuló kutatásokat végeznek az író által gyakorlati szempontból megfigyelt és leírt, rendkívül fontos szakmai észrevételeken: műszaki eszközök a tolmácsolásban (Móricz 2018), a tolmácsok presztízse és státusza (Pataky 2018), beszédszünetek a tolmácsolt beszédben (Tóth 2013), a távtolmácsolás jelentősége (Seresi 2016) stb.

A politikai feszültséggel átítatott 1936-os berlini olimpián, majd 1937-ben Schmidt olyan fontos eseményeken tolmácsolt, mint VI. György londoni koronázási ceremóniája, a párizsi világiállítás, Mussolini németországi látogatása. Bár 1938-ban sikerült elkerülni a háborút, az 1939-es tolmácsolandó beszédek nem voltak reménykeltők. Tolmácsolási pályafutása alatt Schmidt sosem tolmácsolt olyan mennyiségben államfők között, mint a müncheni egyezmény és 1939 szeptembere közötti időszakban. A tolmácsnak jegyzőkönyvet kellett készítenie a megbeszélésekről, tárgyalásokról. Mindeközben kényesen figyelt arra, hogy ezek az iratok és más hivatalos dokumentumok elsődleges forrásként legyenek használhatók az utókor történészei számára, akik reményei szerint pártatlan véleményt fognak kialakítani az eseményekről. Schmidt 23 éves tolmácsolási pályafutása legviharosabb tárgyalásának tekinti az augusztus 30-án lezajlott, kiabálásba torkolló megbeszélést Nagy-Britannia és Németország között. Henderson és Ribbentrop érkezése főleg németül zajlott, mert a brit nagykövet előszeretettel beszélt németül, még akkor is, ha nyelvtudása nem volt tökéletes.

Azt hihetnénk, hogy a vérontás megkezdésével kevesebb tolmácsolásra volt szükség, hiszen „a fegyverek nyelve nem szorul tolmácsolásra”. A lengyelországi hadjárat után Schmidt azonban tolmácsolt Hitler és Mussolini között Brennerben, Firenzében és Münchenben, Ribbentrop és Ciano között Rómában és Berlinben, a történelmi jelentőségű compiégne-i vasúti kocsiban a német-francia fegyverszünet aláírásánál, Hitler, Pétain és Laval között Montoire-ban, Hitler és Franco között a spanyol határon, Roosevelttel küldötteinek, a belga és a bolgár királynak, a jugoszláv hercegnek, Horthy Miklósnak, Antonescu román államfőnek.

Egyértelmű, hogy ekkorra létfontosságúvá vált, hogy az egyes megbeszéléseket, közleményeket és dokumentumokat hibátlanul fordítsák, tolmácsolják a világ különböző nyelveire. Mindehhez természetesen elengedhetetlen volt a titoktartás felsőfoka, ezért a nyelvi közvetítéssel foglalkozókat gyakorlatilag elzárták a külvilágtól. Erre példa, amikor egy szálloda két emeletét kiürítették, a telefonvezetékeket elvágták, a két emelet bejáratait és ablakait pedig folyamatos megfigyelés alatt tartották. A fordítók figyelmét felhívták, hogy amennyiben bármi kitudódik az ő hibájukból, a Führer kivégezteti őket. A jól kivilágított

német termék mellett azonban az is előfordult, hogy egy kelet-franciaországi falu kis templomában, gyertyafénynél dolgoztak a fordítók.

1940 július 19-én Hitler a Reichstagban tartott beszédet. Schmidt eközben egy berlini előadóteremben volt, előtte a Führer szövegének angol változatával. A tolmácsolástudományban ma is érdekes kutatási kérdés, hogy mennyiben segíti a szöveg a gyakoroló tolmács munkáját (Rohonyi 2016). Egy kollégája mellette ült, fülhallgatóval követte Hitler szavait, és ceruzájának hegyét Schmidt angol szövegének azon pontjára tette, ahol a német szöveg tartott. Az eredeti, német beszédet közvetítették Amerikában és Angliában, ezért a tolmács Hitler első pár mondata alatt hallgatott, és csak utána kezdett beszélni. Ezután egy gombnyomás segítségével bekapcsolta mikrofonját, amelyet akkor kapcsolt ki, amikor kollégája jelezte, hogy utolérte Hitlert, akinek a nála lassabb tempójú beszédét egyébként is folyamatos taps szakította meg. A tolmácsolást többször is lejátszották Amerikában. A *Times* hibásan állította, hogy ezt a technikát már régóta alkalmazzák Angliában. Az alkalmazott technikát hatalmas siker övezte a tengerentúlon is.

Leopold belga király és Hitler találkozásáról Schmidt készített feljegyzéseket, amelyre a belga belpolitika 1945-ben Schmidt-jelentésként (*Rapport Schmidt*) hivatkozott, amikor a király visszatért a trónra. 1940-ben indult meg a hadjárat Belgium és Hollandia felé, megalakult a Vichy-kormány, és megkötötték a háromhatalmi egyezményt. 1941-től Schmidt tolmácsolási munkáiból egyre inkább kiszorult a diplomácia és a külpolitika, és szókincsét is egyre inkább a katonai szakkifejezések területén fejlesztette.

Az első kilenc fejezettel ellentétben az utolsó két fejezet nem egy, hanem két-két évet dolgoz fel. A kilencedik fejezetben bemutatott évek (1942–1943) során Schmidt munkája Hitler utasítására főleg a vezérkar hadiszállására koncentráldott. Úgy érezte, jelenléte elengedhetetlen a hadi tanácsadók körében, ezért külföldi látogatóit is idehívatta. A Führer híres főhadiszállása a mai Lengyelország területén felépült Farkasodúban (*Wolfschanze*) volt, az egykori Kelet-Poroszország területén. Bár a tolmácsolási feladatok sok mindenben változtak, abban nem, hogy leggyakrabban egy telefonhívásra vagy felszólításra Schmidtnek azonnal útnak kellett erednie, a megbízásokat nem jelentették be előre.

Az utolsó fejezetben (1944–1945) Schmidt azon tűnődik, hogy a nyugati államférfiakkal ellentétben Hitler sosem, még a legszűkebb körben sem vallotta be, ha valamiben hibázott. Schmidt az utolsó fejezetet filozofikus gondolatokkal zárja. Erkölcsi törvényekről, az egyén, az élet tiszteletéről, a jogi szabadságról, a politikai és társadalmi igazságosságról ír, hiszen azok az emberek és államférfiak, akik ezektől az értékektől eltávolodnak, véleménye szerint kisebb-nagyobb sikerek után, de katasztrófára találnak. 1945. május 8-án befejeződött tolmácsolási pályafutása a külügynél.

Az epilógus pár oldala a háború utáni pár évet (1945–1949) dolgozza fel röviden. Ezekben az években a tolmács egyszer börtöncellában lakott, máskor luxusvillában, még a dachau-i koncentrációs táborban is volt három hónapot. A nürnbergi per során a vád és a védelem tanújaként is megjelent a bíróság előtt. Különös, hogy a szinkrontolmácsolás történetében oly jelentős szerepet betöltő nürnbergi peren (Szabari 1999) Schmidt már nem tolmácsolhatott.

Annál is inkább, mert eredetileg rajta volt a háborús bűnösök neveit tartalmazó elfogatásai listán, de az emberiség elleni cselekedetben való bűnrészesség hiányában később véglegesen felmentették (Seidl-Péché 2018). A háborús vizsontagságok után a nürnbergi börtönben dolgozott tolmácsként, ahol a per tanúit tartották fogva. A börtön amerikai pszichiáterének tolmácsaként az emberi drámák legmélyebb pontjainak volt tanúja. Bár tolmácsként a háború után is dolgozott, a diplomáciai színteret elhagyta (Cousin 2014).

Érdekes, eseménydús, de helyenként igen megrázó és a tolmács politikai szerepvállalásának határait feszegető olvasmányként ajánlom a regényt mindazoknak, akiknek irodalmi érdeklődésébe beletartozik a második világháború történelme és a tolmácsolás gyakorlata. Ami azonban fontosabb, hogy a regény nem csak a történelem- és társadalomtudományok, hanem a tolmácsolástudomány kutatóinak is forrásként szolgálhat, ha a tolmácsolás gyakorlatának, jegyzetelésének, pszichológiájának, stratégiáinak fejlődését és módszereit kutatják. Rendkívül hasznos forrásnak bizonyul a regény a tolmácsolás történetével foglalkozó önéletrajzi írások szempontjából, különösen akkor, ha Dörte Andres professzorhoz hasonlóan elsősorban a náci Németország tolmácsolástörténetét kutatjuk (Seidl-Péché 2018).

Irodalom

- Cousin, R. 2014. *Paul-Otto Schmidt*. <http://la-loupe.over-blog.net/article-schmidt-paul-otto-40837484.html>
- Felekné Csizmazia E. 2018. Mit árul el a szemmozgáskövetés a gyakorló tolmácsok blattolási stratégiájáról? Elhangzott: *FT 21 – Fordítástudomány ma és holnap 32*. ELTE BTK FTT, Budapest 2018. november 8.
- Jantsits Á. 2013. Az értékelés szerepe a tolmácsolás oktatásában. In: Klauzy K. (szerk.) *Fordítás és tolmácsolás a harmadik évezred elején*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. 167–173.
- Móricz K. A. 2018. The Usage of ICT Tools as CAI Tools in Interpreting. In: Horváth I. (ed.) *Latest Trends in Hungarian Translation Studies*. Budapest: OFFI-ELTE FTT. 33–51.
- Pataky É. 2018. The Prestige of Interpreters in Hungary. In: Horváth I. (ed.) *Latest Trends in Hungarian Translation Studies*. Budapest: OFFI-ELTE FTT. 8–32.
- Rohonyi B. 2016. Birkózás az írott szöveggel szinkrontolmácsolás közben 2. rész. *Fordítástudomány* 18. évf. 1. sz. 31–49.
- Seidl-Péché O. 2018. Dörte Andres, Klaus Kaindl, Ingrid Kurz (Hrsg.): *Dolmetscherinnen und Dolmetscher im Netz der Macht. Autobiographisch konstruierte Lebenswege in autoritären Regimen* (recenzió). *Fordítástudomány* 20. évf. 1. sz. 99–109.
- Seresi M. 2016. *Távtolmácsolás és távoktatás a tolmácsképzésben*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Szabari K. 1999. *Tolmácsolás. Bevezetés a tolmácsolás elméletébe és gyakorlatába*. Budapest: Scholastica.
- Tóth A. 2013. *A beszédszünetek és hezitációk vizsgálata a szinkrontolmácsok célnyelvi beszédprodukciónjában*. Doktori disszertáció. Budapest: ELTE Fordítástudományi Doktori Program.

Robin Edina, Zachar Viktor (szerk.)

Fordítástudomány ma és holnap
(Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2018. 204 pp.
ISBN 978-963-414-403-8)

Ésik Szandra

E-mail: sz5ndr5@gmail.com

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Fordító- és Tolmácsképző Tanszéke több mint negyvenéves múltja tekint vissza. 1973-as megalakulása óta nagy utat járt be, mára nemzetközi elismerést vívott ki. Tudományos mérföldkönek tekinthető a tanszék történetében a 2003-as év, amikor Klaudy Kinga professzor asszony (egyben a most bemutatásra kerülő tanulmánykötet szakmai lektora), akkori tanszékvezetői munkássága alatt elindult a Nyelvtudományi Doktori Iskola alá tartozó Fordítástudományi Doktori Program.

A *Fordítás ma és holnap* előszavában Zachar Viktor röviden beszámol a doktori program töretlen sikerességéről, amelyhez jelen tanulmánykötet is szorosan kapcsolódik. A tanszék ugyanis 2014-ben elindította a félévente négy előadásból álló *FT 21 – Fordítástudomány ma és holnap* című rendezvénysorozatát, amelynek keretében a jelenlegi és a volt PhD-hallgatók, valamint a fordítástudományhoz szorosabb vagy lazább szállal kötődő kutatók, szakemberek, oktatók, hallgatók tartanak 45 perces előadásokat. A tanulmánykötet a tudományos eszmecsere és szakmai ismeretségekötések platformjának is tekinthető rendezvénysorozaton elhangzott előadásokból tartalmaz tizenkettőt.

Az első tanulmány Bakti Mária, a Szegedi Tudományegyetem Modern Nyelvek és Kultúrák Tanszék vezetőjének írása, aki az explicitáció előfordulási formáit vizsgálja egy angolról magyarra fordított és szinkrontolmácsolt szöveg változataiban. Hat tolmácsolással végzett kísérlet segítségével számba veszi az explicitációs műveleteket, összeveti azok gyakoriságát a kétféle szövegtípusban, majd feltárja az eltéréseket és a hasonlóságokat. Ahogy arra a bevezetésben a szerző is rámutat, mindeddig csekély számú kutatás született a szinkrontolmácsolt célnyelvi szövegekben megjelenő explicitációs műveletekről. Korábbi munkákra alapozva a szerző ennek okául a szinkrontolmácsolás során fennálló négy korlátozó tényezőt említi: idő, memória/figyelmi kapacitás, befejezetlen forrásnyelvi mondatok a tolmácsolás megkezdésekor, valamint eltérő háttértudásból adódó információs szakadék a tolmács és az előadó között. Bakti tanulmányában tehát ezt a kevésbé kutatott területet célozza meg átlátható eljárásra alapozott kísérletével.

Bozsik Gyöngyvér, gazdasági és társadalomtudományi szakfordító és tolmács, a Pázmány Péter Tudományegyetem oktatója különleges, Magyarországon mindenképpen tudományos előzmények nélküli témáról ír: tanulmányá-

nak tárgya az audiovizuális fordításon belül az operafordítás kérdésköre. Ide sorolhatók az operafeliratok, valamint az énekelhető fordítások is. Mindkét eset számos kihívás elé állítja a fordítót, akinek nemcsak komoly fordítói szakértelemmel, hanem komolyzenei, énekesi kompetenciával is rendelkeznie kell. Talán sokan azon a véleményen vannak, hogy az operák esetében a szöveg nem is olyan fontos, hiszen a zene elég beszédes, nem baj, ha a néző nem, vagy alig ért valamit a librettóból. Bozsik írásában azonban rávilágít az operaszövegek fontosságára, a zene és a szöveg különleges kapcsolatára. Vizsgálja az operafordítás kritériumait, nehézségeit, az énektechnika és a fonetika operafordítást befolyásoló jellemzőit és a jó operafordító ismérveit.

Sorban a következő értekezés Felekné Csizmazia Erzsébettől származik, aki az Eötvös Loránd Tudományegyetemen szerzett társadalomtudományi és gazdasági szakfordító és tolmács, valamint európai uniós konferenciatolmács képesítést, és hosszú évek óta a tanszék megbízott oktatója. A kötetben szereplő tanulmánya a blattolásról, azaz az írott szöveg szóbeli fordításának jelenségéről szól. Az értekezés a blattolást illetően számos problémát fejteget: a definíció pontatlanságát, a blattolás létjogosultságát és hovatartozását (fordítás vagy tolmácsolás) a fordítástudományban. A fordítástudomány kevésbé kutatott területe ez a nyelvi közvetítésforma, amelynek tudományos előmozdításához a szerző – két korábbi, hasonló típusú vizsgálódásra alapozva – egy tizenöt kérdésből álló, online felmérés eredményeinek közlésével járul hozzá. Nyolcvanegy kérdőív elemzése után Csizmazia képet ad a pillanatnyi magyarországi helyzet alapján a blattolandó szövegek típusáról, jellegéről, a blattolási szituációkról és a blattolás előfordulásának gyakoriságáról.

A negyedik tanulmány szerzője a Miskolci Egyetem Alkalmazott Nyelvészeti és Fordítástudományi Tanszékén oktató, bírósági tolmácsolással foglalkozó Farkasné Puklus Márta, aki jog és nyelv kapcsolatát vizsgáló, interdiszciplináris, egyedülálló kutatásról számol be. Az értekezés középpontjában az intralingvális fordítás áll, tehát az a jelenség, amikor egy nyelvi jelet ugyanannak a nyelvnek más jeleire fordítunk. Erre kiváló példa a bírósági és a rendőrségi szituáció, ahol a jogot képviselő szakember jogi szaknyelven kódolja az eljárásban részt vevő személyek hétköznapi nyelven megfogalmazott gondolatait. A Puklus által bemutatott első, 2000 és 2003 között végzett kutatás során jogászok és nyelvészek dolgoztak együtt. Az adatbázis tizennyolc és fél órányi, bíróságon és rendőrségen rögzített hanganyag volt. Ennek folytatásaként jött létre egy másik projekt 2014 és 2018 között, amelynél már nemcsak jogászok és nyelvészek, hanem informatikusok is közreműködtek.

Az ötödik értekezés a fordítástámogató eszközök egyik nagyon fontos szegmensével, a terminológiával foglalkozik. A terminusok helyes használata elengedhetetlen ahhoz, hogy a fordított szövegek koherensek legyenek: ez biztosítja a megfelelő kohéziót és a következetességet. Egyre több fordítóiroda foglalkoztat terminológust, a fordítóktól pedig elvárják, hogy tudják használni a terminológiai adatbázisokat. Éppen ezért nagy gyakorlati jelentősége van a terminológiát tárgyaló tanulmányoknak. Jelen kötetben Fóris Ágota, a Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének vezetője *Fordítás és terminológia: a terminológia szerepe a fordítási folyamatban* című tanulmányá-

ban tárgyalja a terminológia definícióját, a terminológia fordításban betöltött szerepét, a fordítás és a terminológia kapcsolatát, a terminológiai adatbázisok nélkülözhetetlenségét a fordítási folyamat során, valamint felvillantja a terminológiával kapcsolatos legfontosabb hazai kutatásokat. Foglalkozik továbbá a terminológia tanításának fordítóképzésben betöltött szerepével, valamint a fordítástámogató szoftverek terminológiai adatbázisával is.

A nyelvészet területén jártas olvasó előtt bizonyára nem ismeretlen Heltai Pál neve, aki több szállal is kötődik az Eötvös Loránd Tudományegyetem Fordító- és Tolmácsképző Tanszékéhez, és írásával szintén emeli jelen tanulmánykötet színvonalát. Tanulmányában a fordítási univerzálék kutatásának újrarendelését fejtegeti. Véleménye szerint a kutatások kiszélesítésének céljából az elemzett fordításoknak nemcsak a lektorált, hanem az amatőr, lektorálatlan változatát is figyelembe kellene venni. Heltai hangsúlyozza továbbá, hogy a fordítási univerzálékkal kapcsolatos kutatások elsősorban a műfordításokra irányulnak, és kevésbé veszik figyelembe a szakfordítás ettől eltérő jellegét. Ennek érdekében vizsgálja a szakfordítás és a műfordítás különbségeit és közös vonásait is.

Tényleg hosszabbak a fordítások? című írásában a Pázmány Péter Tudományegyetem oktatója, Horváth Péter Iván korpuszelemzés során vizsgálja a sztereotípiát, amely szerint a fordítások általában hosszabbak, mint a forrásnyelvi szövegek. Azt is vizsgálja, hogy a fordított és az eredeti közötti hosszúságkülönbség előnyös-e, vagy inkább hátrányos a célnyelvi befogadók számára, valamint értekezik az explicitáció szerepéről is. Horváth tanulmányában tárgyal elméleteknek gyakorlati haszna is van, hiszen célnyelvi elszámolás esetén problémás lehet egy hosszabb fordítás, illetve a fordító szembesülhet célnyelvi helyszűkével is (pl. felirat helye egy műemléken).

Papp Andrea és Vihar Judit közös tanulmánya is helyet kapott a kötetben. Mindkét szerző igen jól ismert a fordítástudományon belül. A 2018 februárjában elhunyt Papp Andrea, a gyermek- és ifjúsági irodalom fordításának nagy szakértője, egykor az Eötvös Loránd Tudományegyetem Idegen Nyelvi Lektorátusának vezetője volt. Vihar Judit nevéhez szintén számos fordítás köthető, elsősorban japán nyelvű művek magyarra fordításáról ismert. Papp és Vihar értekezésükben egy-egy mű különböző magyar fordításait vetik egybe. Kutatásuk kiindulópontja az a bevett szokás, hogy a kiadók gyakran fordítatnak újra műveket bizonyos idő elteltével. Ahogy a szerzők is megjegyzik, erre azért van szükség, mert a műfordítások elavulhatnak, a nyelvezet, a stílus, a korizálás változik. Az újrafordítás példázására Oscar Wilde *A boldog herceg* című művének nyolc különböző magyar fordítását, valamint a japán irodalomból Tanizaki Dzsuniciró novellájának két fordítását használják fel a szerzők. Papp és Vihar néhány szövegrészlet összevetésén keresztül elemzi a fordításokat olyan szempontokra kitérve mint például a honosítás és az idegenítés szembeállítása, kihagyások, betoldások, stilisztika és szöveghűség. Miközben a fordítások közötti különbségeket vizsgálják, a szerzők arra keresik a választ, vajon melyik változat lehet sikeresebb a magyar olvasók körében.

Egyre gyakoribb, azonban kevésbé kutatott jelenségről értekezik Pusztai-Varga Ildikó műfordító, a Szegedi Tudományegyetem oktatója. A szerző az önfordítás folyamatát vizsgálja, azaz azt a fordítási szituációt, amelyben a for-

rásnyelvi szöveget annak szerzője fordítja egy másik nyelvre. Az angol nyelv a nemzetközi tudományos diskurzus lingua francája, így magyar kutatók a nemzetközi publikálás reményében gyakran fordítják (vagy fordíttatják) saját tanulmányaikat angol nyelvre, éppen ezért jelen írás nemcsak a fordítástudomány kutatói számára lehet érdekes. Pusztai egy igen komplex, kvalitatív kutatási módszertant alkalmazva vizsgál olyan magyar anyanyelvű kutatókat, akik angol nyelven szeretnék publikálni magyar nyelven már megjelent tanulmányukat, ezért – bár nem profi fordítók – maguk fordítják le kutatásukat angolra, majd ellenőriztetik azt egy angol anyanyelvi lektorral. A tanulmány szerzője interjút készít a kutatás résztvevőivel (a szerző-fordítókkal és a lektorral egyaránt), elemezi a fordításokat és a lektorálásokat, majd feltárja e speciális fordítási folyamat számos tényezőjét.

Robin Edina, jelen tanulmánykötet egyik szerkesztője, nemcsak az Eötvös Loránd Tudományegyetem Fordító- és Tolmácsképző Tanszékének jelenlegi oktatója, hanem egykori PhD-hallgatója is, így az ő írása sem hiányozhat a sorból. A szerző egy meglehetősen sokat kutatott, a fordítási folyamatban domináns átváltási műveletet, az explicitáció-implicitáció jelenségét járja körbe. Számba veszi az eddig született hipotéziseket, a következtelenségeket és az elméleti problémákat. Az írásbeli és a szóbeli nyelvi közvetítést egyaránt figyelembe véve szól az explicitációról, mint fordítási univerzáléről, a definícióról, valamint az explicitáció és az explicititás különbségéről. Írása már csak az alapos összegző munkáért is figyelemre méltó, azonban ennél többet is nyújt: korábbi kutatások alapján alternatív tipológiát vázol fel, amely egységesíti az explicitációt és az implicitációt.

Seidl-Pécs Olívia, a Budapesti Műszaki Egyetem Idegen Nyelvi Központjának egyetemi docense tanulmányában a fordítástudományban rendkívül nagy jelentőségű fordítástámogató nyelvi eszközök háttérében meghúzódó nyelvi korpuszokkal foglalkozik. Amint arra a bevezetésben is rámutat, a nyelvi korpuszok a gyakorló fordító és a fordításkutató számára egyaránt hasznosak, sőt, a nyelvészet más területén is szükségesek, és a nyelvoktatásban is igen jól hasznosíthatók. A szerző szól a nyelvi korpuszok összeállításának ismerveiről, a korpusztervezési szempontokról, a korpuszstruktúráról, a korpusztipológiáról és a korpuszok használatáról. A nyelvi korpuszok – hasznuk és jelentőségük ellenére – a fordítók és a kutatók számára még mindig nem teljes mértékben ismertek. Seidl-Pécs írása éppen ezért bizonyulhat igen hasznos olvasmánynak nemcsak a fordításképzésben részt vevők, hanem a gyakorló fordítók számára is.

A tanulmánykötet másik szerkesztője, Zachar Viktor szintén az Eötvös Loránd Tudományegyetem Fordító- és Tolmácsképző Tanszékén szerzett doktori címet, jelenleg pedig egyetemi adjunktusként dolgozik a tanszéken. Jelen tanulmánykötetben megjelent írása a sajtófordításról szól. A szerző áttekinti a sajtó és a fordítás kapcsolatát, ismerteti a nemzetközi elemzések egy részét és vizsgálja a sajtófordítás szerepét az oktatásban. Ennél is fontosabb, hogy ugyancsak felhívja a figyelmet a magyar kutatások hiányára, és felvázolja a lehetséges további vizsgálatokat.

Összességében úgy vélem, hogy rendkívül figyelemre méltó a jelen kötetben megjelenő tanulmányok innovatív, előremutató jellege. A tanulmánykötet,

amely a legkülönbözőbb kérdésköröket és területeket feldolgozó értekezéseket tartalmazza, hűen reprezentálja a fordítástudomány komplexitását és sokszínűségét. Méltóképpen bemutatja továbbá azt is, hogy milyen aktív tudományos élet és magas színvonalú doktori képzés folyik az Eötvös Loránd Tudományegyetem Fordító- és Tolmácsképző Tanszékén, amely igen sokat tesz az egész fordítástudomány népszerűsítéséért és előremozdításáért. Végül soron pedig annak is kézzelfogható bizonyítéka, hogy a tanszék egykori PhD-hallgatói a fordítástudomány legkülönbözőbb területit művelik, illetve szívesen térnek vissza az alma materbe megosztani tapasztalataikat, kutatási eredményeiket.

A tanulmánykötetet biztosan nagy kedvvel forgatják majd a fordítástudomány iránt általánosságban érdeklődő olvasók, valamint az egy-egy speciálisabb terület szakértői is bizonyára találnak érdekes írásokat. Remélhetőleg a kötet még jobban ösztönözi fogja a diákokat, a mostani és az egykori PhD-hallgatókat, a hivatásos nyelvhasználókat, valamint az elsősorban gyakorlati, de az elméleti vonal iránt is érdeklődő nyelvi szakembereket, hogy előadóként vagy hallgatóként részt vegyenek az FT 21 előadásain.

Beszámoló egy hallgatói projektről:

Fordítástudomány – fordításban

Robin Edina

robin.edina@gmail.com

1. Bevezetés

Evidens módon az egyetemi szakfordítóképzés célja, hogy a hallgatók fordítói kompetenciáját fejlessze, márpedig ehhez feltétlenül szükséges, hogy a hallgatók rendszeres és lehetőleg aktuális témákra épülő fordítási feladatokat kapjanak. A hétről hétre elkészítendő fordítások többnyire rövid szövegek, amelyek segítségével gyakorlati tapasztalatokra tehetnek szert, és az oktatóktól kapott visszajelzések alapján haladhatnak tovább előre. Ritkán adódik azonban lehetőségük hosszabb szövegekkel dolgozni, még a kötelezően teljesítendő szakmai gyakorlat keretében is, pedig a valóságban gyakorta előfordul, hogy egy fordító akár több száz oldalas dokumentumokkal is kénytelen megbirkózni. A szakfordító hallgatók első nagyobb lélegzetű megmérettetését a szakdolgozat elkészítése jelenti, amelynek során egy harmincezer leütést tartalmazó szakszöveget kell lefordítaniuk – alapos terminológiai munkát követően – olyan minőségben, hogy akár lektorálás nélkül is publikálható legyen.

Amikor 2018 elején beindult a szakdolgozat „szezon”, felmerült bennem a gondolat, hogy azoknak a hallgatóknak a munkáját, akik fordítástudományi tanulmányt választottak a szakdolgozatuk alapjául, érdemes lenne kötet formájában hivatalosan publikálni – ilyen módon nemcsak a könyvtár szekrényében porosodnának az értékes fordítások, hanem bekerülnének a tudományos köztudatba is. A gondolat apropóját másrészt az a tény adta, hogy a szakdolgozat elkészítéséhez, a terminológiai megalapozáshoz fordítástudományi témában viszonylag kevés fordítás során keletkezett párhuzamos szöveg áll rendelkezésre, hiszen magyar nyelvre ritkán fordítunk ilyen témájú szakmunkákat. Úgy véltem, hogy a publikáció a későbbiekben segítheti a fordítástudományi cikkeket fordító szakdolgozók munkáját, sőt akár egy fordítástudományi terminusjegyzéknek is alapot vethet. A gondolatot felvettem a mesterképzésben és szakirányú továbbképzésben részt vevő, végzős hallgatóknak, akik örömmel vállalkoztak a feladatra, így a szakdolgozati kötelezettségeink mellett belevágtunk a közös publikációs projektbe is.

2. Szövegválasztás és szerzői jogok

A hallgatók a szakdolgozatokra vonatkozó követelmények szerint választották ki a fordítandó forrásnyelvi szövegeket: öt évnél nem régebbi, szakemberek által, szakembereknek írt cikkek közül kereshették. A kiválasztott tanulmányok nem csupán a hallgatók széles érdeklődési köréről és jártasságáról tanúskodnak, hanem a fordítástudomány interdiszciplináris természetét is jól illusztrálják, a választott témák között szerepel az audiovizuális fordítás relevanciája, a gépi fordításban rejlő kihívások és lehetőségek, a közösségi közreműködésen alapuló fordítás nyelvi igazságossága, a fordítók kockázatkezelése és a bírósági tolmácsolás jellemzői. A cikkek a nemzetközi szakirodalom elismert irodalomtudományi, nyelvtudományi és kifejezetten fordítástudományi folyóirataiból származnak (*Target, Meta, Perspectives* stb.). Természetesen a kiválasztott szövegek számos esetben hosszabbnak bizonyultak a szakdolgozathoz szükséges harmincezer leütésnél, de a hallgatók vállalták, hogy a cikkek magyar nyelvű publikációjához lefordítják a tanulmányok fennmaradó részét is.

A magyar kiadáshoz mindenképpen szükséges volt beszerezni a szerzők és az eredeti cikkeket megjelentető folyóiratok kiadójának hozzájárulását. Mivel kereskedelmi forgalomba nem kerülő, egyetemi kiadványról volt szó, mindez nem ütközött jelentősebb akadályba: a kiadók nagylelkűen engedélyezték a fordítások reprodukcióját, azzal a feltétellel, hogy nem szerepeltetjük az eredeti szöveget a fordítás mellett, és pontosan megjelöljük hivatkozásban a cikk eredeti megjelenését. A szerzők megtiszteltetésnek vették, hogy a hallgatóink választása éppen az általuk írt tanulmányra esett, örömmel adták beleegyezésüket a publikáláshoz, sőt még a segítségüket is felajánlották a hallgatóknak, ha valahol netán elakadnak a fordításban, mert nem értik pontosan a szöveget. A hallgatók számára csaknem varázslatos élményt jelentett, ahogyan a fordítástudomány szaktekintélyei pusztán névből egyszer csak megelevenedtek, és sok sikert kívánva kommunikáltak velük. Ilyen módon a világ számos egyetemének oktatójával teremtettünk kapcsolatot: nem csupán a nyelvi határokat döntögettük, hanem a nemzetközi tudományos világban is sikerült kapukat nyitnunk.

3. Fordítás és lektorálás

A hallgatók hozzáálltak a fordításhoz, és a szakdolgozati protokollnak megfelelően elküldték a témavezetőnek az első tízezer leütés fordítását, majd a visszajelzések alapján folytatták a munkát, hogy elkészülhessen a dolgozat. A szakdolgozat befejezése után a hosszabb cikkek fordításának befejezésével folytatódott a munka, eközben megtörtént a szakdolgozatok javítása és értékelése is; ezek a javítások szintén bekerültek a készülő teljes cikkekbe. A szakdolgozatok értékelése során elsősorban az ekvivalenciát, illetve a helyesírási és nyelvi szabályokat érintő hibák kerülnek előtérbe, azonban a publikáláshoz ennél mélyebb lektorálásra volt szükség.

A tavaszi félévben meghirdetett szabadon választható lektorálási gyakorlatok kurzus kiváló lehetőséget nyújtott, hogy tanári vezetéssel alapos – a szakdolgozati javításon túl –, úgymond kettős lektorálásnak vessük alá a lefordított, immár teljes fordított tanulmányokat. Mire a célnyelvi szövegek fordítása elkészült, a kurzus hallgatói már elsajátították a lektorálás elméleti alapjait, és kisebb feladatok során gyakorlatra is szert tehettek a fordított szövegek lektorálása terén. A tanulmánykötetbe készülő cikkek lektorálása a kurzus lezárásaként egyfajta „vizsgát” is jelentett a számukra. A lektorok párban dolgoztak, segítve egymást a munkában, de a felmerülő kérdéseket az órán is vitára bocsátottuk, hogy meglegjünk a legjobb megoldást. Ezen a szinten a konkrét fordítási és nyelvi problémák kiküszöbölésén túl előtérbe került a célnyelvi szövegek feldolgozhatósága, valamint tudományos stílusa is, hiszen az volt a célunk, hogy a magyar nyelvű tanulmányok önállóan is megállják a helyüket a szakirodalomban. A hallgatók lektori munkáját a lektorálási kurzus oktatójaként és a kötet társ-szerkesztőjeként vezettem és ellenőriztem. A végső szakmai lektorálásban nagy segítséget nyújtott dr. Zachar Viktor kollégám, az ELTE Fordító- és Tolmácsképző Tanszékének adjunktusa.

4. Kivitelezés

A kötet tördelését és nyomdai kivitelezését előzetes árajánlat alapján a szak- és tankönyvek megjelentetésével foglalkozó Typotex Kiadó vállalta. Az együttműködés érdekessége, hogy a kiadó kuriózumként tekintett a könyvre; még sohasem foglalkoztak olyan tanulmánykötettel, amely nem kerül kereskedelmi forgalomba, és egyetemi hallgatói fordításokat tartalmaz. A projekt egyediségére való tekintettel kérték, hogy a tanszék honlapján kívül saját webáruházuk honlapjára is kikerülhessen a kötet, díjtalan letöltési lehetőséggel. Rugalmasan hozzájárultak továbbá, hogy magunk tervezhessük a könyvborítót; a csodálatos grafika tanszékünk egykori hallgatójának, Berki Évának a művészi munkája, aki diplomaszerezése óta sikeres szakfordító és konferenciatolmács karriert futott be. A kötet hivatalos megjelenését, műszaki kivitelezését pályázati úton támogatta az ELTE Hallgatói Önkormányzata.

A fordított és gondosan lektorált tanulmányokat a tanszékvezetőnk által írt előszóval együtt átadtuk a kiadónak, ahol megtörtént a szöveg műszaki tördelése. A szokásos kiadói protokollt követve megkaptuk a betördelt anyagot, digitálisan és papíralapon, hogy elvégezzük a korrektúrát, vagyis a célnyelvi szöveg végső ellenőrzését az utolsó tördelési, helyesírási, nyelvtani és egyéb hibák kiszűrésére. Az anyagot továbbítottuk a fordítóknak és a lektoroknak, akik még egyszer átnézték a szövegüket, és elküldték az észlelt problémákat. Az összegyűjtött visszajelzések alapján és újabb tüzetes átnézését követően a kötet szerkesztői felvezették a korrektúrát az imprimatúrára, majd átadták a javított anyagot a kiadónak. A tördelőszerkesztő elvégezte a kért módosításokat, és ezt követően már csak a nyomtatás maradt hátra. A nyomás után minden fordító, lektor és szerkesztő kezébe vehette saját tiszteletpéldányát, valamint a Fordí-

tó- és Tolmácsképző Tanszék könyvtárába is került két kötet, míg a digitálisan elérhető változat felkerült a tanszék honlapjára. A tanulmányok szerzői hálásan gratuláltak a hallgatók munkájához, többen – közöttük Anthony Pym és Tuija Kinnunen – saját honlapjukra is feltették a fordított szövegeket, továbbá az egyik tanulmány (Sabine Braun: *Az audiovizuális fordítás értelmezése kognitív pragmatikai szemléletmódban: Avagy jó, ha releváns a fordítás*) Regényi Petra fordításában felkerült a *Target Online* fordított cikkeket megjelentető honlapjára is. Külön elismerés a hallgatók számára, hogy a szerzők büszkék az általuk készített fordításokra.

5. Tanulságok

A *Fordítástudomány – fordításban* című, hallgatói fordításokat tartalmazó tanulmánykötet megjelentetését célzó projekt egyik legfőbb tanulsága, hogy egy efféle célkitűzés véghezvitele korántsem lehetetlen vagy túlzottan ambiciózus vállalkozás. A projektet széles körű támogatás övezte, és nem is csupán a hallgatók részéről, akik a vártnál jelentősen nagyobb lelkesedéssel fogadták a publikáció lehetőségét, és rendkívüli precizitással vetették magukat a munkába, elvégezték a fordítást, illetve a lektorálást, vállalva a publikálással járó további terheket és feladatokat is – a tanulási célokon és a szakdolgozat „letudásán” túlmutató tét a jelek szerint mintegy megsokszorozta a szakmai buzgóságukat. Érdemes tehát olyan nagyszabású feladatok elé állítani a hallgatóinkat, amely valódi és valós értelmet ad a munkájuknak, továbbá szervesen illeszkedik a képzési tervhez és célkitűzésekhez. Az alábbiakban az egyik fordító, Zombori Réka véleményét szeretném idézni a projekt értékét és jelentőségét illetően:

Számomra azért jelentett sokat a projekt, mert ez volt az első olyan munkám, amelyik kétszeres lektoráláson ment keresztül, ezáltal a szöveg olyan lett, mintha eredetileg is magyarul íródott volna. Tapasztalatom szerint az általam fordított szövegek esetében mindig maradnak olyan részek, amelyekkel nem vagyok elégedett, ugyanakkor most a kettős lektorálás által a szöveg apróbb és jelentősebb helytelenségei, a megfogalmazás ügyetlensége is kiigazításra került. Számomra felemelő volt, amikor a végén elolvastam a végleges változatot. Köszönöm a lehetőséget, örülök, hogy részt vehettem benne!

A projekt a fordítások lektorálásában részt vevő hallgatók szakmai kompetenciájának fejlesztéséhez is nagymértékben hozzájárult, hiszen a lektorálás gyakorlati oktatása mostanáig nem képezte a kötelezően elsajátítandó tananyag részét, jöllehet a szakmában gyakran kell a fordítóknak is lektorálási feladatokat teljesíteniük. A lektorálási feladat előnyeiről fogalmazta meg egyik „lektorunk”, Korponai Zsolt az alábbi véleményt:

Összességében úgy vélem, hasznos volt a tanulmányokat „élesben” lektorálni, hiszen nyilvánvalóan többet és behatóbban foglalkoztam egy olyan

cikkkel, amelyről tudtam, hogy nyomtatásban is megjelenik. Ez a „tét” minden szempontból a hasznunkra volt. Az órai visszajelzések hasznosak voltak a szakmai fejlődésem szempontjából, sok újat tanultam a lektorálással kapcsolatban. Az is segített, hogy a felvetődő problémákat együtt vitattuk meg, mert így több olyan kérdésre is választ kaptam, amelyeket jómagam fel sem tettem volna, hiszen evidenciának gondoltam őket. Utólag kiderült, hogy volt, amit jól sejtettem, azonban volt, ami a későbbiekben hibaforrás lehetett volna, így jó, hogy ezeket sikerült kiküszöbölnünk. Leginkább az órák műhelyjellegét élveztem, mert a többi hallgatóval mindig tudtunk véleményeket ütköztetni, és ez általában hasznos volt, úgy érzem, minden részt vevő fél számára.

A tanulmánykötet megjelentetése és a hozzá szorosan kapcsolódó lektorálási feladatok, illetve az azokból származó tapasztalat egyik öröndetes hozadéka, hogy a lektorálást végző hallgatók közül hárman is sikerrel szerepeltek a tanszék által meghirdetett szakfordító-lektori vizsgán szakfordítói diplomájuk után, kamatoztatva a projekt során megszerzett ismereteket.

Tanulságként szeretném kiemelni a hazai és a nemzetközi szintén dolgozó kollégák, különösen tanszékvezetőnk, dr. Horváth Ildikó támogatását a projektet illetően. Egy hallgatói fordításokat publikáló kötet összeállítása mindig nagy kockázattal jár, hiszen a kezdő fordítók szövegprodukcója többnyire korántsem tökéletes, mindig sok munka akad a fordítással. Ennek ellenére mindnyájan felismertük a projekt értékét a hallgatók szakmai fejlődése szempontjából, és érdemesnek láttuk vállalni a kockázatot, befektetni az esetlegesen szükséges többlet energiát. A kötet megjelentetése egy alkotóközösség együttes munkájának eredménye: összekovácsolta a projekt résztvevőit, megerősítve a kölcsönös megbecsülésen alapuló kollegiális kapcsolatot szerző és fordító, fordító és lektor, tanár és diák között.

A kötet címe:

Robin E., Varga D. Á. (szerk.) 2018. *Fordítástudomány – fordításban*. Budapest: Typotex.

A kötetben megjelent tanulmányok

Séverine Hubscher-Davidson: Érzelmi intelligencia és fordítástudomány: egy új híd (2013. *Emotional Intelligence and Translation Studies: A New Bridge. Meta: Translators' Journal* Vol. 58. No. 2. 324–346.) Fordító: Zalasch Tímea és Kornokovits Bianka

Anthony Pym: A fordítás mint kockázatkezelés (2015. *Translating as risk management. Journal of Pragmatics* Vol. 85. 67–80.) Fordító: Schiller Csenge

Rosa Maria Bollettieri Bosinelli és Ira Torresi: Palackba zárt üzenet: az emlékezet fordítása, a fordítás emlékezete (2016. *Message(s) in a bottle: translating memory, the memory of translation. inTRAlinea* Vol. 18. 1–8.) Fordító: Talabér Annabella

- Braun Sabine: Az audiovizuális fordítás értelmezése kognitív pragmatikai szemléletmódban. Avagy jó, ha releváns a fordítás? (2016. The importance of being relevant? A cognitive-pragmatic framework for conceptualising audiovisual translation. *Target*. Vol. 28. No. 2. 302–313.) Fordító: Regényi Petra
- Anthony Pym: Fordítói készségek a gépi fordítás korában (2013. Translation Skill-Sets in a Machine-Translation Age. *Meta: Translators' Journal* Vol. 58. No. 3. 487–503.) Fordító: Varga Dóra Ágnes
- Lindsay Bywood, Panayota Georgakopoulou és Thierry Etchegoyhen: Nézzünk szembe a fenyegetéssel: gépi fordítás alkalmazása a feliratozásban (2017. Embracing the threat: machine translation as a solution for subtitling. *Perspectives* Vol. 25. No. 3. 492–508.) Fordító: Tóth Adrienn
- Julie McDonough Dolmaya: A mindenkori emberi tudás bővítése: Wikipédia, fordítás és nyelvi igazságosság (2017. Expanding the sum of all human knowledge: Wikipedia, translation and linguistic justice. *The Translator* Vol. 23. No. 2. 143–157.) Fordító: Zombori Réka
- Valeria Petrocchi: Pedagógiai célú fordítás kontra fordításoktatás: kompromisszum elmélet és gyakorlat között (2014. Pedagogic Translation vs. Translation Teaching: A Compromise Between Theory and Practice. *Italica* Vol. 91. No. 1. 95–109.) Fordító: Tóth Regina
- Tuija Kinnunen: Tolmácsolt interakció testi és térbeli jellemzői a bíróságon (2017. Körperlich-räumliche Aspekte gedolmetschter Interaktion im Gericht. *trans-kom* Vol. 10. No. 1. 45–74.) Fordító: Cziráki Tímea

Levelezés

Chilei könyvtárélmények

Rohonyi Borbála

E-mail: brohonyi@yahoo.com

Szerkesztői bevezető: A Fordítástudomány 19. évfolyamának 2. számában megjelent egy felmérés a Fordítástudományi Doktori Program hallgatóinak könyvtárhasználati szokásairól (Klaudy 2017: 117–132). A program hallgatóitól arra a kérdésre kértem választ, hogy milyenek a jelenlegi tapasztalataik a könyvtári információs szolgáltatások terén, és hogyan látják a könyvtárak jövőjét az infokommunikációs rendszer térhódításának fényében. Rohonyi Borbála, aki doktorjelölt a Fordítástudományi Doktori Programban, és hosszabb ideje Chilében él, onnan küldte az alábbi két hosszabb hozzászólást, amely nekünk azért is érdekes, mert megtudjuk belőle, hogy hogyan lehet hozzájutni a távoli Chilében a fordításkutatáshoz szükséges könyvekhez, folyóiratokhoz, mennyire van kizárólag az internetre utalva, aki ott él. A leveleket rövidítve közöljük.

Első levél

[...] A santiago-i Universidad Chileno-Britannica könyvtárának jár a *Babel*, a *The Translator*, és a *Target*, és van egy kis fordítási szakkönyvtára, mintegy 37 kötet, némelyik könyvből 15–25 db is van, így összesen 80 könyv áll rendelkezésre az intézmény három és fél éves angol–spanyol szakfordítói képzéséhez. A folyóiratok megléte nagy öröm, mert a neten csak a cikkek absztraktja hozzáférhető ingyen. (Az Universidad Católica-n feltehetően nagyobb könyvtár van, mert ott van nagyobb méretű a fordító- és tolmácsképzés, de annak becserkésésével csak később próbálkoztam.)

A könyvek listájából látható, hogy ez a könyvtár nem tud lépést tartani a fordítástudomány alakulásával, leszámítva néhány folyóiratot, ami önmagában nagy eredmény. A legújabb könyv 2008-as és a könyvek többsége 2000 előtti. Chilei PhD-s elszigeteltségem azzal jár, hogy túlnyomóan a képernyőn olvasom, ami megvan és letölthető. Ezért a könyvtárban a folyóiratok és a könyvek kézbe fogása nagy élmény volt, a formátum, a könyvek szaga, az, hogy a kiadás időpontjáról nem csak a tartalom és maga a dátum árulkodik, hanem a könyv külső formája is. Sokatmondó az is, hogy mely könyveket forgatták agyon és hogy miből hány példányt tart a könyvtár. Legalább akkora élmény volt maga a hely, a zsúfolt belvárosba odabuszozni és metrózni (több mint

egy óra, Santiago hat milliós város), aztán a hirtelen könyvtári csend, kedves könyvtáros, akinek bejegyzése van a rendszerben a már három évvel ezelőtt szerzett engedélyemről, hogy helyben olvashatok, és hogy a diákok a telefonjukat legalább annyira bújják, mint a könyveket. Egész Chilében megdöbbenően jók az informatikai hálózatok, és ezek szerint a könyvtár sem kivétel. [...]

Meglepően kevés volt a spanyol nyelvű/kiadású kötet. Annál több példányuk van viszont belőlük: Amparo Hurtado Albir: *Traducción y traductología* (10 db), Marina Orellana: *Traducción del inglés al castellano: guía para el traductor* (25 db). És meglehetősen használtak, szemben a folyóiratokkal, amelyeket láthatóan senki nem olvas. Végül Marina Orellana glosszáriumát nagyon megirigyelhetnénk, bár létezne ilyen angol–magyar nyelv párban. *Glosario Internacional para el traductor. Glossary of selected terms used in international organisations*. EN-ES, ES-EN. 1990-es kiadás: 1 db, 2003-as 14 db. Ez tolmácsoknak nagyon hasznos lehet, főleg a képzés kezdeti szakaszában.

[...] Íme a könyvek listája, gondoltam talán érdekes lehet Tanárnőnek, miket szereznek be itt a világ végén az Instituto Chileno-Britannico-ban. Fordításelméleti és gyakorlati könyvek elhelyezkedésük ad hoc-nak tűnő sorrendjében a könyvtári polcon: Newmark 1981, 1991, Kuhlczak és Littau 2007, Gentzler 2001, Leppihalme 2007, Hatim és Mason 1990 (10 db), Duff 1981, 1989, Eco 2003, Garcia Yebra 1997, Orellana 1990, Amparo Hurtado Albir 2001, 2008, (10 db), Hewson és Martin 1991, Baker 1992, Munday 2001, Guenther és Guenther (eds) 1978, Nord 2005, Samuelson-Brown 1998, Hatim 2001, Hervey és Higgins 1992, Schulte és Biguenet (eds.) 1992, Orellana 1987, 2002, (25 db), Hamilton-Toovey és Mateluna 2000–2001, Bassnett 1991, Roger T. Bell 1991, Ellis és Liz Oakley-Brown 2001, Gutt 1991, Hatim és Mason 1997, Hatim és Munday 2004, Gaddis Roze (ed.) 1981, Snell-Hornby 1988/1995, Piclan (ed.) 1983, 1989, Brinton, Cruz, Ortiz y Ortiz és White 1981, Bassnett és Lefevre 1990.

A másik könyvtárélményem a Biblioteca Municipal de Vitacura, amely közel van a lakóhelyemhez, és ahova időnként eljárak számítógépestül olvasni/jegyzetelni, bár mindig a saját gépemén lévő olvasmányt. A Mapocho folyó a Dunához képest nevetségesen picike és csúnya barna az üledéktől, de a partján szép a kilátás a könyvtár ablakából, nagyon kellemes környezet, ahova öröm olvasni menni, ha már otthon túl sok a teendő és el kell szabadulni, hogy haladjon is valamit az ember. Ennek a könyvtárnak az érdekessége, hogy kis kávézója a könyvek közötti asztalokon dolgozókat is kiszolgálja, amit én más országban még nem láttam (a könyvesboltokban, pl. az Alexandrában működő kávézókat is jobban elkülönítik, a könyvtárakban pedig tudtommal fel sem merül, hogy ételt-italt fogyasszanak). Senki nem él vissza vele, csendes-rendes könyvtár-tér. Nagyon kedvesek a könyvtárosok, öröm odamenni.

Bár nem ide tartozik, de megemlítem, mint kisgyerekes anyuka, hogy ugyanitt a (kis)gyerekkönyvtárnak nem csak a könyvállománya kiváló, a kialakítása is: színes, csupa kis pad és párna, kör alakú lyuk a falban, amin átmászhatnak, vagy ahova könyvvel bemászhatnak a kisgyerekek odakucorodni, akár két éves kortól, barátkozni a könyvekkel, milliányi színes ceruza színezhető rajzokkal kis asztalokon. [...]

Második levél

Időközben olvastam a többiek könyvtárhasználati szokásairól, és rádöbbsentem, hogy hát az információs szolgáltatásokról jóformán semmit nem írtam. És bár szinte minden szakirodalmat a netről töltök le, a könyvtárakat fizikailag használom. Attól tartok, hogy az infokommunikációs rendszert újabb chilei könyvtárlátogatásom leírásakor is csak röviden fogom említeni. Beszámolhatok viszont egy érdekes kultúrsokról, ami az Universidad de Santiago de Chile (USACH) bölcsészettudományi könyvtárának a látogatásakor ért.

Előljáróban elmondom, hogy miután kiderítettem az interneten keresgélve és egy angoltanár-kollégám segítségével, aki fordítást is tanít, hogy mely egyetemeken van még fordítás- és vagy tolmácsoktatás Santiagóban, írtam a programok felelősének. A Pontificia Universidad Católica-n, ahol Masters fordítóképzés van, épp most volt igazgatóváltás. Bár a program régi és új vezetője is nagyon segítőkészen válaszolt, azóta is várok a dékán engedélyére a könyvtárhasználathoz.

Az Universidad de Santiago de Chile (USACH) 1995 óta ún. alkalmazott nyelvészeti fordító szak van, eleinte csak angol és japán volt, azóta már a portugált is lehet választani, jelenleg 10 szemeszteres a képzés. Nagyon kedves választ kaptam a program felelősétől szinte azonnal. Megírta, hogy nagyon szerény a fordítástudományi gyűjtemény, de hátha találok hasznosat: szól a könyvtárosnak, hogy engedjen be. Elzarándokoltam. Nehéz pontosan leírni, hogy mitől is döbbsentem meg. Talán az infrastruktúra lepett meg legjobban, az állami és magánegyetemek különbsége. Nem olyasmire számítottam, mint az általam ismert két magánegyetem, az Universidad de Desarrollo-nak a Kordillerák lábánál, de már jelentős hőmérsékletkülönbséghez elegendő magasságban fekvő festői campusa, vagy az Universidad Andrés Bello egyes épületegységeinek csillogó-villogó modern dizájnja, más épületeinek gyarmati eleganciája. A két híres, régebbi, és az USACH-hoz hasonlóan szintén állami tulajdonú chilei egyetem, az Universidad de Chile és az Universidad Católica európai jellegű ódon nagy épületekben székel, a hazai egyetemekhez hasonlóan. Ezért valami hasonlóra számítottam. Tény azonban, hogy Santiago modern elit városrészei és a városközpont bizonyos negyedei között hatalmas a különbség.

Az USACH a város sűrű központjában, az Estación Central forgatagának közvetlen szomszédságában található, nagy campuson: a forgalmas utak túloldalán még folytatódik. Tehát egy nagy területen fekvő, ám annál szerényebb infrastruktúrájú campuson találtam magam. Itt-ott néhány nagyobb épület emelkedik ki a sok kis alacsony közül. Többszöri útbaigazítás után megtaláltam a kérdéses szektort. Egy hosszabb, több emeletes épületet leszámítva sok-sok kis épület tartozik ide legalábbis azon a részen, ahol a bölcsész könyvtár is található. A temérdek kis osztályterem-méretű bodega-épület között szabadidős térség található pingpongszattal, ebédet és egyéb típusú ételt-italt kínáló kis pavilonok és a hozzájuk tartozó asztalok. Mivel télen is viszonylag ritkán fagy, láthatóan nem gond, hogy egész évben kint étkezzen az ember. Persze lehet, hogy tévedek és van fedett ebédlő is valahol. Nehéz volt eligazodni, mert sok

helyen munkálatok folytak, pontosabban néhol folytak rettenetes zajjal, máshol inkább álltak, látszólag már régóta.

Mint megtudtam, a kis teremnyi épületek tanuló helyiségek, ahol a diákok készülhetnek óráik előtt-után. Bodegányi kis irodák is találhatóak a tanuló helyiségek között, az egyik felirat hirdeti, hogy: „Licenciatura en estudios internacionales”. Ez az épületecske leginkább azokra a bódékra emlékeztetett, amilyenekben a turistautakat árulják Dél-Kelet Ázsiában. Vagy bárhol máshol a harmadik világban. Vannak önmagukban külön épületet képező amfiteátrumok. Kívülről nem tűnnek nagynak, sem magasnak. Mivel azonban az ajtajuk előadás közben is nyitva van, be tudtam kukucskálni, és láttam, hogy valójában tényleges tágas amfiteátrumok, amelyek lépcsőzetesen mélyülnek bele a földbe. Mégsem bölcsészettudományi szektorban vagyok, állapítottam meg, mert mind a három amfiteátrumban, ahova bekukucskáltam, tele volt írva a tábla egyenletekkel. Egy diák rendkívül kedvesen útbaigazított és elérkeztem a könyvtárhoz.

Azt hittem, tévedés lehet a dologban. Az alacsony, földszintes épület ajtaján benyitva egy teremben találtam magam, ahol asztalok voltak és egy elválasztott részben néhány számítógép. Néhány diák ült-beszélggett az asztaloknál. Szemben egy pultnál aztán rátaláltam a kedves könyvtárosra, aki tudott rólam és végtelenül segítőkész volt. Milyen könyvet szeretnék, és ő kihozza. Ekkor rádöbentem, hogy a könyvek el vannak különítve és nem lehet odamenni hozzájuk. A pult mögött a könyvtáros kezeli őket, és mivel kicsi a rendelkezésre álló tér, gurulós széthúzható polcokon kell őket megkeresni: csak a könyvtáros megy be és csak a konkrét könyvért. Biztosan nagyon elterjedt dolog, de én ilyen gurulós polcokat legutóbb kb. húsz éve a Harvardon láttam (igaz, ott pár méterrel magasabbak voltak és pár négyzetméterrel nagyobb alapterületet foglaltak el a polcok). Itt aznap 30 fok volt, ventiláció nélkül és az olvasóterembe a világításból sem jutott sok. – Hát én az összes FT könyvet megnézném, ha lehet – mondtam, – hogy mi minden van. Semmi akadály, mondta a kedves könyvtáros, és beengedett a pult mögé, sőt szétnyitotta a gurulós polcrendszert a nyelvészetnél, és megmutatta azt a néhány polcot, ahol fordítással foglalkozó könyveket találok. Kicsit szabódtam, hogy hát biztos nem gond, hogy itt soron kívül ide bejövök? De senkit nem zavart, ezért egy idő után lekucorodtam a két polc közé a földre és szépen lekörmöltem az összes fordítástudományi könyv címét és adatait.

Íme a fordítástudományi könyvek listája az USACH-ban (Biblioteca de la Facultad de Humanidades) a polcon való elhelyezkedésük sorrendjében: Fuertes Olivera 2007, Rey 1995, Bassnett 2005, Baigorri Jalón 2000, Baker 2006, Valero Garces (ed.) 1995, Duff 1989, García Yebra 1989, García Yebra 2004, García Yebra 2006, Gouadec 2007, Hurtado Albir 2008 (2 db), Hatim és Mason 1993, Iliescu Gheorgina 2001, Jones 2002, López Guix és Minett Wilkinson 2003, Gonzalo García és García Yebra (eds) 2004, Nolan 2009, Newmark 1988 (5 db), Robinson 2012, Sofer 2009, Toury 1995, Badenas és Coisson (eds) 2007, (6 db), Ángel Vega (ed.) 1994, Vásquez Ayora 1977 (2db), Viaggio 2004 (3db), Africa Vidal és Arrojo 2005, Oliver, Moré és Climent (eds) 2008, Washbourne 2010 (5db), Hurtado Albir 2003, Gile 2009, Kussmaul 1995, Delisle és Judith Woodsworth 1995, Venuti 2009, Schulte és Biguenet 1992, Wills 1996.

Nagy csodálkozásomra ebben a kis levegőtlen, mondhatnám vidéki egyszintes buszpályaudvarnyi könyvtárban több fordítástudományi kötetet találtam, mint az Instituto Britannico modern könyvtárában. Érdekes, hogy itt a gyűjtemény több mint fele (45-ből 25) spanyolul írt vagy spanyolra lefordított fordítástudományi könyv. Íme, a spanyolra fordított fordítástudományi könyvek listája.

Jean Mallot 1989. *La traducción científica y técnica*. 1997. Versión española: Donald H. Burns, Rodolfo von Molke. Editorial Universitaria de Buenos Aires.

Georges Mounin. 1997. *Los problemas teóricos de la traducción*. Versión española de Julio Lago Alonso. 2nd ed. Biblioteca Romána Hispánica. Madrid: Gredos.

Katharina Reiss, Hans J. Vermeer. 1991. *Fundamentos para una teoría funcional de la traducción*. Akal Universitaria.

Paul Ricoeur. 2004. *Sobre la traducción*. Buenos Aires: Paidós.

Friedrich Schleiermacher. 2000. *Sobre los diferentes métodos de traducir*. Traducción y comentarios de Valentín García Yerba. Madrid: Gredos.

Gideon Toury 1995. *Los estudios descriptivos de traducción y más allá. Metodología de la investigación en estudios de traducción*. Madrid: Catedra.

A kedves könyvtáros megmutatta a könyvtár online keresőrendszerét, amely bárki számára hozzáférhető és kiválóan működik. Megadom, hátha valakit érdekel keresgélni benne: descubridor.usach.cl. Emlékszem, ott helyben elsősorban csak leszűkítés nélkül találok beírtam, hogy Gile, és az egyetem profiljának megfelelően nagyon sok hidraulikai berendezésről és rejtélyes színtestről szóló olvasmány között bukkantam rá a *Basic Concepts*-re.

Bár még az eddigieknél is kevésbé szigorúan vett könyvtárhasználati élmény, az ebédre is kell szót ejteni. Mivel levegő nemigen volt, viszont már délután egyre járt, megszakítottam az olvasgatást, a listázást. Az ételt árusító pavilonokon az időtől és talán a sült olaj gőzétől megkopott 1962-es és 1965-ös fotók mutatják, hogy itt már akkor is tanultak diákok (a fotókon a kémiai labor, a legfiatalabb növendék, egy éppen végzett mérnök). A történelmiséget hangsúlyozandó, gondolom. Utánanéztam, az egyetem elődintézményét 1848-ban alapították, majd 1947-ben kapott állami műszaki egyetemi rangot (Universidad Técnica del Estado). Az ételárus, miután kiörvendezte magát, hogy magyar vagyok, és hogy még soha nem láttam ekkora házi hamburgert (1db kétenyérnyi volt) nekem ajándékozta ingyen a sültkrumplit, mert már nem volt komplett adag. Két fiatal hallgatóval egy asztalnál ülve fogyasztottam el az ingyenebédemet, pontosabban egygyel, mert mint kiderült, a másik a nála 17 évvel idősebb édesanyja, aki hozott ebédet, hogy együtt elfogyassák a lányával, óráinak a szünetében. A diáklány statisztikát tanul. Nem volt elég a pontszáma másik egyetemekre, ahova jelentkezett, de nagyon szereti ezt az egyetemet, és jól érzi magát. Korrepetál egy diákot, aki magánegyetemre jár, de aki szegény balesetben agysérült lett és lassan megy neki a tanulás, pénze viszont temérdek. Egy rövid látogatás az USACH-ra a fordítástudományi könyvek nyomában gyönyörűen illusztrálta a chilei társadalmi megosztottságot...

Amikor később beszámoltam chilei ismerősöknek a látogatásomról, meglepődve kérdezték: Nyelvész? Bölcsészkar? Az USACH-on? Hiszen annak nincsen bölcsészettudományi kara, vagy ha igen, az igazán elhanyagolható. Hát ehhez képest rábukkantam Jesús Baigorri Jalón *La interpretación de conferencias: el nacimiento de una profesión. De París a Nurenberg* című könyvére, és még számos más érdekességre. Nos, valószínűleg csak azért sokkolt valamelyest, hogy egyetemi tanulmányok ilyen környezetben is folyhatnak, mert nem készültem fel. Ott helyben ért a felismerés, hogy ez az egyetem az egyik azok közül, amelyek élen járnak az oktatásügyi reformokért való küzdelemben, hol rövid és zajos, hol hosszú, kitartó, heteken át tartó tüntetésekkel, amelyeket a világ Chiléből lát a híradókban. Ami engem illet, nem emlékszem még egy helyre, ahol mindenki ilyen segítőkészen fordult volna hozzám, a takarítótól a könyvtároson keresztül a programvezetőig.

Azzal zárom a könyvtárhasználati beszámoló második részét, hogy az első rész megírása óta törzsvendég lettem a Biblioteca Municipal de Vitacura-ban, ebben a Mapocho folyóra néző kicsi, csendes és napfényes, ihlető dizájnú könyvtárban, amelynek belső tere hajó fedélzetére emlékeztet. Hetek óta minden reggel egyenest idetekerek az óvodából, már nyitásra itt vagyok és elfoglalom a kedvenc íróasztalomat. Innen vissza az óvodába Laráért. Senki nem szól rám, hogy az ebédemet kis termoszból itt helyben eszem meg. Időnként a szociológiából masters-t író ismerős svéd anyuka vagy a művészettörténetből doktoráló fiatal háromgyerekes anyuka is itt görnyed a szomszédos íróasztaloknál. Ha végre elkészül a doktori disszertációm, az részben ennek a barátságos kis könyvtárnak lesz köszönhető.

Summaries in English

András DUDITS

Beyond Transfer Operations. A Taxonomy of Translation Operations and Procedures

Abstract: Recognizing the fundamental significance of translation operations and translation procedures with respect to the process of translation as well as in the context of translator training, the paper presents a comprehensive taxonomy of translation operations and procedures. Based on the conceptual framework outlined in the introduction, the main part of the paper provides an extensive set of definitions that covers a wide range of phenomena related to the translation process as construed in its language dimension (in terms of reception, production, and transfer), including phenomena that have not been sufficiently covered by research so far, especially in connection with reading operations and reading procedures in professional translation. The systematic and detailed conceptualization and the hierarchical classification of receptive, productive and transfer operations and procedures that may potentially manifest themselves in the complex translation process are primarily intended to serve as a coherent theoretical foundation for further research on the subject.

Keywords: translation operations, translation procedures, language processes, cognitive processes, conceptual classification

Ágnes ÉLTHES

Technical Translation within Literary Translation: Two Zola's Novels

Abstract: „What is allowed to literary translator is not allowed to technical translator.” May this statement be true? The present article tries to give an answer to this question by showing some samples taken from Zola's novels entitled *The Belly of Paris* and *The Human Beast*. One of the basic features in Zola's naturalism is the use, within the literary fiction, of an extended specific terminology corresponding to different domains, based on his profound, scientific documentations. So has been created a sort of simultaneous double linguistic register, which means that specific vocabulary and literary style are functioning dynamically at the same time. Architecture and urbanisme in the *Belly of Paris*, railways network and technology in the *Human Beast* are presented through specific technical denotative terms that have got connotative colourisation in the novels. The specific terms dynamically incorporated into the literary register through stylistic devices are transmitted into László Antal's brilliant literary translations and vehicled towards the Hungarian reader. One of the main difficulties for technical translator is to find the exact equivalents of technical terms and also to use them consequently. The samples presented may add some nuances to this fact. Without diminishing the esthetic beauty of Zola's style, some French technical terms are loosing

their original correctness or disappear from the Hungarian version. Lack of accuracy in choosing some technical equivalents may result in information distortions in technical translation but do not harm to the esthetic value of a literary creation. My work would like to concentrate on this very marginal phenomenon that is not considerable from a quantitative point of view.

Keywords: literary translation, technical translation, terms, style, denotative, connotative, register

Márta FISCHER

A Theoretical and Methodological Aid to Teaching Terminology III. Terminology of the European Union

Abstract: The paper comes third in the series ‘A Theoretical and Methodological Aid to Teaching Terminology’, and gives theoretical knowledge and methodological tips to the teaching and translation of EU terminology. First, the EU context and the translation pitfalls resulting from this context will be presented, focusing on aspects that are relevant for translators: terminologisation and polysemy (general words and terms as EU terms), synonymy, the impact of French and difficulties in spelling. Second, methodological tips along with English, French and German examples are provided to help the transmission and systematisation of EU knowledge. Here, special emphasis is laid on EU institutions, document types and databases that are indispensable while searching EU terms. The paper takes the perspective of domestic users, i.e. Hungarian translators, and focuses on the challenges of recognising and matching EU terms. Consequently, questions related to the creation of EU terms are only dealt with to the extent as relevant for domestic users.

Keywords: EU terminology, terminology theory, translation, EU knowledge, methodology

Albert VERMES

Pragmatic Explicitation in the Hungarian Translations of the *Dhammapada*

Abstract: In this study three Hungarian translations of *The Dhammapada*, a more than two-millennium-old Buddhist text, are compared with each other. As the intended Hungarian readers do not have access to all the background knowledge that would be necessary for working out a full interpretation of the original text, the translators had to work in a secondary communication situation (Gutt 1991: 73). In such a situation, the interpretation can be made more secure if the translator provides help to the reader: the translator can make explicit either missing background assumptions or the intended contextual implications that can be inferred from the text with their help. Examining the translations, we find that in order to achieve what Gutt (1991: 101) calls optimal resemblance of the translation to the original, the translators chose different strategies, depending on what level interpretive resemblance they aimed at and what level of processing effort they considered acceptable on the part of the reader, in line with what they assumed about their readers’ cognitive environment.

Keywords: *The Dhammapada*, translation, relevance, secondary communication situation, pragmatic explicitation

Útmutató a FORDÍTÁSTUDOMÁNY szerzőinek

Klaudy Kinga

Kedves szerzők!

A tanulmányok benyújtásakor általában a MANYE honlapján található hivatkozási útmutatót érdemes követni, de néhány dologra itt is felhívom szíves figyelmüket:

1. A betűtípus legyen Times New Roman, 12-es fokozat.
2. A tanulmányok terjedelme általában 10–20 oldal (1 oldal 2500 leütés, a betűközt is beleszámítva).
3. A recenziók terjedelme 5–7 oldal (hosszú recenzió).
4. A szemlecek terjedelme 2–3 oldal (rövid recenzió).
5. A konferencia-beszámoló terjedelme a konferencia jelentőségétől függ, lehet hosszabb, értékelő beszámoló, de lehet rövid híradás is (1–2 oldal).
6. Minden tanulmánynak 150 szavas magyar és angol kivonata/absztraktja legyen, valamint 5 kulcsszót is kérünk magyarul és angolul.
7. Ne felejtjük el a tanulmány címét angolul is megadni.
8. A cím (alcímmel együtt) ne legyen hosszabb 10 szónál.
9. A tanulmányt tagoljuk alfejezetekre.
10. Az alfejezeteket decimálisan számozzuk (hármás mélységig).
11. Az első és második fokozatú alcímeket vastagítsuk, a harmadik fokozatú alcímeket kurziváljuk.
12. A bekezdéseket ne soremeléssel jelöljük, hanem 5–7 leütésnyi behúzással.
13. Minden hivatkozott név mellett legyen évszám.
14. Páros szerzők estén ne kötőjelet, hanem és-t használjunk a szövegben, és vesszőt az irodalomjegyzékben.
15. Ha szó szerint idézünk, oldalszám is legyen (előtte kettőspont).
16. A 40 szónál hosszabb idézeteket elkülönítjük, fölötte és alatta sorkihagyást kérünk, balról behúzást. Nem kell kurziválni. Nem kell idézőjel.
17. Az elkülönített nyelvi példákat folyamatosan számozzuk. A szám gömbölyű zárójelben legyen. Az elkülönített nyelvi példákat nem kell kurziválni. A kurziválást a kiemelésre használjuk.
18. Az elkülönített nyelvi példák esetében fölötte és alatta sorkihagyást kérünk, balról behúzást.
19. Ha az eredeti nyelvű példa (1), a fordításai (1a), (1b) számot kapjanak, és ezen a számon kell rájuk hivatkozni a szövegben. Ez jobb mint a *fenti példa* és a *lenti példa* emlegetése.

20. A nyelvi példa végén hivatkozunk a korpuszra – legegyszerűbb beszámolni a szövegeket. A szerző és a fordító neve is megfelel oldalszámmal, ha a tanulmány végén a Források címszó alatt megadjuk a pontos adatokat.
21. A szövegen belüli nyelvi példákat kurziváljuk
22. Aláhúzást ne használjunk, csak végső szükség esetén.
23. Minden ábrának és táblázatnak legyen száma és címe, az ábra vagy a táblázat fölött.
24. Az ábrákhoz, táblázatokhoz, nyelvi példákhoz mindig fűzzünk magyarázatot, előtte és utána is.
25. Az irodalomjegyzékben (**Irodalom**) minden névnek szerepelni kell, akit a cikkben említünk.
26. Az irodalomjegyzékben (**Irodalom**) ne szerepeljen olyan név, akit a cikkben nem említünk.
27. A szerkesztett köteteknél (pl. konferenciakötetek) mindig tüntessük fel a szerkesztő vagy szerkesztők nevét (In:).
28. Külföldi folyóiratnál a kötet megjelölése: Vol. 1. No. 1.; magyar nyelvű folyóiratnál: 1. évf. 1. szám.
29. Az oldalszámok között nagyköötőjel legyen: 123–153.
30. A nyelvi példák forrását külön jegyzék tartalmazza **Források** címmel.
31. A lábjegyzeteket általában kerüljük, csak akkor használjuk, ha pl. támogatót kell megjelölni, vagy a tanulmány alapjául szolgáló előadásra akarunk utalni.
32. Akkor is használhatunk lábjegyzetet, ha az idegen nyelvű idézet fordítását vagy a magyar idézet eredetijét akarjuk megadni. Ha azonban oldalanként 2–3 sornál hosszabb az idézet eredetije, helyezzük el inkább végjegyzetben **Jegyzetek** címmel.
33. Az internetes hivatkozások a szövegen belül szintén névvel és évszámmal történjenek.
34. Az irodalomjegyzékben lehet külön szerepeltetni az internetes forrásokat, mivel megtérésük gondot okoz. Aláhúzásra és színezésre nincs szükség.

FORDÍTÁSTUDOMÁNY

Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből

(ISSN 1419 7480)

(megjelenik évente két alkalommal – tavasszal és ősszel –
1 példány ára: 2000 Ft)

Főszerkesztő:

KLAUDY KINGA

E-mail: klaudy.kinga@btk.elte.hu

A **FORDÍTÁSTUDOMÁNY** magyar nyelvű, lektorált tudományos folyóirat, amelyet az ELTE BTK Fordító- és Tolmacsképző Tanszéke indított 1999-ben. A folyóirat évente kétszer jelenik meg, alcíme: *Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből*.

A **FORDÍTÁSTUDOMÁNY** célja, hogy **magyar nyelvű** szakmai fórumot teremtsen egy dinamikusan fejlődő, új interdiszciplináris tudományos kutatási terület művelői számára. A folyóirat a fordítástudományt a lehető legtágabban értelmezi. Helyet kap benne a fordítói és tolmácsolási gyakorlat bármely válfajának rendszerező és elméleti megközelítése. Az **általános fordításelméleti** tanulmányokon kívül nagy teret szentel a **leíró** fordításkutatásnak, a **párhuzamos korpuszokon** alapuló **empirikus** vizsgálatoknak, a fordítás és tolmácsolás **oktatásának**. Rendszeresen közöl műhelytanulmányokat, fordításkritikát. Figyelemmel kíséri a fordítástudományi, valamint a fordítástudományhoz kapcsolódó publikációkat, ezekről hosszabb elemző kritikákat közöl a **Recenziók** rovatban, és rövidebb ismertetéseket a **Szemle** rovatban.

A folyóirat érdeklődésre tarthat számot a fordítás és tolmácsolás elméleti kérdéseivel foglalkozó szakemberek, tudományos kutatók, gyakorló fordítók és tolmácsok, irodalmárok és nyelvészek, fordító- és tolmácsképzésben részt vevő tanárok és diákok, nyelvi konzulensek és nyelvpolitikai szakértők, kiadók és szerkesztők, szótárkészítők és korpusz-építők körében.

A kéziratokat kérjük elektronikus és nyomtatott formában az alábbi címre küldeni: Klaudy Kinga, főszerkesztő, ELTE BTK FTT, Budapest 1088, Múzeum krt. 4., F épület I. emelet 9–11. E-mail: klaudy.kinga@btk.elte.hu.

A cikkhez kérünk 150 szavas angol és magyar kivonatot csatolni, öt-öt kulcsszóval. A beérkezett cikkeket először a szerkesztőbizottság bírálja el abból a szempontból, hogy illeszkednek-e a folyóirat profiljába. Ezután következik a névtelen lektorálási folyamat, amelyben a lektorok elfogadásra, átdolgozásra vagy elutasításra javasolhatják a kéziratot.

A korábbi évfolyamok tartalomjegyzéke és a közelmúltban megjelent folyóiratszámok teljes anyaga megtalálható az FTT honlapján: www.elteftt.hu. Korlátozott számban a folyóirat régi számai is megrendelhetők. Könyvtárak számára az esetleg hiányzó korábbi számokat lehetőség szerint pótoljuk.

Megrendelés, előfizetés: Bertalan Zoltánné ELTE BTK FTT,
Budapest 1088, Múzeum krt. 4., F épület I. emelet 3–4.
Tel: 4116500/5894. E-mail: bertalan.zoltanne@btk.elte.hu